

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАБИЧ ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА

УДК 727:373.018.32

ДИСЕРТАЦІЯ
АРХІТЕКТУРА ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ

191 – Архітектура та містобудування

19 - Архітектура та будівництво

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів авторів мають посилання на відповідне джерело

 _____ /Бабич О.М./

Науковий керівник: Юрчишин О.М., кандидат архітектури, доцент

Львів 2024

АНОТАЦІЯ

Бабич О. М. Архітектура інтернатних закладів сімейного типу –
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 – Архітектура та містобудування (19 Архітектура та будівництво) – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2024.

Дисертацію присвячено архітектурі інтернатних закладів сімейного типу для виховання дітей позбавлених батьківської опіки.

У Розділі 1 **«Теоретичні основи проблеми проєктування закладів інтернатного типу»** виділено кілька тематичних напрямків, з яких складається структура джерельної бази дослідження. Умовно, їх поділено на дві групи, названі: проєктною та антропологічною. До проєктної віднесено наступні підгрупи джерел: нормативістську (будівельні норми, правила та рекомендації), дослідницьку (проблематика покращення та оптимізації простору піклування), фактологічну - стосується як сучасних так і історичних, а також сформованих внаслідок пристосування. Антропологічна група складається як із джерел, що торкаються дитинства як такого і специфіки позасімейного піклування. Тут виокремлено такі підгрупи як: педагогічну, психологічну, адаптаційну, реабілітаційну та правову.

Виявлено, що протягом останніх десятиліть сучасні наукові та фахові джерела відзначають значний розвиток та розширення спектру областей дослідження. Зараз можна виділити чотири основних напрямки, а саме: фізичний, комунікаційний, особистісний і розвиваючий. Під фізичним напрямком розуміються традиційні вимоги, пов'язані з забезпеченням життєдіяльності, такі як сон, харчування, здорові умови і т. д. Цей напрямок є стандартним, і матеріали, що розкривають його сутність, залишаються актуальними частково. Комунікаційний напрямок дослідження фокусується на розвитку позитивної взаємодії з іншими особами різного віку, особливо в умовах, які близькі до дорослого життя. Особистісний напрямок дослідження набув особливої актуальності в останнє десятиліття і стосується подолання відставання розвитку дітей в порівнянні з тими, які виростають в звичайних сім'ях, і сприяє розвитку їхньої індивідуальності.

Розвиваючий напрямок пов'язаний з подоланням або мінімізацією різних соматичних або психологічних вад, які можуть бути набутими або вродженими та потребують спеціального підходу до лікування.

На підставі попереднього узагальнення було визначено, що в контексті розробки архітектурних концепцій для закладів соціального захисту дітей у сімейному середовищі, що становлять об'єкт нашого дослідження, джерельні матеріали можна систематизувати як послідовність з п'яти ключових складових: а) конституюючі, б) дидактичні, в) концептуальні, г) функціональні, д) уточнюючі. Конституюючі визначають базовий фундамент для проектування та формулюють основні завдання, які потрібно вирішити; вони в основному ґрунтуються на результатах досліджень у галузі дитячої психології, когнітивістики і інших. Дидактичні розглядають різноманітні методи виховання та освіти. Обидва ці типи визначають концептуальну основу для подальшого архітектурного проектування. Концептуальні надають різні підходи, експерименти та загальні пропозиції. Функціональні та уточнюючі сконцентровані на окремих деталях і практичних аспектах архітектурних рішень. Ця послідовність може послужити основою для комплексної програми проектування закладі соціального захисту дітей.

Окреслено спектр цільових напрямків, які відображають функціональну різноманітність закладів для дітей позбавлених батьківської опіки. Виділено наступні тематичні групи: а) універсальну, б) психологічно-реабілітаційну, в) соматично-реабілітаційну, г) осмислення довготривалого перебування, д) осмислення короткотривалого перебування, е) трактування різних вікових груп. Універсальна група розглядає загальні вимоги до функціонування закладі соціального захисту дітей; решта осмислюють певні спеціальні якості, трактування яких відбувається у кожному конкретному закладі. Часто вони можуть поєднуватись та комбінуватись між собою.

Встановлено, що перспективним напрямком роботи з життєвим середовищем закладів соціального захисту дітей є дослідження категорії "сімейності" та її аспектів, таких як комунікація, емпатія і особистості. Проведення пошуків архітектурних і дизайнерських рішень для створення "сімейності" як поняття в

середовищі сприяє позитивному ставленню до навколишнього середовища та підтримці довірливих відносин всередині інтернатного колективу.

У Розділі 2 «**Методологія дослідження архітектури закладів для дітей позбавлених батьківського піклування**» визначено межі необхідного методологічного охоплення тематики архітектури інтернатних закладів, а саме сфери: а) проєктування закладів піклування у країнах із тривалим досвідом деінституціалізації коли є підстави говорити про достатню для порівняння і аналізу кількість накопиченого практичного матеріалу; б) особистісного зростання дитини, її реакції на різні комунікативні практики, забезпечення рівноцінного адаптивного рівня у соціальному контексті, гармонійне входження у різні формати дорослого життя; в) просторового вирішення закладів призначених для перебування дітей з різними фізичними або психологічними вадами, включаючи врахування вимог деінституціалізації. Визначено головні функціонально-середовищні категорії, які складають ціннісний набір, що визначає вартість архітектури інтернатної будівлі (середовищно-фостерні показники). Ними є: а) місткість, б) площа, в) мульти-виборність, г) симбіоз з довкіллям, д) візуальна насиченість. Сформульовано попередню гіпотезу, щодо бажаної системи показників та параметрів для закладу соціального захисту дітей-сиріт та дітей, що позбавленими батьківської опіки, яка окреслена у ефективному задоволенні згаданих вище функціонально-середовищних категорій.

Сформульовано авторський метод порівняння середовищно-фостерних характеристик. Для його застосування використано матеріали більше сотні проєктів закладів опіки за дітьми, які були виконані у різних країнах світу у відмінних соціальних контекстах. За структурою генплану досліджувані зразки було виділено у три різновиди – цільні, розгалужені (виділено модульний, ансамблевий, експериментальний та спрощений підтипи) та дисперсні. Надані їм характеристики та оцінка в контексті цінностей деінституціалізації. Використана методика виявила важливість взаємозв'язку матеріального втілення інтернатного закладу в архітектурному проєкті та психологічних особливостей зростання дітей, що потребують альтернативного піклування. Крім того, проведений аналіз

окреслив наявність певних вад через брак синтезу цих двох складових, і часте використання стереотипного проектування та реконструкції, в тому числі і з використанням тих просторових рішень, які мають інституціональну генезу.

Розроблено та використано власний метод аналізу просторових аспектів психології позитивного зростання. Цей метод включає два етапи: перший - це збір і систематизація наукового матеріалу, що стосується дослідження та визначення психологічних факторів, що мають важливе значення для роботи з дітьми, які потребують альтернативного піклування. Другий етап полягає в оцінці рівня потенціалу для просторово-матеріальної реалізації встановлених психологічних потреб.

В результаті використання традиційних методів натурних обстежень і просторово-функціонального аналізу в рамках якого було досліджено більше шестидесяти об'єктів в Україні, Швеції та Польщі. У просторово-функціональному сенсі виділено наступні типи комплексів: а) «історичні» будинки, б) модерністської будинки другої половини ХХ століття, в) заклади розміщені у приватних однородинних будинках, г) об'єкти розсосередженого планування (всі такі приклади розміщені у Швеції), д) об'єкти міської забудови перепристосовані до потреб інтернатного закладу.

У Розділі 3 **«Архітектурний простір інтернатних закладів в контексті стратегії деінституціалізації»** сформульовано ключові функціональні складові та надано їм термінологічного окреслення. Ними є «комунікаційне ядро», «перше адаптивне коло» та «друге адаптивне коло». Кожна з цих складових, відповідає певній місії особистісного становлення та навикам взаємодії із довкіллям. Їх наявність є ознакою пов'язаності архітектури інтернатної будівлі з концепцією деінституціалізованого закладу сімейного типу.

Визначено, що з архітектурної точки зору простір «комунікативного ядра» має формувати затишок, домашність, функціональність, спокійність, а також служити візуально-асоціативною прив'язкою мнемонічного імпринтингу, бути свої статичні візуальні маркери та солідаризаційні символи. В залежності від характеру

присутності виділено: а) структуру із постійним перебуванням вихователя/опікуна; б) структура із змінним перебуванням вихователя/опікуна.

Встановлено, що при проектуванні першого адаптивного кола варто використовувати прийоми, які спрямовані на позитивну соціалізацію. Нова концепція просторової матеріалізації соціалізаційної моделі інтернатного закладу сімейного типу має будуватись на залученні та інтеграції середовища комунікативного ядра, а також пріоритету позитивної картини власної інакшості дитини в умовах колективної взаємодії; не повинно допускати такі рішення, які надмірно виділяють одних дітей відносно інших та формують враження різноцінності. Варто також уникати практик ієрархічних структуризацій дитячого колективу, розподілу в залежності від фізичних даних - наприклад відносно росту, успішності у навчанні тощо.

Визначена стратегія для проектування другого адаптивного кола, яка базується на взаємодії архітектурних рішень та принципів когнітивістики. Залежно від можливостей в просторі та умов експлуатації конкретного закладу, концептуальні стратегії спрямовані на створення позитивного сприйняття навколишнього середовища. Ці стратегії можуть включати адаптацію імітацій явищ з різних галузей знань, створення місць для експериментів з фізичними процесами та властивостями матеріалів, а також впровадження зелених зон, які можуть бути інтегровані в приміщення або розташовані ззовні. Ці зони стають об'єктами дослідження та індивідуальної інтерпретації дитиною, що допомагає будувати власне уявлення про навколишнє середовище. Крім того, важливо враховувати методики інтеграції різних імерсивних середовищ у простір альтернативного піклування вже на цьому етапі.

Розглянуто поняття трансформативного потенціалу існуючих інтернатних та інших будівель для їх використання у контексті альтернативного піклування за дітьми. Особливий акцент був зроблений на аналізі модерністських комплексів середини ХХ століття та архітектурних об'єктів історизму. Щодо модерністських будинків, було розроблено концепцію змішаного використання простору, яке передбачає поєднання підприємницької діяльності, наприклад, коворкінгових

центрів, фермерських господарств, технологічних стартапів, мистецьких студій тощо, з простором для догляду за дітьми. Також була висунута програма архітектурних змін для закладів, яка враховує "поколінневий" підхід, включаючи перетворення коридорної системи в структуру візуально ізольованих просторів, спрямованих на обслуговування кожного окремого комунікативного ядра та використання інших методик. Окреслено такі основні засади деінституціалізаційної трансформації існуючих модерністських об'єктів: а) внутрішньої фрагментації, б) мікроколективної ізоляції, в) інклюзивної синергії, г) сталої енергоефективності, д) типологічної оптимізації.

Окреслено трансформативну стратегію для закладів, що виникли у добу історизму і мали характер будівлі «палацового» типу. Запропоновано заходи з усунення надмірної передбачуваності, одноманітності і відстороненості середовища, а також перегляду декоративної програми з метою посилення тактильної безпеки, облаштування додаткових джерел вентиляції, освітлення, енергетичної оптимізації тощо. Визначено кілька принципових стратегій трансформації такого роду закладів, а саме: а) доповнення, б) реструктуризація та в) експансія, а також трансформативні принципи, як: а) розсистематизація простору, б) демонументалізація, в) мікроколективна формація г) вертикальна фрагментація, д) вітальна санація.

Розглянуто категорії «односімейного» та «багатосімейного» закладу соціального захисту дітей, визначено основні архітектурно-планувальні підходи до вирішення простору інтернату у кожному із них. Окреслено три типи просторової організації «односімейного» інтернату: а) збалансований, б) інтегрований та в) тимчасовий, визначено сильні та слабкі сторони кожного з них.

Визначено архітектурно-просторові засади інтернатів «багатосімейного» типу та окреслено відповідні структурні схеми: а) роззосереджену, б) лінійну, в) інтравертну та г) екстравертну. Надано характеристику кожної із цих схем залежно від цілей деінституціалізації, рекомендації з комплексної організації середовища зростання. Зокрема виділено «інтравертну» схему як таку, що найбільш повно

відповідає цінностям особисто – орієнтованого виховання дітей позбавлених батьківської опіки.

У Розділі 4 **«Концептуальні підходи та архітектурні рішення для інтернатних закладів сімейного типу»** для проведення проектних робіт пріоритетним напрямком окреслено феномен аксіологічного конституювання особистості, який передбачає внутрішній процес усвідомлення і оцінки цінностей. Встановлено, що міждисциплінарний синтез повинен передбачати послідовне означення таких основних положень: а) реабілітаційно-освітньої методики на основі якої здійснюється піклування про дітей; б) визначення кількісного складу закладу – складу «сімей», чисельності допоміжного персоналу; в) окреслення режиму присутності відповідальних осіб у своїй «сім'ї» - постійна, тимчасова (терміни і мотиви), г) визначення функціональної програми перебування учасників колективу сімейного типу, д) окреслення архітектурно-дизайнерських засобів вирішення функціональної програми.

Визначено коло проміжних завдань архітектурного проектування на етапі міждисциплінарного синтезу, які мають двоякий характер, а саме: а) з одного боку необхідність гнучкості та мінливості, а з іншого боку забезпечення просторово-емоційної стабільності, яка необхідна для формування атмосфери визначеності, передбачуваності та впевненості; б) з іншого боку потрібно забезпечити колективну взаємодію, як на рівні діалогу з вихователем так і з іншими учасниками «сім'ї», а з іншого - дати можливість відмежування кожної дитини в рамках особистого простору, який відіграє важливу роль, як у конституюванні особистості так і вирішенні тимчасових комунікативних труднощів, особливо у дітей інтравертного типу характеру.

Встановлено головні напрямки концептуалізації проектного рішення, які передбачають розуміння: а) загальної логіки поведінки всіх учасників колективу, б) вікового розподіл дітей у групах-«сім'ях» (одновікові, різновікові), в) загальної кількості «сімей», г) приблизної тривалості перебування в тій чи іншій зоні, д) перспектив програми благоустрою, е) ймовірних варіантів дизайну інтер'єру, є) способу зв'язку вихователів із власними сім'ями (якщо такі є), ж) можливостей

залучення до виховної програми сусідських спільнот, з) ймовірної стратегії енергоефективності, и) місць і цілей використання засобів віртуальної реальності.

Визначено, що в за своїм принциповим функціональним характером, планування ядра має складатись із взаємодії чотирьох складових частин а саме: а) приватного простору дитини (призначений для особистих потреб і відпочинку, перебування наодинці і референції та само референції), б) середовища спільних активностей (простір, де діти та вихователь можуть збиратися для спільних занять, бесід, ігор і соціальних взаємодій), в) приватного простору вихователя (кімната або апартаменти для відпочинку, занять особистими справами, приготування їжі тощо.), г) елементів побуту . Крім того окреслено архітектурний характер взаємодії цих проєктних частин.

Встановлено пріоритети дизайнерської програми внутрішнього середовища комунікативного ядра, метою якої є сприяти методикам корисної взаємодії між вихователем та дітьми, відповідаючи таким цілям: а) уникати відчуття невизначеності, непевності, небезпеки; б) уникати надмірної одноманітності та повторюваності, які можуть викликати відчуття беззмістовності; в) уникати відчуття пригніченості та непотрібності, г) уникати відчуття недовіри. Надано рекомендації якими архітектурними прийомами можна досягнути заявлених цілей, виявлено необхідність забезпечити меморіалізацію пам'яті сімейного колективу «візуально-мнемотичних якорів», під яким треба розуміти і тих хто вже покинув заклад і тих хто на даний момент у ньому знаходиться. Сформульовано визначення комунікативного ядра як мікроуніверсуму персоніфікованої уваги.

Окреслено коло проєктних заходів пов'язаних із вирішенням двох адаптивних кіл – соціалізації та пізнання. Запропоновано виходити із принципу, що сама концепція деінституціалізації суперечить суворій регламентованості режиму перебування у інтернатному закладі. До першого кола відносяться наприклад такі елементи як спортивна інфраструктура, об'єкти дозвілля, простори самопрезентації та колективних постановок. Описано взаємодію цих елементів із середовищем До другого адаптивного кола – зони пов'язані із довкіллям - природнім та штучним. Відтак визначено дві основні передумови його узгодження: а) розумінні того, що

існують універсальні механізми пізнання, які виникають під час взаємодії з елементами природи; б) розумінні того, що навички взаємодії з технологічними посередниками є частиною специфіки покоління дітей інформаційної доби.

В заключній частині розділу запропоновано рекомендації щодо проектування будівель які знаходяться на території інтернатних закладів сімейного типу. Вони включають схеми розміщення даного типу закладів та концепцію організації функціональних зон. Запропоновано проєктні пропозиції архітектурного планування навчально-виховної, соціальної та житлової зон, у яких найчастіше розташовується комунікативне ядро.

Ключові слова: заклади сімейного типу, проектування, інтернат, заклади соціального захисту дітей, архітектура, функціонально-планувальна структура, реконструкція, архітектурне середовище, притулок, діти, соціальне житло, житлове середовище, житлова архітектура, сталий розвиток.

ABSTRACT

Babych O. M. Architecture of family-type boarding care institutions - Qualification research paper with manuscript right.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 191 "Architecture and urban planning". - Lviv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2024.

In Chapter 1 "**Theoretical foundations of the problem of designing residential care facility**" several thematic directions are highlighted, which make up the structure of the source base of the research. Conventionally, they are divided into two groups, named: design and anthropological. The following subgroups of sources are included in the design source: normative (building regulations, rules and recommendations), research (problems of improving and optimizing the care space), factual - applies to both modern and historical, as well as formed as a result of adaptation. The anthropological group consists of both sources related to childhood as such and the specifics of out-of-family

care. The following subgroups are distinguished here: pedagogical, psychological, adaptation, rehabilitation and regulatory.

It was found that during the last decades, modern scientific and professional sources note a significant development and expansion of the spectrum of research areas. Now it is possible to distinguish four main directions, namely: physical, communication, personal and developmental. The physical direction is understood as the traditional requirements related to ensuring life activities, such as sleep, nutrition, healthy conditions, etc. This direction is standard, and the materials revealing its essence remain partially relevant. The communication direction of the study focuses on the development of positive interaction with other persons of different ages, especially in conditions that are close to adult life. The personal direction of research has gained special relevance in the last decade and concerns overcoming the developmental lag of children compared to those who grow up in ordinary families, and contributes to the development of their individuality. The developmental direction is associated with overcoming or minimizing various somatic or psychological defects that may be acquired or congenital and require a special approach to treatment.

Based on the previous generalization, it was determined that in the context of the development of architectural concepts for institutions of alternative care of children in a family environment, which are the object of our research, the source materials can be systematized as a sequence of five key components: a) constitutive, b) didactic, c) conceptual, d) functional, e) clarifying. The constituents define the basic foundation for design and formulate the main tasks to be solved; they are mainly based on the results of research in the field of child psychology, cognitive science, and others. Didactic consider various methods of upbringing and education. Both of these types define the conceptual basis for further architectural design. Conceptual provides different approaches, experiments and general propositions. Functional and clarifying focused on individual details and practical aspects of architectural solutions. This sequence can serve as the basis for a comprehensive design program for alternative care facilities.

A range of target directions is outlined, which reflect the functional diversity of institutions for children deprived of parental care. The following thematic groups are

distinguished: a) universal, b) psychological rehabilitation, c) somatic rehabilitation, d) understanding of long-term stay, e) understanding of short-term stay, e) treatment of different age groups. The universal group examines the general requirements for the functioning of alternative care institutions; the rest interpret certain special qualities, the interpretation of which takes place in each specific institution. Often they can be combined and combined with each other.

It has been established that a promising direction of work with the living environment of an alternative care institution is the study of the category of "family" and its aspects, such as communication, empathy and personality. Searching for architectural and design solutions to create "family" as a concept in the environment contributes to a positive attitude towards the environment and the maintenance of trusting relationships within the boarding team.

In Chapter 2 "**Methodology of the research of the architecture of institutions for children deprived of parental care**" the limits of the necessary methodological coverage of the subject of the architecture of residential institutions are defined, namely the areas: a) design of care institutions in countries with a long experience of deinstitutionalization when there is reason to talk about a sufficient number for comparison and analysis accumulated practical material; b) personal growth of the child, his reaction to various communicative practices, provision of equal adaptive level in the social context, harmonious entry into various formats of adult life; c) spatial solution of institutions intended for the stay of children with various physical or psychological disabilities, including taking into account the requirements of deinstitutionalization. The main functional-environmental categories, which make up a set of values that determine the cost of the architecture of a residential building (environmental-foster indicators), have been determined. They are: a) capacity, b) area, c) multi-selectivity, d) symbiosis with the environment, e) visual saturation. A preliminary hypothesis has been formulated regarding the desired system of indicators and parameters for a residential institution of alternative care for children deprived of parental care, which is outlined in the effective satisfaction of the functional-environmental categories mentioned above.

The author's method of comparing environmental and foster characteristics is formulated. For its application, the materials of more than a hundred projects of child care institutions, which were implemented in different countries of the world in different social contexts, were used. According to the structure of the master plan, the investigated samples were divided into three varieties - solid, branched (modular, ensemble, experimental and simplified subtypes were distinguished) and dispersed. They are given their characteristics and assessment in the context of the values of deinstitutionalization. The used technique revealed the importance of the relationship between the material embodiment of the residential institution in the architectural project and the psychological characteristics of the growth of children who need alternative care. In addition, the conducted analysis outlined the presence of certain defects due to the lack of synthesis of these two components, and the frequent use of stereotypical design, including the use of those spatial solutions that have an institutional genesis.

A proprietary method of analyzing spatial aspects of the psychology of positive growth has been developed and used. This method includes two stages: the first is the collection and systematization of scientific material related to the study and determination of psychological factors that are important for working with children who need alternative care. The second stage consists in assessing the level of potential for the spatial and material realization of established psychological needs.

As a result of the use of traditional field surveys and spatial-functional analysis, more than sixty objects in Ukraine, Sweden and Poland were investigated. In the spatial and functional sense, the following types of complexes are distinguished: a) "historical" buildings, b) modernist buildings of the second half of the 20th century, c) institutions located in private single-family houses, d) objects of distributed planning (all such examples are located in Sweden) , e) objects of urban development have been adapted to the needs of a residential institution.

In Chapter 3 "**The architectural space of the residential care facility in the context of the deinstitutionalization strategy**" the key functional components are formulated and a terminological outline is given to them. They are "communication core", "first adaptive circle" and "second adaptive circle". Each of these components

corresponds to a certain mission of personal development and skills of interaction with the environment. Their presence is a sign of the connection between the architecture of the residential building and the concept of a deinstitutionalized family-type institution.

It was determined that, from an architectural point of view, the space of the "communicative core" should form intimacy, homeliness, functionality, tranquility, as well as serve as a visual-associative binding of mnemonic imprinting, be its own static visual markers and solidarity symbols. Depending on the nature of the presence, the following are distinguished: a) a structure with permanent presence of an educator/guardian; b) a structure with alternating stay of the tutor/guardian.

It was established that when designing the first adaptive circle, it is worth using techniques aimed at positive socialization. The new concept of the spatial materialization of the socialization model of a family-type boarding school should be based on the involvement and integration of the environment of the communicative core, as well as the priority of a positive picture of the child's own otherness in the conditions of collective interaction; should not allow such decisions that excessively single out some children in relation to others and create the impression of different values. It is also necessary to avoid practices of hierarchical structuring of the children's team, distribution depending on physical data - for example, in relation to growth, success in studies, etc.

A strategy for the design of the second adaptive circle is defined, which is based on the interaction of architectural solutions and the principles of cognitive science. Depending on the possibilities in the space and operating conditions of a particular institution, conceptual strategies are aimed at creating a positive perception of the environment. These strategies can include the adaptation of simulations of phenomena from different fields of knowledge, the creation of places for experiments with physical processes and properties of materials, as well as the implementation of green areas that can be integrated into the premises or located outside. These zones become objects of research and individual interpretation by the child, which helps to build his own idea of the environment. In addition, it is important to take into account the methods of integration of various immersive environments into the space of alternative care already at this stage.

The concept of the transformative potential of existing residential and other buildings for their use in the context of alternative care for children is considered. Special emphasis was placed on the analysis of modernist complexes of the middle of the 20th century and architectural objects of historicism. For modernist buildings, a concept of mixed-use space has been developed, which involves the combination of entrepreneurial activities such as co-working centers, farms, technology start-ups, art studios, etc., with space for childcare. A program of architectural changes for institutions was also put forward, which takes into account the "generational" approach, including the transformation of the corridor system into a structure of visually isolated spaces aimed at serving each individual communicative core and using other techniques. The following principles of deinstitutionalization transformation of existing modernist objects are outlined: a) internal fragmentation, b) micro-collective isolation, c) inclusive synergy, d) sustainable energy efficiency, e) typological optimization.

A transformative strategy for institutions that arose in the era of historicism and had the character of a "palace" type building is outlined. Measures are proposed to eliminate excessive predictability, monotony and remoteness of the environment, as well as to review the decorative program with the aim of increasing tactile safety, arranging additional sources of ventilation, lighting, energy optimization, etc. Several fundamental strategies for the transformation of this type of institution are identified, namely: a) addition, b) restructuring and c) expansion, as well as transformative principles, such as: a) dissystemization of space, b) demonumentalization, c) micro-collective formation, d) vertical fragmentation, e) welcome sanitation.

The categories of "single-family" and "multi-family" institutions of alternative care for children were considered, and the main architectural and planning approaches to solving the space of the boarding school in each of them were determined. Three types of spatial organization of a "single-family" boarding school are outlined: a) balanced, b) integrated, and c) temporary, and the strengths and weaknesses of each of them are determined.

The architectural and spatial foundations of "multi-family" boarding schools are defined and the corresponding structural schemes are outlined: a) distributed, b) linear, c)

introverted and d) extroverted. The characteristics of each of these schemes depending on the goals of deinstitutionalization, recommendations on the complex organization of the growth environment are given. In particular, the "introverted" scheme was singled out as the one that most fully corresponds to the values of personally oriented education of children deprived of parental care.

In Chapter 4 "**Conceptual approaches and architectural solutions for family-type boarding care institutions**" the priority direction for project work outlines the phenomenon of axiological constitution of the individual, which involves the internal process of awareness and evaluation of values. It has been established that the interdisciplinary synthesis should provide for a consistent definition of the following basic provisions: a) rehabilitation and educational methodology on the basis of which care for children is carried out; b) determination of the quantitative composition of the institution - the composition of "families", the number of auxiliary personnel; c) outline of the mode of presence of responsible persons in their "family" - permanent, temporary (terms and reasons), d) definition of the functional program of stay of members of the family-type team, e) outline of architectural and design means of solving the functional program.

A range of intermediate tasks of architectural design at the stage of interdisciplinary synthesis have been determined, which are of a twofold nature, namely: a) on the one hand, the need for flexibility and changeability, and on the other hand, ensuring spatial and emotional stability, which is necessary for the formation of an atmosphere of certainty, predictability and confidence; b) on the other hand, it is necessary to ensure collective interaction, both at the level of dialogue with the educator and with other members of the "family", and on the other hand, to provide the opportunity to distinguish each child within the framework of personal space, which plays an important role in the constitution of personality as well as solving temporary communication difficulties, especially in children with an introverted personality type.

The main directions of the conceptualization of the project solution have been established, which involve understanding: a) the general logic of the behavior of all team members, b) the age distribution of children in groups-"families" (of the same age,

different ages), c) the total number of "families", d) the approximate duration of stay in one or another zone, e) prospects of the beautification program, e) probable interior design options, g) the way educators communicate with their own families (if any), g) opportunities to involve neighboring communities in the educational program , h) probable energy efficiency strategy, i) places and purposes of using virtual reality tools.

It was determined that, by its fundamental functional nature, the planning of the core should consist of the interaction of four constituent parts, namely: a) the private space of the child (intended for personal needs and rest, being alone and reference and self-reference), b) an environment for joint activities (a space where children and the teacher can gather for joint activities, conversations, games and social interactions), c) private space of the teacher (a room or apartment for rest, personal affairs, cooking, etc.), d) elements of everyday life. In addition, the architectural nature of the interaction of these project parts is outlined.

The priorities of the design program of the internal environment of the communicative core have been established, the purpose of which is to promote methods of useful interaction between the teacher and children, meeting the following goals: a) avoiding the feeling of uncertainty, uncertainty, danger; b) avoid excessive monotony and repetition, which can cause a feeling of meaninglessness; c) avoid feelings of depression and uselessness, d) avoid feelings of mistrust. Recommendations are given by which architectural techniques can be used to achieve the stated goals, the need to ensure the memorialization of the memory of the family collective "visual-mnemonic anchors", which should be understood as those who have already left the institution and those who are currently in it, is revealed. The definition of the communicative core as a microuniverse of personified attention is formulated.

The range of project measures related to the solution of two adaptive circles - socialization and cognition - is outlined. It is proposed to proceed from the principle that the very concept of deinstitutionalization contradicts the strict regulation of the regime of stay in a residential institution. The first circle includes, for example, such elements as sports infrastructure, leisure facilities, spaces for self-presentation and collective productions. The interaction of these elements with the environment is described. To the

second adaptive circle - zones related to the environment - natural and artificial. Therefore, two main prerequisites for its coordination are defined: a) understanding that there are universal mechanisms of cognition that arise during interaction with the elements of nature; b) understanding that the skills of interaction with technological intermediaries are part of the specifics of the generation of children of the information age.

The final part of the chapter offers recommendations for the design of buildings located on the territory of family-type residential institutions. They include placement schemes of this type of institutions and the concept of organizing functional zones. Design proposals for the architectural planning of educational, social and residential zones, in which the communication core is most often located, are proposed.

Keywords: family-type institutions, design, boarding, social protection institutions for children, architecture, planning-spatial structure, reconstruction, architectural environment, shelter, children, social housing, residential environment, residential architecture, sustainable development.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. **Бабич, О.М.** (2022). Актуальні проблеми проектування багатофункціональних шкіл-інтернатів в контексті стратегії деінституціалізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Архітектура*. Том 4, номер 2, ст.1-7. DOI: <https://doi.org/10.23939/sa2022.02.001>

2. **Бабич, О.М.** (2023). Проблематика архітектури дитячих закладів інтернатного типу у вітчизняному науковому дискурсі. *Збірник Сучасне будівництво та архітектура*. Випуск № 3, ст. 7-14. DOI: visnyk-odaba.org.ua/2023-03/3-1.pdf

3. **Бабич, О.М.** (2023). Просторово-функціональні підходи до сучасної трансформації інтернатних закладів доби модернізму. *Збірник Сучасне будівництво та архітектура*. Випуск № 6, ст. 9 -16. DOI: visnyk-odaba.org.ua/2023-06/6-1.pdf

Стаття в іноземних наукових виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

4. **Babych, O.M.** (2024). Evaluation of the orphanage's architecture for orphaned children in the beinstitutionalization concept. *Czasopismo Techniczne. Nauki Podstawowe*. Tom 120, zeszyt 1, s.1-8. DOI: 10.37705/TechTrans/e2023012

Матеріали конференцій і тези доповідей:

5. **Бабич, О.М.** (2024). «Принципи сталого розвитку в архітектурному проектуванні інтернатів» //«Сталий розвиток – стан та перспективи»: збірник матеріалів, IV Міжнародного наукового симпозіуму в рамках Еразмус+ Модуль Жан Моне «Концепція екосистемних послуг; Європейський досвід» (EE4CES), 13-16 лютого 2024, Україна, Львів-Славське, ст. 14-15.

6. **Бабич, О.М.** (2024). «Впровадження екологічних інновацій у проектування інтернатних закладів» // Сталий розвиток ЄС – кращі практики для України: матеріали інтернет-конференції, Львів, 22 лютого 2024 р., ст. 50-52.

ЗМІСТ

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	21
ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ПРОЄКТУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ.	
1.1. Проблема структуризації джерел та даних, які стосуються тематики архітектури закладів соціального захисту дітей.....	29
1.2. Наукові, аналітичні та інші джерела дослідження архітектури закладів соціального захисту дітей.....	35
1.3. Структура чинників переосмислення архітектури інтернатних закладів у наукових та інших джерелах.....	56
<i>Висновки до першого розділу.....</i>	<i>63</i>
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.	
2.1. Особливості формування методологічної бази дослідження закладів соціального захисту дітей.....	65
2.2. Архітектура закладів соціального захисту дітей як об'єкт методологічного аналізу: авторські методи дослідження.....	69
2.3. Традиційні методи дослідження архітектурних рішень закладів соціального захисту дітей.....	98
<i>Висновки до другого розділу.....</i>	<i>105</i>
РОЗДІЛ 3. АРХІТЕКТУРНИЙ ПРОСТІР ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ ДЕІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ.	
3.1. Концептуальні пріоритети архітектурного виміру просторів піклування.....	108
3.2. Трансформативний контекст планувальної та функціональної організації простору піклування.....	129
3.3. Планувально-просторова структура інтернатних закладів сімейного типу.....	142

<i>Висновки до третього розділу</i>	157
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА АРХІТЕКТУРНІ РІШЕННЯ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ.	
4.1. Міждисциплінарний синтез, як базова передумова концептуалізації проєкту.....	160
4.2. Структура та форма комунікативного ядра у багатоваріантному контексті.....	171
4.3. Просторове середовище адаптивних кіл, аспекти архітектурної організації.....	182
4.4. Архітектурні рекомендації щодо проєктування інтернатних закладів сімейного типу.....	190
<i>Висновки до четвертого розділу</i>	204
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	211
ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАЦІЙ	226
ДОДАТКИ	229
Додаток А.....	229

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Деінституціалізація - це процес реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей, метою якого є перехід від великих, ізольованих установ до наближених до сімейного середовища. (Закон України "Про соціальні послуги" (від 17.01.2013))

Заклади соціального захисту дітей - це інституційні установи, створені для надання підтримки, догляду та захисту дітей-сиріт та дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах або залишилися без батьківського піклування. До цього поняття входять такі установи, як загальноосвітні школи-інтернати, інтернати, навчально-реабілітаційні центри, будинки-інтернати, дитячі будинки, навчально-виховні комплекси та інші заклади цілодобового та довготривалого перебування. (Закон України "Про соціальний захист дітей" № 2427-VIII від 07 грудня 2018 року.)

Інтернатні заклади — це спеціалізовані архітектурні комплекси, призначені для забезпечення постійного або тимчасового перебування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до 18 років. Планування таких закладів враховує потреби дітей і включає різноманітні функціональні зони, такі як житлові приміщення, навчальні класи, спеціалізовані зони, зони для соціалізації та відпочинку. (Закон України "Про забезпечення організації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" (від 04.09.2008 року))

Інтернатний заклад сімейного типу — це нова архітектурна концепція, що передбачає створення закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, який функціонує за принципами, схожими на сімейні. У таких установах архітектурне планування максимально імітує домашнє середовище, зокрема, завдяки використанню невеликих житлових груп, що формують затишну та комфортну атмосферу. (Внутрішнє дослідження)

Комунікаційне ядро – це позитивна увага, яка досягається внаслідок спілкування, яке має бути, за можливості, максимально наближеним до взаємодії

всередині нормальної сім'ї. Така увага має бути персоніфікованою і зверненою до особистості дитини і тривати довгий період часу, що сприяє повноцінному формуванню особистості. (Внутрішнє дослідження)

Спільното-орієнтованість — це підхід до проектування будівель і просторів, який акцентує увагу на потребах і інтересах вихованців. Цей підхід сприяє створенню умов для соціальної взаємодії, розвитку взаємної підтримки та зміцненню соціальних зв'язків серед мешканців. (Barber, J. G. (2004). "The family-centered model in child welfare services")

Сімейність — це концепція, яка передбачає створення умов, що наближають атмосферу закладу до сімейного середовища. Її принцип полягає в тому, щоб дитина відчувала себе частиною стабільної групи, яка замінює традиційну сім'ю. (Barber, J. G. (2004). "The family-centered model in child welfare services" та Bruskas, D. (2008). "Children in foster care: A vulnerable population at risk.")

Фостер (прийомна сім'я) — це термін, який вживається в контексті сімейного піклування. Діти розміщуються в прийомних сім'ях, де їм надається належний догляд, підтримка та виховання. Аспекти «фостерного піклування» мають на меті забезпечити дітям безпечне та підтримуюче середовище, в якому вони можуть розвиватися та відчувати себе комфортно, без наявності батьків. (Bruskas, D. (2008). Children in foster care: A vulnerable population at risk).

Альтернативне піклування - використовується для опису форм догляду за дітьми, які не можуть залишатися в своїй біологічній сім'ї з різних причин, таких як насильство, зловживання, занедбання або інші обставини. ("Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки".)

ВСТУП

Розвиток знань у царині виховання дітей у межах інтернатних закладів вимагає постійного переосмислення їх функціональних та просторових структур. Новим етапом цього процесу в Україні стало впровадження стратегії деінституціалізації (Про Національну стратегію), яка вимагає суттєвих змін уявлень про заклади соціального захисту дітей, як архітектурну типологічну одиницю.

Концептуалізація деінституціалізації пов'язана із даними нових досліджень, які довели суттєві вади традиційних закладів інтернатного типу та їх негативний вплив на особистісне та освітнє формування дитини. Прикладом трансформації уявлень про інтернатний (інституціалізований) спосіб освітньо-виховної діяльності може бути дослідження проведене у 2014 році в Румунії, яке виявило значно гірші показники у дітей, що перебували у інституціях, порівняно з тими, які виховувались у сім'ях (Nelson, 2014). Це дослідження стало одним із аргументів на користь створення інтернатних закладів сімейного типу — нового формату, який поєднує принципи сімейного виховання з можливостями інституційного догляду.

Крім суто антропологічного аспекту, важливим, особливо для країн із слабким економічним розвитком, є фінансова сторона проблеми, адже комплекси інтернатного типу є більш ніж втричі витратнішими за традиційні заклади середньої освіти, орієнтовані на дітей, які проживають із батьками, або особами, що їх замінюють.

Актуальність теми дослідження обґрунтована такими аспектами:

1. Переосмислення інтернатних закладів у контексті деінституціалізації. В Україні було декларовано процес переходу на нові форми виховання дітей з особливими потребами та тих, які позбавлені батьківської опіки. Попри зменшення кількості традиційних інтернатів, їх повне зникнення не передбачається. Тому виникає потреба в оновленні підходів до проектування спеціалізованих установ, що продовжуватимуть функціонувати у новому форматі.

2. Необхідність узгодження протиріччя між сталим традиційним виглядом інтернату, що має відійти у минуле, та новітніми тенденціями

архітектурної організації закладів соціального захисту дітей. Виникає необхідність розробки планувально-просторових рішень для нового типу інтернатів, що відповідатимуть сучасним підходам виховання дитини з урахуванням таких чинників, як: а) сучасних принципах турботи про дитинство, вихідним документом якого стала ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН Декларація прав дитини 1959 року; б) засадах деінституціалізації закладів інтернатного типу, які лягли в основу відповідних національних програм в Україні (Про Національну стратегію)

3. Драматичні зміни, які пов'язані із військовою агресією Російської Федерації, яка почалась у 2014 та набула повномасштабного характеру у 2022 році, збільшили кількість дітей, які потребують спеціальної опіки і мають особливі освітньо-виховні потреби, до яких часто додається необхідність психологічної та соматичної реабілітації. Це створює потребу в розробці нових архітектурних рішень для інтернатів, які відповідатимуть новим соціальним викликам сприятимуть не тільки повоєнній відбудові, але й зміцненню соціальної згуртованості. Такі установи стануть важливим елементом інтеграції України до європейського та західного цивілізаційного простору, підвищуючи рівень людського потенціалу, а також атмосферу гуманності та інклюзивності.

Крім того, вдосконалені уявлення щодо середовища турботи про дитинство у спеціалізованих закладах, відкривають можливості для нових експериментів з архітектурною формою і її естетичним та функціональним змістом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тематика піклування про дітей, в тому числі у рамках альтернативного піклування, стала об'єктом ряду програм та стратегій, які мали як загальнонаціональний так і регіональний характер. Так, зокрема, можна згадати національну програму «Діти України», яка була затверджена Указом Президента у 1996 році, а згодом продовжена у 2001 (Указ Президента №42/2001). Хоча більшість статей програми мали термін виконання, пункт 107 який торкається дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування безстроковий. Виховання дітей у закладах інтернатного типу згадані у Національній програмі виховання

дітей та учнівської молоді в Україні затвердженої Президією Академії педагогічних наук України у 2004 році (Президія АПНУ постанова 01.07.2004 N 1-7/6-98).

Ключовим документом, щодо даної тематики є Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки (Про Національну стратегію), яка повністю присвячена проблематиці трансформації закладів інтернатного типу. Зокрема, тут міститься положення про суттєве зменшення кількості дітей розміщених в інституціях (не більше 0,5% від загальної кількості дітей в Україні) та обмеження чисельності дітей в одному закладі до 10 осіб. В розвиток згаданої стратегії у 2020 році Кабінетом Міністрів було затверджено План заходів, щодо дій для закріплення попередніх результатів і переходу до наступного етапу її реалізації (Кабінет Міністрів України, Розпорядження від 1 червня 2020 №703).

Загальнонаціональні програми та стратегії доповнюють відповідні документи прийняті на регіональному рівні, наприклад Регіональна програма забезпечення житлом дітей-сиріт, прийнята Львівською обласною Радою (ЛОДА Проект, 2021; ЛОДА, 2022).

Такого роду стратегії та програми можна пов'язати із ширшою тенденцією переосмислення концепції альтернативного піклування у Європі, що, зокрема, відобразилось у візії трансформації інтернатних закладів від традиційної до спільното-орієнтованої (community-based) оприлюдненої Європейською Комісією у 2018 році (European Commission, 2018). Вона стала результатом попередніх досліджень та ініціатив із забезпечення найкращих інтересів дитини про які частково було сказано вище.

Дослідження здійснене в межах наукового напрямку кафедри архітектурного проектування Національного університету «Львівська політехніка» - «Теоретичнопрактичні основи формування житлових і громадських будівель та споруд». Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи «Розробка методологічних основ просторового підходу до обґрунтування архітектурних рішень» (№0117U007605).

Мета дослідження: розробити архітектурно-планувальну концепцію інтернатних закладів сімейного типу.

Відповідно до вказаної мети поставлено наступні **завдання дослідження:**

1. Узагальнити джерельну базу, що стосується тематики архітектури закладів соціального захисту дітей, визначити її основні параметри та галузевий розподіл;
2. Сформулювати методологію вивчення простору піклування закладів соціального захисту дітей з наголосом на його функціональному та архітектурному аспектах;
3. Виявити та оцінити актуальний стан інтернатів в контексті сучасних уявлень про забезпечення найкращих інтересів дитини;
4. Узагальнити дані про особливості архітектури закладів соціального захисту дітей межі ХХ – ХХІ століть;
5. На основі отриманих даних, визначити структурну модель параметрів закладів соціального захисту дітей з врахуванням цінностей деінституціалізації та спільнот-орієнтованості.

Об'єктом дослідження є інтернатні заклади сімейного типу.

Предметом дослідження є архітектурно-планувальні рішення та просторово-функціональна організація інтернатних закладів сімейного типу.

Хронологічні межі: початок ХІХ ст. – до сьогодні;

Територіальні межі дослідження архітектури закладів соціального захисту дітей визначаються межами частин Євразії та Північної Америки;

Методи дослідження. У дисертаційній роботі були застосовані як загальнонаукові, так і спеціальні методи, що забезпечили комплексний підхід до дослідження. Зокрема, розроблено та використано два авторських методи: метод аналізу просторових аспектів психології позитивного зростання та метод порівняння середовищно-фостерних характеристик. Крім того, у процесі виконання дисертаційної роботи було застосовано традиційний метод натурних обстежень і просторово-функціонального аналізу, в рамках якого досліджено понад

шістдесят об'єктів. Цей підхід дозволив не лише зібрати якісні дані, а й глибше зрозуміти особливості досліджуваних об'єктів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що:

Вперше:

- систематизовано джерела та знання, які стосуються просторових аспектів закладів соціального захисту дітей у контексті сучасних досягнень у сфері піклування за дітьми позбавленими батьківської опіки.

- розроблено методи вивчення архітектури закладів соціального захисту дітей у розрізі їх історичного формування і наслідків для найкращих інтересів дитини.

- узагальнено проєктні та концептуальні матеріали, які стосується просторів піклування для дітей, визначено їх основні архітектурні риси і особливості.

Удосконалено:

- структурну модель параметрів спільнот-орієнтованого архітектурного середовища для дітей, які потребують альтернативного піклування.

- проєктні параметри спільнот-орієнтованого інтернатного закладу у залежності від потреб тієї чи іншої цільової аудиторії дітей (з вадами здоров'я, розвитку, відчужених, тимчасово розлучених через військові дії тощо).

Подальший розвиток отримали:

- створення концепції архітектурного проєктування, що сприяє соціалізації дітей та дітей-сиріт, з урахуванням нових тенденцій у сфері альтернативного піклування.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у можливості їх використання для:

- оцінки придатності існуючої матеріальної бази для подальшого використання у сфері альтернативного піклування за дітьми, які не можуть виховуватись у сімейних умовах;

- розробки проєктів нових спільнот-орієнтованих закладів піклування для дітей, які виникатимуть в рамках стратегії деінституціалізації інтернатів;

- майбутніх проєктних експериментів із максимального наближення перебування дітей у закладах соціального захисту дітей до сімейних і особочентричних з врахуванням індивідуальності кожної особи та її прав;

- вдосконалення навчальних програм студентів спеціальності «архітектура та містобудування», які стосуються закладів інтернатного типу;

- вдосконалення нормативної бази, яка регулює сферу проєктування закладів соціального захисту дітей з урахуванням стратегії деінституціалізації та принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Особистий внесок здобувача. Дані, що формують зміст та результати дисертаційної роботи, розроблені та опубліковані автором одноосібно.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Загальна концепція, методологія та результати досліджень впроваджені та апробовані 2 наукових конференціях серед яких: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сталий розвиток ЄС – кращі практики для України», м. Львів, 22 лютого 2024 р. (2024); IV Міжнародного наукового симпозиуму в рамках Еразмус+ Модуль Жан Моне «Концепція екосистемних послуг; Європейський досвід» (EE4CES), 13-16 лютого 2024, Україна, Львів-Славське.

Публікації. Наукові результати роботи опубліковані у трьох статтях в Україні та одній за кордоном, двох тезах міжнародних конференцій.

Впровадження отриманих результатів. Впродовж 2021-2024 років окремі положення дисертації були впроваджені у навчальний процес у вигляді теоретичних та практичних курсів студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр», зокрема у бакалаврських кваліфікаційних роботах, а також у процес навчання студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр», зокрема в магістерську кваліфікаційну роботу

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків та ілюстрацій, списку літератури, джерел ілюстрацій та додатків. Загальний обсяг дисертації 218 сторінок: з них основного тексту 163 сторінки, 32 сторінки графічного матеріалу (рисунки), 19 сторінок із списком використаних джерел та 4 сторінки із додатками.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ПРОЄКТУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ.

1.1. Проблема структуризації джерел та даних, які стосуються тематики архітектури закладів соціального захисту дітей.

Через відсутність у вітчизняній науці широкого кола досліджень, які б зачіпали архітектуру інтернатних закладів, та з огляду на динамічний розвиток самого уявлення про засадничі принципи їх функціонування, джерельна база даної тематики розпорошена по різних галузях знань та дослідницьких напрямках, та також нормативістики. Отже, постає проблема структуризації та інтеграції різноджерельних даних в одну систему, пристосовану для потреб опрацювання тематики інтернатних закладів.

Протягом тривалого часу інтернатні заклади розглядалися через призму функціоналізму, де потреби раціоналізувалися з точки зору практичної вигоди. Внаслідок цього виникало просторове вирішення, яке враховувало лише циклічні аспекти життєдіяльності системи інтернатного закладу – навчання, сон, відпочинок, харчування тощо. У такому вигляді інтернатні будівлі могли бути будь-якої кількості та розмірів. Вважалося, що надання освітніх послуг і цілодобове обслуговування є достатніми для забезпечення найкращих інтересів дитини, яка потребує альтернативного піклування.

Можна стверджувати, що згадана логіка закладена у баченні інтернатного закладу в Державних Будівельних Нормах України за 2007 рік, де вони віднесені до категорії будинків під назвою «заклади соціального захисту населення» (ДБНУ, 2007).

Серйозні зміни, що відбулись у баченні такого роду об'єктів у зв'язку із стратегією деінституціалізації вимагають суттєвого перегляду як існуючої нормативної бази так і принципового уявлення про заклади закладів соціального захисту дітей. Відтак, змінюється кількість галузевих напрямків, яких мають бути задіяні у формуванні архітектури закладів соціального захисту дітей. Очевидно, що

особлива увага має бути приділена опрацюванню категорії спільнот-орієнтованості, а також психологічним і когнітивним аспектам становлення особистості, для яких поза-сімейний розвиток дитини, як, зокрема, показали згадані вище дослідження 2014 року – можуть мати найбільш негативний вплив (рис.1).

Джерельна база тематики має свою специфіку, яка полягає у відносно невеликій кількості робіт, що безпосередньо відповідають предмету дослідження, однак, з іншого боку, зачіпає значну кількість знань із дотичних сфер. Першочерговим завданням є визначення ролі та обсягу залучення цих матеріалів у даному дослідженні.

Проте це завдання ускладняються через суттєву зміну пріоритетів у проектуванні закладів інтернатного типу у зв'язку із стратегією їх мінімізації та спільнот-орієнтованої трансформації. Значна частина наукового доробку, яка раніше відповідала меті дослідження, втратила свою актуальність і може розглядатися лише в історичному контексті архітектурної думки, що не пов'язана з сучасним практичним проектуванням.

В такому випадку, на перший план виходять ті матеріали, як теоретичні так і емпіричні, що пов'язані з особистісним розвитком дитини в несімейних умовах. Важливо зосередитися на дослідженнях, які надають інформацію про методи мінімізації об'єктивних негативних наслідків, що виникають у таких умовах. Оскільки матеріалізація цих досліджень в архітектурних формах залишається експериментальною, ця робота може вважатися піонерною. Способи структуризації джерельної бази можуть бути вдосконалені у наступних дослідженнях.

Попереднє вивчення та аналіз матеріалів дозволяє виділити кілька тематичних рівнів, які формують структуру джерельної бази. Їх можна поділити на дві великі умовні груп, а саме: *проектну* і *антропологічну*. Кожна з цих груп, у свою чергу, розділяється на ряд менших тематичних підгруп, які будуть розглянуті нижче.

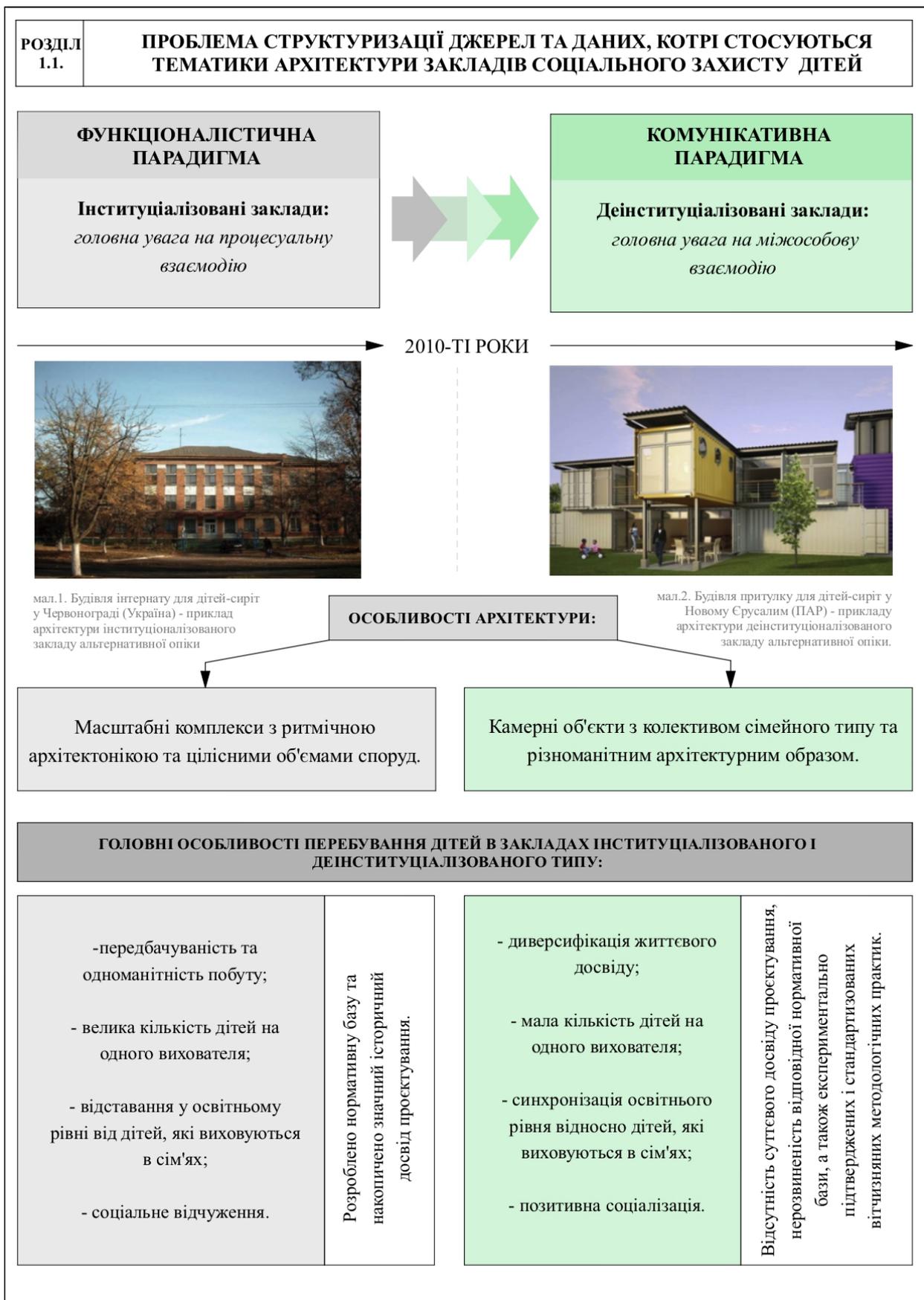

Рис.1. Проблема структуризації джерел та даних, які стосуються тематики архітектури закладів соціального захисту дітей.

До проєктної групи можна віднести наступні підгрупи матеріалів: *нормативістська* - різноманітні будівельні норми, правила та рекомендації щодо проєктування закладів соціального захисту дітей, *дослідницька* – наукові праці та аналітичні матеріали у галузях архітектури, містобудування і дизайну, які стосуються проблематики покращення та оптимізації простору піклування про дітей та підлітків, які перебувають у особливих потребах.

Антропологічна група є більш складною і ширшою, оскільки охоплює як матеріали, що стосуються дитинства, так і дані, які розглядають специфіку позасімейного догляду (тимчасового чи довготривалого). Тут можна виділити такі підгрупи:

До педагогічної підгрупи входить наукова та аналітична інформація, що розглядає засвоєння дітьми необхідних знань та навичок. Ці матеріали охоплюють як загальноосвітні дидактичні питання, так і особливості навчальної роботи для дітей, які потребують спеціальної уваги різного характеру: діти-сироти, діти з інвалідністю, діти-біженці тощо.

Психологічна підгрупа включає праці та матеріали, що концентруються на особливостях світосприйняття та поведінки дітей, які з різних причин не можуть виховуватися в сімейному середовищі. Висновки у цій сфері мають важливе значення для організації простору догляду, структурної функціональності та дизайну середовища спільно-орієнтованих закладів.

Адаптаційна підгрупа охоплює матеріали, пов'язані з проблематикою імпринтингу (Береговий, 2001) — властивістю дитини розвиватися і засвоювати навички безпосередньо із середовища спілкування. У сімейних умовах цей процес відбувається природно, але в інтернатних закладах він ускладнений, що може негативно вплинути на формування соціальних навичок у дорослому житті.

Ключова для архітектурного аспекту проблеми інтернатних закладів стратегія деінституціалізації має враховувати не лише зменшення кількості дітей в одному закладі, але й створення середовища, яке максимально сприяє позитивному імпринтингу. Це сприяє кращій адаптації до дорослого життя, коли дитина після

інтернату потрапляє до загальноосвітнього навчального закладу та починає самостійне життя.

Реабілітаційна підгрупа розглядає аспекти просторового вирішення об'єктів альтернативного догляду за дітьми, пов'язані з наданням медичної допомоги. Кожен випадок фізичної вади вимагає індивідуального підходу, що робить цю підгрупу різноманітною та складною.

До правової підгрупи, відносяться документи, матеріали та наукові дослідження, що зосереджуються на визначенні прав дітей, зокрема тих, які потребують альтернативного догляду. Тут акцент робиться на забезпеченні людської гідності дитини, недопущенні її дискримінації чи стигматизації за расовими, етнічними та іншими ознаками, релігійною або соціальною ідентичністю. Також підкреслюється необхідність враховувати думку дітей у питаннях, що їх безпосередньо стосуються.

Згадані групи матеріалів і підгрупи, на які вони поділяються (рис.2), свідчать про потребу в комплексному підході до опрацювання джерельних даних. Визначення головних пріоритетів, які відповідають темі та предмету дослідження, допомагає звузити надто широке коло інформації та зосередити увагу на аспектах, безпосередньо пов'язаних із перспективою архітектурного проектування, створенням гіпотези щодо бажаного функціонального змісту і просторового наповнення закладу догляду.

Треба також мати на увазі, що подібна картина стосується і емпіричного матеріалу, головна проблема якого полягає у тому, що традиційні інтернатні заклади, на даний час вважаються шкідливими для нормального розвитку дітей і вимагають принципової заміни.

У зв'язку із цим, методика опрацювання джерел в яких присутні приклади та аналіз конкретних об'єктів мають відштовхуватись від перспективи кардинального переосмислення інтернатної будівлі. Це, у свою чергу, робить не актуальним – з рекомендаційно-практичної точки зору - для даної роботи, традиційний історичний огляд, ретроспективу зміни проєктної думки тощо.

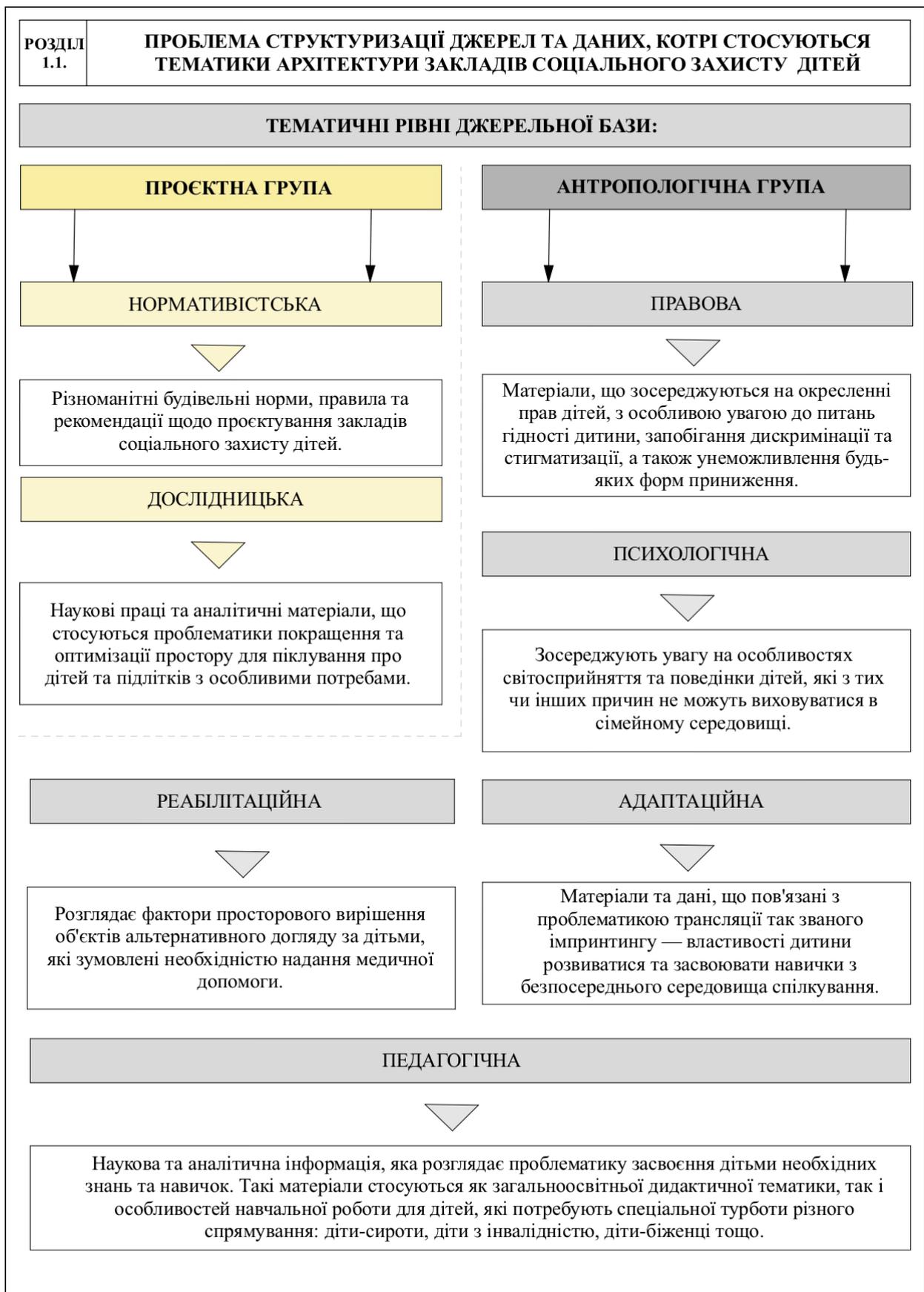

Рис.2. Проблема структуризації джерел та даних, які стосуються тематики архітектури закладів соціального захисту дітей.

Така ретроспектива може використовуватись тут скоріше як ілюстрація еволюції проєктного досвіду та засадничих уявлень про простори піклування і свідчити про невдалі способи утворення середовища альтернативного піклування.

1.2. Наукові, аналітичні та інші джерела дослідження архітектури закладів піклування про дітей позбавлених батьківської опіки.

З огляду на наведену вище структуру джерельної бази вивчення тематики будинків інтернатів, спочатку буде розглянуто *проєктну* групу матеріалів.

До першої підгрупи – нормативістської – належать різноманітні документи, що регламентують проєктування інтернатів:

Державні Будівельні Норми (ДБН): Державних Будівельних Норм, які безпосередньо стосуються інтернатів (ДБН, 2007), згадати також більш нові загальні норми для проєктування закладів освіти (ДБНУ, 2018), охорони здоров'я (ДБНУ, 2019);

Важливо зазначити, що наразі не існує окремих ДБН або норм для проєктування інтернатних закладів сімейного типу, що створює певні труднощі в їх архітектурному плануванні.

Санітарний регламент для шкіл (Санітарний регламент, 2020);

Міжнародна рекомендація: Рекомендації з альтернативного піклування про дітей ООН (Guidelines for the Alternative Care of Children, 2010),

Національні документи: Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Положення про дитячі будинки, 2012), Закон України «Про охорону дитинства» (Закон України, 2001 № 30, ст.142), Постанова про загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки та інші інтернатні заклади (Постанова РМ УРСР від 14 лютого 1984 р. N 83), Норми матеріального та фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вихованців шкіл-інтернатів (Про затвердження норм, 2004), Постанова Кабінету Міністрів про діяльність органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини (Питання діяльності органів опіки та піклування, 2008), Закон України про органи

і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей (Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей, 1995).

Додаткові документи: Трамбування дітей у інтернатах та спеціальних закладах соціального захисту також регламентується документом, який має назву «Деякі питання здійснення наставництва над дитиною» (Деякі питання здійснення наставництва над дитиною, 2017), а також «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (Про забезпечення організаційно-правових умов, 2005).

Деякі нормативні дані щодо дітей, які потребують альтернативного піклування внаслідок набуття статусу біженця містяться у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (Закон України, 2012, № 16, ст.146).

В контексті нормативістської бази дослідження варто також згадати «Типове Положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату», яке стосується осіб, які досягнули віку 18 років, але, в силу, передовсім, вад фізичного або розумового розвитку, потребують подальшої турботи – в Положеннях до 35 (Наказ Міністерства праці та соціальної політики України 02.04.2008 N 173).

Значно складнішою та більш розгалуженою є *дослідницька підгрупа* проєктної групи матеріалів, у зв'язку із чим варто здійснити її попередню систематизацію. З огляду на зміни концептуалістики проєктування та реконструкції інтернатів пов'язані із стратегією деінституціалізації, коло тематичних меж, які складають собою тематику, що розглядається, суттєво розширилось.

«Функціональна» модель інтернатного закладу зазнала двох принципових трансформацій. З одного боку, вона передбачає зменшення кількості вихованців, яка не повинна перевищувати десять осіб (Про Національну стратегію, 2017). З іншого боку, необхідно враховувати ті фактори, які лягли в основу деінституціалізаційного принципу, а саме: когнітивні та психологічні аспекти розвитку дитини, інклюзивності середовища, сімейно-орієнтований підхід та адаптацію простору для забезпечення безпечного й комфортного розвитку.

Проектування будинків-інтернатів сімейного типу в контексті стратегії деінституціалізації має враховувати комплекс проєктних заходів, які впливають із кількох концептуальних проблем, як тих, які вирішувались у рамках попереднього досвіду так і нових. Традиційно, заклад інтернатного типу повинен забезпечувати необхідні *фізичні* умови життєзабезпечення, які передбачають сон, харчування, перебування на свіжому повітрі, заповнення здорових умов побуту (інсоляція, провітрювання тощо). Значною мірою, ці параметри враховані у нормативних документах, які були розглянуті у попередньому підрозділі.

Крім того, однак, важливими є також забезпечення якостей, які можна окреслити як *комунікаційні, особистісні та розвиваючі* (рис.3). Під комунікаційними розуміються заходи, які спрямовані на покращення взаємодії всередині дитячого колективу до якого також залучаються відповідальні дорослі (вихователі, психологи, вчителі тощо). В цьому сенсі, важливим є забезпечення атмосфери спільнотного-орієнтованості, для уникнення відчуття відчуженості і ізоляваності, які часто стають на перешкоді нормальному розвитку дитини, яка виховується в інтернаті.

Другою підгрупою – дослідницька, включає наукові матеріали, що безпосередньо стосуються тематики цієї роботи. Це наукові праці, присвячені різним аспектам проектування закладів соціального захисту дітей, еволюції їх розвитку, а також проблематиці переходу від традиційних інтернатів до закладів сімейного типу для догляду за дітьми, позбавленими батьківської опіки.

Наукові роботи систематизовано в чотирьох блоках, поділених на праці українських та зарубіжних дослідників відповідно до наукових галузей: наукові дослідження з теорії закладів соціального захисту дітей упорядковано в працях українських науковців у галузі архітектури та містобудування; наукові дослідження з теорії закладів соціального захисту дітей в українських дослідженнях з дизайну; наукові дослідження світових науковців у галузі архітектури та містобудування; а також праці українських науковців у суміжних дисциплінах.

Наукові дослідження з теорії закладів соціального захисту дітей упорядковано в працях українських науковців у галузі архітектури та містобудування.

За фактичною відсутністю великих наукових праць такого спрямування, варто відзначити ряд менших досліджень у форматі статей, наприклад коротку розвідку Л. Гнесь «Архітектурно-планувальна організація дитячих будинків сімейного типу» (Гнесь, 2010). В ній авторка стисло розглядає історію закладів опіки за дітьми та концентрує увагу на просторовому вирішенні закладів сімейного типу, які повинні прийти на зміну традиційним інтернатним.

На основі проведеного опитування було визначено основні функціональні проблеми дитячих будинків сімейного типу та сформульовано пропозиції щодо їх покращення. Зокрема, це стосується формування індивідуальних просторів, а також середовища для колективної взаємодії – спільної роботи, прийому їжі, освітніх занять і дозвілля. Значні труднощі, за спостереженням авторки, пов'язані з розміщенням закладів опіки сімейного типу в квартирах або щільному урбаністичному контексті, що ускладнює створення повноцінного простору, зосередженого на всебічному індивідуальному розвитку дитини. У статті аргументується твердження, що оптимальним закладом соціального захисту дітей сімейного типу є однородинний будинок у сільській місцевості, де використовуються певні планувальні прийоми, що відповідають побажанням, отриманим внаслідок анкетування.

Загалом, дослідження Л. Гнесь, попри свою стислість, має обґрунтовані практичні результати й свідчить про формування у вітчизняному науковому середовищі власного напрямку, пов'язаного із стратегією деінституціалізації.

Подібна тематика також розглянута у статті В. Абизова та А. Кірназа «Особливості формування простору дитячих будинків сімейного типу» (Абизов & Кірназ, 2020). Автори зосереджуються на практичних аспектах проектування та прагнуть закласти основу для поступового унормування архітектурних вимог такого роду будівель.

Вони дійшли висновку, що дитячі будинки сімейного типу мають створюватись за індивідуальними проєктами, враховуючи особливості місцевої виробничої бази. Також автори пропонують шість типів планувальних схем блок-квартир та п'ять типів квартир для опікунських сімей.

Крім того, у статті наведено рекомендації щодо вдосконалення психологічного клімату у колективі дітей та вихователів, у тому числі дизайнерські прийоми для створення позитивної емоційної атмосфери. Пропонуються способи формування дитячих містечок, організації співжиття різних вікових груп тощо. За задумом авторів, матеріали статті можуть слугувати основою для практичних експериментів, спрямованих на вдосконалення закладів соціального захисту для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.

Певне уявлення про еволюцію поглядів на проблематику архітектури шкіл-інтернатів дає дисертаційне дослідження *А. Ахаїмової «Принципи архітектурно-планувальних рішень соціально-реабілітаційних центрів (для безпритульних дітей та підлітків)» (Ахаїмова, 2005).*

набирати популярності у вітчизняному освітньому просторі. Авторка виділяє три типи інтернатних закладів: консультативний пункт, кризовий центр та соціальний патронат. Вона підкреслює змінний, динамічний характер уявлень про заклади соціального захисту дітей та окреслює основні проєктно-просторові завдання, серед яких: принцип відкритості до оточення, підтримка самостійності та соціалізації, спільне створення простору вихованцями закладу, камерність і «сімейність» середовища.

Робота А. Ахаїмової є певною сполучною ланкою, яка об'єднує дві концептуальні моделі закладів для дітей, позбавлених батьківської опіки. З одного боку, вона констатує застарілість існуючих архітектурних типів будівель та їх консервативність, а з іншого – наголошує на необхідності вдосконалення простору опіки в межах існуючих уявлень про перебування дитини у подібних закладах.

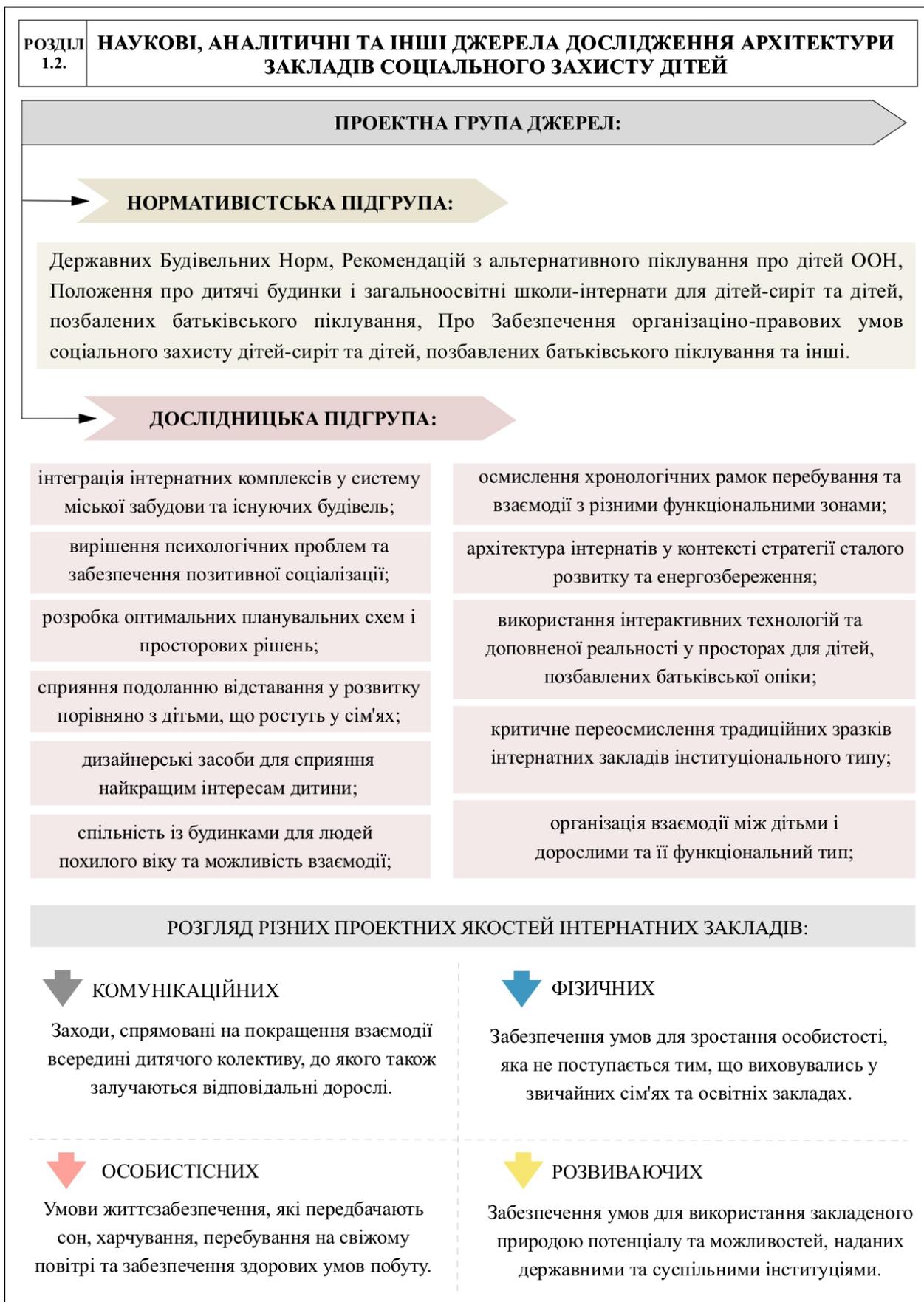

Рис.3. Наукові, аналітичні та інші джерела дослідження архітектури закладів соціального захисту дітей.

Об'єктивно, робота завершена у 2005 році, ймовірно, ще не могла базуватися на однозначного засудження «інституційних» типів будівель, яке з'явилося трохи згодом. Разом з тим, варто відзначити, що авторка, не маючи результатів емпіричних досліджень, що показали шкідливість «інституційних» закладів (Nelson, 2017) і були опубліковані майже через десять років, наводить багато прогресивних ідей, передовсім тих, які пов'язані із переходом до «сімейного» формату інтернатного виховання.

Вартою уваги є також ідея створення своєрідних «сімей», сформованих шляхом спільного проживання дітей різного віку. При цьому старші можуть виконувати своєрідні функції опікунів, а потім молодші – подорослішавши, у свою чергу, перетворюються на провідників своїх «сімей». Авторка також передбачає своєрідну мобільність закладів догляду за дітьми, позбавленими батьківського піклування, ділить їх на «стаціонарні» та «тимчасові»; останні можуть надавати консультативні та реабілітаційні послуги, пересуваючись від одного місця до іншого.

Проблемі типології закладів опіки над дітьми присвячена стаття *Ю. Дорошенка та Н. Мирошникова «Будинки виховання дітей-сиріт: ретроспектива та типологія закладів опіки» (Мирошникова & Дорошенко)*. Автори наводять перелік та короткий аналіз чотирьох видів інтернатних об'єктів – будинок маляти, дитячий будинок, школа-інтернат, дитячий будинок сімейного типу. Хоча стаття не зачіпає тему деінституціалізації, однак тут теж приділяється увага збалансованому підходу між функціональними та психологічними аспектами розвитку дитини позбавленої батьківської опіки.

До прикладів сучасного розуміння проблематики простору для дітей, позбавлених батьківської опіки у вітчизняному науковому середовищі можна віднести статтю групи авторів (*П. Саньков, С. Ткач, А. Подолинний*) «*Методика формування будинків - інтернатів для соціальної адаптації дітей дошкільного та шкільного віку*» (Саньков, 2016). Автори ставлять перед собою досить амбітну мету «створити нові прийоми організації інтернатних закладів» [Саньков, 2016 ст.164]. В основі роботи аналіз різних прикладів організації будинків інтернатного типу у

ряді країн (Німеччині, Великобританії, США, Китаю та ін.). Хоча в тексті не міститься посилання на стратегію деінституціалізації, однак більшість проаналізованого досвіду свідчить про перехід до більш камерного та сімейного механізмів трактування дітей позбавлених батьківської опіки. Фактично, більшість матеріалу стосується опису різних способів наближення побуту і освіти до тих, які характерні для дітей у звичайних життєвих обставинах. Наведені приклади архітектурного вирішення інтернатних будівель свідчать про пошуки індивідуалізму і спроби візуально-просторовими засобами уникати ординарності, сірості і пригніченості. Яскравість та демонстративна креативність повинні показати увагу до дітей, що опинились без батьківської опіки.

Важливою рисою проаналізованого досвіду і проєктів є експерименти із тимчасовим характером перебування дітей у інтернатних закладах. Така тимчасовість має два рівні. З одного боку, це період до переселення у опікунську сім'ю, а з іншого – час, який діти проводять між навчанням у загальноосвітніх закладах або участі інших формах взаємодії в рамках звичайного суспільного порядку. За цим умов, архітектура закладів соціального захисту дітей набуває дещо іншого характеру і не вимагає такої кількості уваги до функціонального і психологічного облаштування середовища. Врешті, автори наводять перелік власну методику проєктування та реконструкцій інтернатних установ для дітей сиріт. На її характері очевидно позначилась не достатня розробленість даної тематики у вітчизняній науці – більшість пунктів передбачають вивчення та дослідження актуальної кон'юнктури, встановлення параметрів проблеми і визначення власних підходів до трансформації середовищ піклування.

У рамках аналізу вітчизняного доробку у царині переосмислення архітектури та функціоналістики інтернатних закладів варто відзначити статтю *З. Обиночної «Функціонально-планувальна організація центру для спільного тимчасового перебування осіб похилого віку та дітей-сиріт»*. Авторка обґрунтовує доцільність поєднання дитячих будинків та об'єктів для перестарілих, оскільки вони можуть працювати в режимі взаємодоповнення і розв'язання специфічних проблем, які виникають у кожному з типів закладів (Обиночна, 2022). Хоча в статті говориться

про закордонний досвід, однак, очевидно, що такого роду установи повинні пройти значний шлях поступових практичних випробовувань, адже обидві вікові групи мають також чимало специфічних потреб, які не лише «доповнюють», але також і суперечать одна одній. Разом із тим, концепція запропонована у статті свідчить про активні пошуки ефективних шляхів трансформації «інституційних» закладів у напрямку сімейно-орієнтованості та інтеграції у формати нормального суспільного життя без підкреслення особливого статусу вихованців позбавлених батьківської опіки.

У вітчизняному науковому середовищі тематику архітектури шкіл розробляла *О. Дячок*, зокрема у своєму дисертаційному дослідженні «*Принципи формування архітектури шкіл з нетрадиційними формами навчання*» (Дячок, 2000). Авторка, ще до офіційного затвердження програми реформування закладів соціального захисту дітей, ставить питання про необхідність перегляду просторових форматів, загалом існування всіх традиційних середніх навчальних закладів. Їх архітектура, яка будується на певних функціональних принципах уніфікації та повторюваності, а також ідеях схематизму не відповідають сучасним знанням про дитячу психологію та сприйняття світу. На зміну мають прийти заклади нового типу, де архітектура буде відігравати значно більшу роль у сприянні педагогічному процесу і когнітивному зростанню.

В дисертації наводиться ряд рекомендацій, які пов'язані із уникненням одноманітності, повторюваності, надмірної ритмічності і прямолінійності планувально-просторових рішень. Натомість бажаними є змінні та гнучкі приміщення, які можуть трансформуватись під різні потреби, утворювати мінливість вражень тощо. Планувальна структура повинна бути індивідуалізованою із застосуванням елементів асиметричної та непередбачуваної геометрії. Також в школи пропонується повернути елементи різних форм декоративного мистецтва і озеленення, більш чітко розділяти дітей за віковими групами тощо.

Згодом цю тематику розробляла *Т. Ернст* у своїй дисертаційній роботі «*Принципи формування архітектурного середовища дитячих освітньо-виховних*

закладів» (Ернст, 2007). Авторка також підтверджує необхідність чіткішого просторового розподілу за віковими групами, а також зменшення кількості учнів на одну школу, наближення архітектурного вирішення початкової школи до дошкільних закладів, врахування та залучення характерного для дітей «сенсорного сприйняття» тощо. Також наводиться ще ряд важливих аспектів (образний, просторовий, екологічний), врахування яких важливе для вдосконалення теоретичних та практичних знань у сфері проєктування закладів шкільної освіти. Близьку за спрямованістю тематику розробляли і інші вітчизняні дослідники зокрема Л. Грицюк та Т. Ткачук (Грицюк & Ткачук, 2013), М. Авдєєва і О. Перфілова (Авдєєва & Перфілова, 2013), О. Гомон (Гомон, 2013), С. Іванов-Костецький та О. Семків (Іванов-Костецький & Семків, 2015), В. Мироненко і Ю. Харланова (Мироненко & Харланова, 2008), Л. Шулдан (Шулдан, 2008), О. Юрчишин (Юрчишин, 2008), К. Комарова (Комаров, 2010), Ю. Ідак та Р. Франків (Ю. Ідак & Р. Франків, 2022).

Окремі важливі дані містяться у статті М. Рожка, присвяченій деяким проблемам архітектурної організації дитячих будинків сімейного типу (Рожок, 2013). Зокрема, критично оцінюється можливість їх розміщення у багатокімнатних квартирах, підкреслюється важливість не перевищувати кількість більшу за 5 осіб у випадку, якщо будинок призначений для дітей з фізичними вадами, враховувати особливості ергономіки, які впливають із їх обмежених фізичних можливостей. Також підкреслюється необхідність існування приміщень для трудової та освітньо-практичної діяльності вихованців. Виконана на основі емпіричних досліджень і опитування робота Рожка доповнює картину вимог, які необхідно врахувати при створення простору альтернативного піклування для дітей.

Наукові дослідження з теорії закладів соціального захисту дітей упорядковано в працях українських науковців у галузі дизайну.

Варто звернути увагу на статтю О. Сафронова, І. Антоненка та Н. Гудкова «Особливості впровадження інноваційних засобів у дизайн інтер'єрів шкіл-інтернатів для дітей з інвалідністю по зору» (Сафронова, 2018). В контексті деінституціалізації ця роботи важлива з огляду на специфіку категорії дітей –

інвалідів, які і надалі потребуватимуть, хоча б тимчасового, перебування в окремих установах сімейного типу. Автори наводять цілий ряд рекомендацій, яких необхідно дотримуватись і які впливають на дизайнерське вирішення простору (меблі, підлога, тактильні елементи кольорові вставки, акцентування певних зон тощо), що, у даному випадку, є одним із ключових елементів вдосконалення середовища.

Слід зазначити дещо інші аспекти того ж питання розглядаються у статті *В. Абизова та Р. Волощенко «Формування предметно-просторового середовища дитячих притулків» (Абизов & Волощенко, 2018)*. В цій короткій праці автори концентрують увагу на необхідності ретельного ставлення до дизайнерського виміру простору піклування. Вони наголошують на об'єктивній застарілості «казармового» типу інтернатних закладів та погоджується з стратегією деінституціалізації, практичне втілення якої, однак, потребує великої кількості як теоретичної так і практичної роботи. Акцентується увага на необхідності пошуків таких дизайнерських прийомів, які б дозволили допомогти вирішити специфічні психологічні проблеми, які характерні для дітей, що залишились без батьківської опіки, формувати атмосферу піднесення і позитивних емоцій. Цього можна досягти, зокрема, шляхом фахового використання кольорів, а також *інтеграції у внутрішній простір різних елементів озеленення*.

Цінним для тематики, яка розглядається, є подана до захисту дисертаційна робота *А. Коваль-Цепової «Принципи дизайну інтер'єрів закладів соціального захисту дітей» (Коваль-Цепова, 2021)*. Методика дослідження враховує динаміку змін у цій сфері, усвідомлюючи необхідність міждисциплінарного підходу. Авторка сприймає дизайн середовища піклування, як засіб компенсації тих когнітивних втрат, які несе особистість дитини позбавленої безпосередньої батьківської опіки, формує власну класифікацію способів опорядження інтер'єрного простору, а також наводить певні рекомендовані принципи, яких варто дотримуватись. У загальному, вони ґрунтуються на загально-мистецьких засадах композиційного моделювання середовища.

Важливою є увага приділена авторкою до проблеми подолання відставання у розвитку дітей, що потребують альтернативного піклування. В цьому контексті, наводяться три принципи творення простору (автентичнісний, ігровий та профорієнтаційний), які дозволяють, як вважається, сприяти забезпеченню необхідного рівня інтелектуального розвитку. Варто відзначити також і аспект практичного впровадження авторкою результатів своєї роботи у ряді проєктів, рівень підвищення когнітивних та психологічних індикаторів якості виховання у яких залишається, однак, ймовірним завданням для додаткових досліджень.

*Наукові дослідження з теорії закладів соціального захисту дітей упорядковано в працях світових науковців у галузі **архітектури та містобудування**.*

У закордонній науковій літературі заклади з «інституціними» ознаками здебільшого розглядаються в контексті країн «третього світу» або особливих обставин, пов'язаних з військовими діями, природними катастрофами тощо. Прикладом такої роботи може бути стаття *М. Мушмуша і Р. Фрієра присвячена сиротинцю у сирійській провінції Ідліб (Moushmoush & Fryer, 2019)*. Автор відзначає багато позитивних сторін проєкту, але його «інституційний» характер надто очевидний і є лише тимчасовим заходом в умовах екстремальних обставин.

Оскільки процес деінституціалізації інтернатних об'єктів у країнах Заходу відбувався ще із середини ХХ століття і, на даний момент, такий тип закладів є фактично відсутній і у реальному проєктуванні та науково-теоретичному вивченні.

Одна з останніх робіт на цю тему (доволі не велика за обсягом – у вигляді бібліографічного огляду) під назвою *«Архітектура дитячих будинків, сиротинців, домів»* була опублікована у 1990 р. (White, 1990).

Невеликий відсоток дітей, які позбавлені батьківського піклування, та тимчасово перебувають у спеціальних будинках сімейного типу переважно включені до загальної категорії будинків призначених для виховання та перебування дітей де їх особливий статус нічим не підкреслений.

Матеріали, що стосуються теми цієї роботи і відображають західну наукову та професійну думку можуть бути віднесені до категорії робіт, що розглядають

загальну проблематику просторів для дитячого перебування. У них аналізуються аспекти когнітивістики, психології, життєвої пристосованості тощо.

Прикладом такої роботи може бути книга *С. Скота «Архітектура для дітей»* (Scott, 2010) в якій автор на основі досліджень дитячих закладів у багатьох країнах робить висновки щодо ефективної організації дитячого середовища. Робота засвідчує значну різноманітність підходів до самої концепції перебування у такого роду закладах. В тих чи інших країнах склалась власна школа трактування дитинства та його потреб і специфічне розуміння поняття кращих інтересів дитини.

Зокрема у Об'єднаному Королівстві важливу роль відіграє розвиток вмінь необхідних для майбутнього дорослого життя. Розвиваються середовища, де відбувається трансляція навичок через спостереження дітьми роботи старших у різних сферах, самостійне життя у соціумі перестає, таким чином, бути однією із головних проблем виховання.

В книзі багато уваги приділено функціональним аспектам, як традиційно присутнім (приміщення для сну, їжі тощо) так і тим, які повинні сприяти особистісному розвитку за допомогою програм розвитку творчості, формуванню спеціальних креативних середовищ і нових форматів позитивної взаємодії.

Схожа загальна тематика просторів для дітей досліджена у книзі *М. Дурека «Архітектура дитячих садків»* (Dudek, 2014). В чотирьох розділах книги розглядаються різні сторони проблематики сприятливого середовища, освітніх аспектів, історична ретроспектива, а також актуальний стан уявлень про даних тип архітектури. Автор спирається на широкий емпіричний матеріал, як відносно нових так і переобладнаних історичних будівель. Сучасні принципи трактування середовища для дошкільнят детальніше розглянуті на прикладі *Corning Child Development Centre* у Нью-Йорку та *Bornehaven De Fire Arstider* у Копенгагені.

Обидва об'єкти вирізняються індивідуальним підходом, камерною композицією та засобами, що підкреслюють безпеку, родинність і сприяють творчому та ігровому пізнанню світу дітьми. Характерною рисою, зокрема центру у Нью-Йорку є велика кількість персоналу, яка обслуговує півтори сотні дітей, і впроваджує прийняті у закладі стратегії розвитку. Це, у свою чергу, впливає на

архітектурне вирішення, яке вимагає додаткових приміщень, як для самого персоналу так і для різних «програм досвіду», що сприяють швидкому формуванню індивідуальності і вдосконаленню тих здібностей, які вихователі виявили у кожній окремій дитині. Книга М. Дурека є результатом тривалих досліджень, результати яких автор публікував у ряді інших робіт (Dudek, 2005; Dudek, 2013).

Розглянута стаття на тему поєднання будинків для дітей сиріт та домів для перестарілих, яка була висвітлена у ряді праць таких як книга К. Хестера «Як архітектура може змінити нашу турботу про старших і сиріт» (Hester, 2021) в якій наводиться досвід проектування міжпоколіннього комплексу, покликаного одночасно вирішити проблеми

Розробку схожої теми ми бачимо і в ряді інших публікацій (Tapper, 2019; Institute for Family Studies, 2019). Увага до проектування закладів соціального захисту дітей «змішаного віку», ймовірно в майбутньому, може бути розвинута за рахунок розширення можливостей для старшої групи. До опіки за дітьми–сиротами, потенційно залучатимуться старші люди, які не потребують постійного перебування у спеціалізованому закладі, однак, вже знаходячись на пенсії відчувають потребу у соціальній залученості і реалізації турботи, яка в традиційному суспільстві стосувалась покоління онуків.

Критичне ставлення західної думки до різних форм «інституційного» догляду можна продемонструвати книга К. Янні, яка присвячена історичним будинкам для божевільних (Yanni, 2007). Хоча тут ідеться про різні вікові категорії, класицистичні ансамблі, які можуть мати вартість з точки зору архітектурної форми та бути частиною національної культурної спадщини, у функціональному сенсі не викликають позитивної оцінки. Автор, залишаючись нейтральним, наводить оціночні судження про будинки сучасників та осіб, які безпосередньо там перебували. Так, наприклад один із них називає такого роду заклад «палацоподібною тюрмою», в іншому випадку говориться про травматизм, якого зазнавали пацієнти в архітектурному середовищі виконаному в дусі класицизму та з репрезентативних матеріалів.

З огляду на стратегію деінституціалізації безпосередньо до тематики архітектури інтернатів варто віднести також значну за обсягом сферу проектування освітніх закладів, яка у західному науковому полі представлена багатьма дослідженнями. З огляду на велику кількість матеріалу, в контексті даної роботи можна зосередитись на напрямку так званого сталого (sustainable) будівництва.

В цьому контексті можна згадати книгу *Л. Гелфанда та Е. Корі Фріда «Стала шкільна архітектура» (Gelfand & Corey Freed, 2010)*. Для тематики даної роботи важливим є розділ присвячений «інтегрованому дизайну» де принципи сталості існують у тісному синтезі із специфічними вимогами освітленості, провітрюваності та здорового і безпечного середовища загалом. Застосування принципів сталості дозволяють значно заощадити кошти на експлуатацію будинків, які можуть бути переспрямовані на освіту, творчу діяльність психологічне та фізичне зміцнення і застосування інноваційних методів особистісного розвитку дитини.

Ця ж тематика розглядається у книзі «Проектування сталої школи» А. Форда (Ford, 2007)– автора коло ста проєктів шкільних будівель різного рівня, в якій розкриваються принципи єдності економічної, функціональної та психологічно-педагогічної сторін даного типу будівлі.

Систематизовано сукупність праць українських науковців у суміжних дисциплінах.

Прогрес наукового осмислення цієї тематики простежується за допомогою порівняння із більш ранніми роботами, які торкаються інтернатного середовища. В цьому контексті, варто згадати дисертацію *О. Дорожкіної «Формування потреби в естетичній діяльності у вихованців дитячих будинку і шкіл-інтернатів», виконану у 1993 р».* (Дорожкіна, 1993). Хоча тут розглядаються більш загальні аспекти функціонування закладів соціального захисту дітей, можна відзначити стиль та методологічний підхід, характерний для радянської наукової школи. Разом із тим, дисертація Дорожкіної акцентує увагу на творчості, як важливому засобі подолання проблематики відстороненості та «механічності» виховання дітей позбавлених батьківської опіки у спеціалізованих закладах.

Варто згадати наукову дисертаційну роботу *І. Петрової що перегукується із результатами дисертаційної роботи І. Пешої* (Пеша, 2000), тут також говориться про кілька ключових завдань росту особистості дитини, а саме формування: адекватної самооцінки, позитивного образу оточуючого світу, самостійності у прийнятті рішень, коректних поведінкових навичок. Також виділяються два «аспекти адаптації» - «широкий» та «вузький». Перший аспект має підготовчий характер і стосується пристосування до внутрішнього життя закладу сімейного типу. Тут закладаються основи самооцінки та комунікації, що потім реалізуються у «широкому аспекті», в рамках якого відбувається спілкування в різних колективах із різними пріоритетами і цілями.

Таким чином, можна припустити, що архітектурне вирішення сучасної будівлі для дітей, які потребують альтернативного піклування, має базуватись на принципах гнучкості і трансформативності. Чітко фіксовані простори із визначеними функціями мають поєднуватись із невизначеними середовищами, які пристосовуються до тих чи інших потреб, які будуть змінюватись як в залежності від віку так і мікроколективів, що виникатимуть в рамках однієї вікової групи (наприклад навколо певних зацікавлень, схильностей до тих чи інших наук і занять тощо).

Крім робіт в яких розглядаються загальніші питання організації простору та діяльності закладів соціального захисту дітей, можна згадати також дослідження, в яких увага концентрується на окремих аспектах вдосконалення середовища установ інтернатного типу. В цьому контексті, можна згадати *статтю О. Кузьміної «Використання інтерактивних технологій у соціально-педагогічній роботі з формування життєвої компетентності учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів»* (Кузьміна, 2011). Авторка показує зв'язок поняття інтерактивності із комунікативністю і навиками взаємодії брак яких довший час був однією із головних проблем виховання позбавлених батьківської опіки дітей в інституційних закладах. За допомогою використаних методів стверджується потенційна можливість значної мірою компенсувати недоліки комунікаційної практики за допомогою інтерактивних посередників.

Ще однією дисертаційною роботою, тематика якої впритул наближається до питання архітектури закладів соціального захисту дітей, що позбавлені батьківської опіки є праця *М. Комісарик «Педагогічні умови використання фітоклімату в реабілітаційно-профілактичній роботі дитячих будинків для дітей-сиріт»* (Комісарик. 2001). Авторка зосереджує увагу на цінних аспектах застосування у просторі інтернатного закладу мікроландшафтних середовищ і зон, які можуть служити цілям індивідуального розвитку і становлення. В дослідженні обґрунтовується думка про те, що різностороннє практичне знайомство із зонами озеленення, допоможе дітям зменшувати негативний психологічний ефект від постійного перебування поза межами сімейного середовища. Хоча робота, написана у 2001 році, тобто ще до поширення стратегії деінституціалізації, її результати можуть сприйматись як такі, що не втратили актуальності і сьогодні, щонайменша в тій частині, яка зачіпає аспекти когнітивного та особистісного становлення дитини. Крім специфічної тематики, яка стосується інтер'єрного озеленення, робота Комісарик також має значення як приклад виробленої методології педагогічних технік, які виражені у просторі. Загальні висновки, які робить авторка на цю тему, можуть бути цінними для різних способів подолання атмосфери відчуження і творення середовища сімейного характеру.

Важливий узагальнюючий матеріал поданий у дисертаційній роботі *А. Чихурського «Естетизація навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи-інтернату (кінець ХХ–початок ХХІ століття)»* (Чихурський, 2016). Автор робить спробу детермінувати такий спосіб формування середовища закладів соціального захисту дітей, при якому змісти і символи освітнього процесу відтворені у естетичних образах, які їх оточують, сприяючи, таким чином, ефективному засвоєнню необхідних знань та навичок суспільної взаємодії. Вводиться поняття «материнської сенсорно-емоційною деривації екзистенційного характеру» (Чихурський, 2016, ст.181), воно пов'язане із ймовірною компенсаторною роллю яке може відіграти естетизоване середовище, яке певним чином заміщує чуттєву емпатію, яку дитина мала отримати від своєї сім'ї. В дисертації наголошується, що провідна роль у процесі естетизації належить архітектурі і також дизайну. В сенсі

творення простору естетизованого пізнання та естетизації автор розділяє макрорівень, який безпосередньо зачіпає матеріальне середовище закладу, практичне чуттєве пізнання, емоційний відгук і співпереживання; мезорівень – інтелектуалізований в рамках гуманітарних дисциплін синтез різних культурно-мистецьких форм вираження, власний досвід творчості: макрорівень – своєрідна зворотна рефлексія виховного та когнітивного ефекту від застосування різних естетизуючих прийомів. Важливою частиною роботи є наведені результати експериментальних досліджень, які, за твердженням автора, підтвердили досягнуті теоретичні результати і засвідчили дієвість компенсаторних механізмів закладених у стратегії естетизації; підвищенню рівня «естетичної вихованості», соціальних навичок.

Практичні питання різних методів заміщення батьківської турботи розглядаються у статті С. Петрової «Духовно-моральне виховання як фактор становлення особистості дитини-сироти в умовах дитячого будинку "Перлинка"» (Петрова, 2016). Хоча тут немає прямих рекомендацій щодо архітектурно-дизайнерського вирішення, вона дає уявлення про педагогічні методи, які потребують просторової організації.

Для завдань даної роботи, важливими є не лише дослідження, які безпосередньо зачіпають тематику архітектури, дизайну та простору інтернатів, але також більш загальні аспекти педагогічної, психологічної спрямованості, а також ключової категорії соціалізації і особистісного розвитку. В цьому контексті можна згадати дисертаційну роботу С. Петрової «Організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку» (Петрова, 2020). Авторка виділяє три головні компоненти, які впливають на особистісне становлення дитини, вони пов'язані із пізнанням («когнітивний компонент»), етикою («емоційно-ціннісний компонент») та власною поведінкою («діяльнісно-поведінковий»). Відповідно до цих трьох напрямків повинна формуватись із стратегія виховання, яке має позитивно вирішувати три світоглядні основи – а) розуміння довколишнього соціуму, свого власного позиціонування у ньому, знання

поведінкових норм; б) власна ціннісна ієрархія особистості; в) поведінкові навички реалізації своєї особистості у соціумі.

У зв'язку із цими та іншими результатами дослідження можна припустити, що архітектура інтернату потребує розмежування на кілька приміщень із різними рівнями ізолюваності та соціалізації. З одного боку, повинні існувати цілком індивідуальні простори, які будуть формувати персональну зону дитини, а з іншого два типи соціального середовища – для здобуття освітніх навичок та комунікаційних. Однак, просте функціональне розмежування, ймовірно, буде недостатнім для вирішення необхідних задач.

Завданням архітектурного проектування, очевидно, стане вибір засобів просторового узгодження цих трьох принципових частин, відповідно до сучасного стану наукових досягнень у царині нейтралізації негативних наслідків виховання поза межами природної сім'ї (Рис.4).

Крім того, важливим є також вивчення і архітектурна інтерпретація категорії «сімейності», яка повинна стати об'єктом міждисциплінарної співпраці психологів, соціальних працівників та проєктантів. Дитячий будинок, так званого сімейного типу, досліджували, зокрема, Л. Лєскова «Дитячі будинки сімейного типу як інститут соціалізації дітей» (Лєскова, 2016), яка концентрується, в основному, на тематиці законодавчого та організаційного забезпечення, ефективного входження України до західної практики трактування дітей позбавлених батьківської опіки.

В контексті проблематики зростання і становлення дітей у закладів соціального захисту дітей можна згадати роботу *Т. Шульги, Д. Савченко та Е. Філінкової «Психологічні особливості підлітків-сиріт з різним досвідом проживання в сім'ї.»* (Shulga, 2016). Тут наводиться порівняльний аналіз трьох груп підлітків, які виростили відповідно: в умовах сім'ї, частково у сім'ї та без сім'ї. Визначено головні наслідки, до яких призводить зростання дітей у інтернатних закладах, серед яких основним є негативне ставлення до власного «я» і оточення.

РОЗДІЛ 1.2.	НАУКОВІ, АНАЛІТИЧНІ ТА ІНШІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ
ХАРАКТЕР ІНТЕРНАТУ ДЛЯ ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОЇ ОПИКИ, ЯКИЙ ВИПЛИВАЄ З ПРОАНАЛІЗОВАНОЇ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ:	
ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПРОСТІР	
	<p>Реалізація поняття "сімейності", формування унікальної особистості дитини, відчуття власного майна та особистої безпеки.</p>
<p>мал.3. Приклад розміщення дітей у спільній великій залі, без виділення особистого простору, який залишається лише ліжко; таке розміщення сприяє посиленню негативних наслідків перебування у будинку інтернаті.</p>	
СЕРЕДОВИЩЕ ОСВІТИ І ПІЗНАННЯ	
	<p>Мінімізація різниці в освітніх рівнях між дітьми-сиротами та дітьми з нормальних сімей, розвиток природних здібностей, поєднання досвіду навчання та спілкування, а також стратегія освітньої інтеграції в загальний національний контекст.</p>
<p>мал.4. Клас у інтернаті села Затурцівці (Волинська область) приклад розміщення дітей у класі аналогічному з класами загальноосвітніх шкіл; невелика кількість дітей, сприяє індивідуальному підходу.</p>	
СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	
	<p>Здобуття навичок спілкування, позитивного самосприйняття та позиціонування серед інших, розуміння міжособистісних зв'язків в межах однієї та різних вікових груп.</p>
<p>мал.5. Невимушена та дружня манера спілкування між різними поколіннями, уникнення різних форм просторової сегрегації, ієрархізації тощо, можливість для пізнання довкілля і свого місця у ньому.</p>	

Рис.4. Наукові, аналітичні та інші джерела дослідження архітектури закладів соціального захисту дітей.

Відсутність довіри і неможливість створити дружні, а згодом і власні сімейні стосунки, є однією з ключових проблем, які мають вирішуватись будь-якими можливими способами, в тому числі і за допомогою формування відповідного середовища засобами архітектури та дизайну.

Одним із факторів нестачі та затримок у розвитку дітей в інтернатних закладах виділяють також і почуття самотності, яка однак, відповідно до деяких досліджень може бути подолане за допомогою правильної організації зв'язків спілкування (Tabita, 2021). З огляду на викладені у статті результати можна припустити, що подолання відчуття самотності має відбуватись за рахунок творення спільних просторів для відносно невеликих груп дітей, які, ймовірно, мають підбиратись за спеціальною методикою і під керівництвом фахових вихователів, для виникнення атмосфери емоційного відгуку та родинності. Оскільки стратегія деінституціалізації передбачає концентрацію уваги на різних формах родино-орієнтованості, варто звернути увагу на ті дослідження, які стосуються цієї тематики, не дивлячись на те, що вони не розглядають ні архітектурних ні інтернатних аспектів.

1.3. Структура чинників переосмислення архітектури інтернатів у наукових та інших джерелах.

Аналіз наукових джерел, пов'язаних з архітектурою інтернатів, свідчить про її складний і багатогранний характер. Відносна новизна стратегії деінституціалізації та відсутність серйозних наукових праць архітектурного спрямування у вітчизняному професійному середовищі роблять актуальним питання структуризації різних чинників переосмислення альтернативного піклування, які впливають з вищезазначених особливостей джерельної бази. Вищезазначені особливості джерельної бази вказують на потребу в узагальненні і систематизації архітектурних, соціальних, психологічних та педагогічних досліджень, які можуть стати основою для розробки нових архітектурних рішень для інтернатних закладів сімейного типу.

У контексті цієї стратегії важливо врахувати поняття «інтернатні заклади сімейного типу», яке виникає внаслідок переосмислення традиційних моделей виховання. Це поняття базується на сучасних дослідженнях та концепціях деінституціалізації, що передбачають перехід від традиційних інтернатів до сімейного середовища. Такі ідеї відображаються в міжнародних політичних стратегіях, зокрема, у Національній стратегії деінституціалізації в Україні (Про Національну стратегію), що вимагає суттєвих змін у підходах до виховання дітей, позбавлених батьківського піклування.

Сучасні дослідження в галузі архітектури, психології, педагогіки та інших суміжних галузях свідчать про те, що традиційні інтернати не забезпечують необхідних умов для розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це підкреслює необхідність створення архітектурних рішень, які б максимально наближали умови виховання до природного сімейного середовища.

Важливо зазначити, що поняття «інтернатні заклади сімейного типу» відрізняється від терміну «дитячі будинки сімейного типу» за кількома ключовими аспектами. По-перше, інтернатні заклади сімейного типу зазвичай поєднують сімейне виховання з освітньою складовою, тоді як дитячі будинки акцентують на емоційній та соціальній складовій. По-друге, дитячі будинки мають більш структурований підхід до виховання, з чіткими нормативами і правилами, у той час як інтернатні заклади сімейного типу можуть бути більш адаптивними у своїх виховних практиках і архітектурних рішеннях.

Ці відмінності суттєво впливають на архітектурне рішення та організацію простору обох типів закладів. Однак, в існуючих дослідженнях недостатньо уваги приділяється конкретним архітектурним аспектам, таким як планування, параметри та нормативи, які можуть суттєво вплинути на ефективність функціонування інтернатних закладів сімейного типу. Це залишає значний простір для подальших досліджень, зокрема для інтерпретацій архітектурних рішень.

У зв'язку із цими відмінностями, наукові дані, які мають бути використані в закладенні основ нового концептуально-проектного бачення будівлі для дітей, що потребують альтернативного піклування, варто черпати передовсім із результатів

досліджень у царині психології та когнітивістики. Основною проблемою стратегії деінституціалізації є наближення процесу зростання дитини до умов сім'ї, а також подолання вже отриманих травм, варто говорити про цілковито інше розуміння поняття «інтернату». Ймовірно також що з часом воно у свою чергу зазнає зміни, або цілком втратить актуальність.

Перед теорією архітектури стоїть завдання розробки нового типу будівлі, в якій були б враховані головні педагогічні та дидактичні підходи, які дозволяють мінімізувати, або цілковито нейтралізувати нестачу і патологічні стани формування особистості, які виникають внаслідок втрати природного батьківського піклування. Сам факт «сімейності» організації співжиття всередині колективу інтернатного закладу виглядає недостатнім для досягнення цих цілей. (Bruskas, 2008).

Відтак, структуризація важливого для даного дослідження матеріалу повинна відбуватись з врахуванням всіх згаданих пріоритетів. У зв'язку з цим, традиційна градація джерельної бази, яка організована у залежності від відповідності або близькості галузевої тематики до заявлених об'єкту та предмету дослідження. В нашому випадку, важливість джерельних матеріалів варто структурувати у наступному порядку (рис.5):

а) *конститууючі* джерела визначають загальну картину сучасних уявлень про альтернативне піклування для дітей, які не можуть виховуватись у природній сім'ї. Засади родинно- та спільнот-орієнтованості, терапія патологій розвитку і навички соціалізації лежать в основі стратегії деінституціалізації. Їх врахування визначає рівень розвитку альтернативного піклування у різних країнах.

б) *дидактичні* джерела пов'язані з прийомами, які використовуються для досягнення основних цілей. Вони включають експерименти, позитивні практики, теоретичні та практичні напрацювання, що мінімізують різницю в розвитку дітей за віком, зокрема в психологічному та соціальному контекстах. Всі ці дані є основою для подальшої проектної діяльності, хоча й не мають безпосередньої архітектурної спрямованості.

в) *концептуальні* джерела зосереджені на архітектурних та дизайнерських рішеннях, що відповідають на потреби сучасних закладів соціального захисту дітей. Архітектурні експерименти тісно взаємодіють із педагогічними та психологічними аспектами, що враховують специфіку кожного закладу, зокрема орієнтація на лікування і трактування того чи іншого типу захворювання, соціальної травмованості, рівня досвіду життя у сімейних умовах тощо.

г) *функціональні* джерела мають як описову так і емпіричну базу для опрацювання. Багато проєктів та концептуальних вирішень доступні передовсім у вигляді вже зведених будівель та дизайнерських опрацювань і потребують фахової оцінки, як за допомогою загально наукових методів так і з огляду на відповідність особливим вимогам, які мають бути застосовані до закладів такого типу.

д) *уточнюючі* джерела, концентруються на деталізації простору піклування, різних елементах побуту чи супроводу виховної програми. В цьому контексті можна відзначити значний інноваційний потенціал, котрий міститься у деяких проаналізованих наукових працях (наприклад використання мікро-ландшафтних елементів, програма застосування тактильних матеріалів тощо).

Послідовність в якій наведена вище тематична структура джерельної бази, відображає значимість кожної із складових у загальній картині проблематики архітектури закладів соціального захисту дітей. У такому вигляді вона може розглядатись як основа для подальшої програми діяльності архітекторів і розробки просторової та дизайнерської концепції тієї чи іншої будівлі.

Ймовірним напрямком, який ще потребуватиме принципового окреслення та методології, є тлумачення поняття «сімейності», яке виступає ключовим у сучасному розумінні будинків для дітей-сиріт. Очевидно, що сам факт перебування у сім'ї не може бути гарантованою умовою повноцінного розвитку дитини. (reustr.court.gov.ua., 2021). Відтак, увага має бути сконцентрована на розумінні «сімейності» як середовища доброзичливості, довіри і впевненості, що виникає внаслідок правильно організованої міжособистісної комунікації (рис.5).

Варто зазначити, що «констатуючі» джерела, не дають однозначної і остаточної відповіді на питання про механізми досягнення бажаного результату

зростання дитини у закладі соціального захисту дітей. Однак, вони окреслюють основні проблеми та напрямки, залишаючи простір для експериментальних інтерпретацій простору опіки. Загалом можна виділити наступні тематичні групи (рис.6):

а) *універсальна* – джерела, що містять загальні правила, умови, особливості та рекомендації, щодо перебування дітей у спеціалізованих закладах. Вони найбільш певні та однозначні у своїх висновках і зазнали найменшого впливу ґрунтовних змін, які пов'язані із стратегією деінституціалізації. З точки зору практичної цінності, вони важливі у випадках проектування закладів для дітей без особливих психологічних і соматичних вад, стосуються тематики ергономіки, режиму сну, харчування тощо.

б) *психологічно-реабілітаційну* та в) *соматично-реабілітаційну* – джерела, що стосуються дослідження спеціальних заходів, які мають бути вжиті при роботі із дітьми, що потребують особливих умов опіки. В цьому випадку варто відзначити помітну варіативність пропозицій та висновків, які актуалізують ті чи інші методи трактування дітей із особливими психологічними чи соматичними потребами.

г) *осмислення довготривалого перебування* та д) *осмислення короткотривалого перебування* – дослідження специфіки довготривалого та короткотривалого перебування дітей у закладах вказують на важливі відмінності у функціональній структурі, яка залежать від тривалості перебування та застосовуваної виховної програми (акцент на творчості, трудовому чи фізичному вихованні тощо).

е) *трактування різних вікових груп* – джерела, що пропонують підходи до роботи з молодшими та старшими дітьми. В цьому контексті можна відзначити два відмінних підходи – співжиття та розділення молодших та старших дітей, кожен з яких аргументується тими чи іншими позитивними результатами.

РОЗДІЛ 1.3.	СТРУКТУРА ЧИННИКІВ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ АРХІТЕКТУРИ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ У НАУКОВИХ ТА ІНШИХ ДЖЕРЕЛАХ
ГРАДАЦІЯ ТИПІВ ДЖЕРЕЛ ВИВЧЕННЯ АРХІТЕКТУРИ ІНТЕРНАТІВ ДЛЯ ДІТЕЙ, ЩО ПОТРЕБУЮТЬ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ОПІКИ	
<p>● КОНСТИТУЮЧІ</p>	<p>Визначають загальну картину сучасних уявлень про альтернативну опіку для дітей, які з тих чи інших причин не можуть виховуватись у природній сім'ї. Засади родинно- та спільно-орієнтованості, терапія патологій розвитку і ефективні навички соціалізації лежать в основі стратегії деінституціалізації, а їх врахування та вдосконалення визначають рівень розвитку альтернативної опіки в тій чи іншій країні.</p>
<p>● ДИДАКТИЧНІ</p>	<p>Окреслюють методи, що використовуються для досягнення головних завдань, перерахованих вище. Вони включають різні пропозиції, експерименти (їх результати), позитивні практики, теоретичні та практичні напрацювання, які дають можливість мінімізувати різницю у віковому розвитку дітей, що перебувають у природних сім'ях і закладах інтернатного типу.</p>
<p>● КОНЦЕПТУАЛЬНІ</p>	<p>Розглядають спроби архітектурної та дизайнерської відповіді на потреби сучасного інтернатного будинку, які можуть існувати лише у взаємодії з досягненнями в галузі педагогіки, психології, а також специфічними вимогами кожного закладу, наприклад, орієнтованість на лікування та трактування того чи іншого типу захворювання, соціальної травмованості, рівня досвіду життя в сімейних умовах тощо.</p>
<p>● ФУНКЦІОНАЛЬНІ</p>	<p>Розглядають практичні приклади планувального та просторового вирішення інтернатних закладів і їх оцінку. Архітектурні аспекти закладів соціального захисту дітей сімейного типу тісно пов'язані з комплексним дизайном простору, через який реалізуються різні виховні, психологічні та дидактичні практики.</p>
<p>● УТОЧНЮЮЧІ</p>	<p>Концентруються на деталізації простору піклування, різних елементах побуту та супроводу виховної програми, маючи значний інноваційний потенціал, який виявляється в деяких проаналізованих наукових працях.</p>
<p>Категорія "сімейності" як основа світоглядного підходу до просторового осмислення закладу інтернатного типу.</p>	

Рис.5. Структура чинників переосмислення архітектури інтернатних закладів у наукових та інших джерелах.

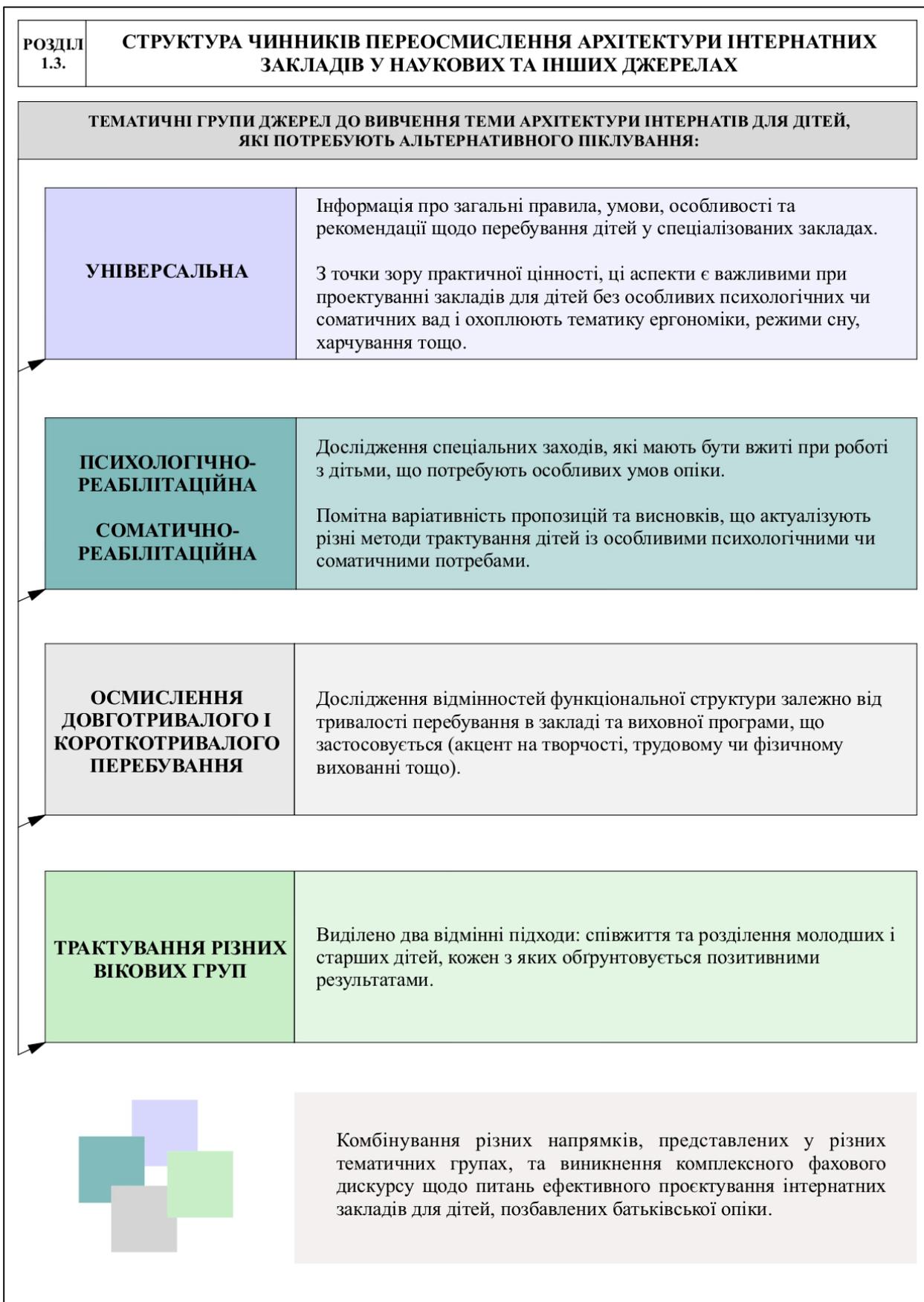

Рис.6. Структура чинників переосмислення архітектури інтернатних закладів у наукових та інших джерелах.

У більшості випадків, описані вище групи поєднуються і комбінуються в залежності від вихідних вимог проєктування, при цьому, часто зберігається потенціал здатності до змін та швидкого пристосування просторів, що пов'язано із гнучкими способами організації інтернатного колективу сімейного типу (рис. 6). У зв'язку із цим, можна констатувати, що значний прогрес та поглиблення знань у сфері дитячої психології та адаптації, архітектурна інтерпретація закладу соціального захисту дітей має знаходитись у тісній взаємодії з відстеженням процесів розвитку та адаптації дітей у порівнянні з їхніми однолітками в природних умовах.

Висновки до Розділу 1

1. На основі попереднього аналізу виділено кілька тематичних напрямків, з яких складається структура джерельної бази дослідження. Умовно, їх можна поділити на дві великі групи, які окреслено як: проєктну та антропологічну. До проєктної групи належать наступні підгрупи джерел: нормативістська (будівельні норми, правила та рекомендації), дослідницька (проблематика покращення та оптимізації простору піклування), емпірична (матеріал, здобутий на основі аналізу вже експлуатованих інтернатних будівель), фактологічна, яка стосується як сучасних, так і історичних даних, а також сформованих внаслідок пристосування. Антропологічна група складається як із джерел, що торкаються дитинства як такого і специфіки позасімейного піклування. Тут можна виокремлено такі підгрупи: педагогічну, психологічну, адаптаційну, реабілітаційну та правову.

2. Виявлено, що впродовж останніх десятиліть сучасні наукові та фахові джерела зазнали суттєвого розвитку і розширення спектру напрямків зацікавлення. Зараз можна виділити чотири, які окреслено як фізичний, комунікаційний, особистісний та розвиваючий. Під фізичними розуміються традиційні вимоги, пов'язані із забезпеченням вітальної життєдіяльності (сон, харчування, здорові умови перебування тощо), цей напрямок є традиційним, а матеріали, які розкривають його зміст, частково не втратили своєї актуальності. Комунікаційний напрямок зацікавлення концентрує увагу на розвитку позитивної взаємодії із

іншими особами різного віку та у ситуаціях наближених до дорослого життя. Особистісний набув особливої актуальності в останнє десятиліття і стосується подолання відставання розвитку дітей від тих, які розвиваються у звичайних сім'ях і сприяють становленню індивідуальності. Розвиваючий пов'язаний із подоланням, або мінімізацією тих чи інших соматичних або психологічних вад, які можуть бути набутими або вродженими і потребують спеціального трактування.

3. На основі попереднього узагальнення встановлено, що з точки зору важливості у процесі формування архітектури закладів соціального захисту дітей сімейного типу, які відповідають предмету дослідження, джерельні матеріали можна структурувати у вигляді послідовності із п'яти складових: а) конституюючі, б) дидактичні, в) концептуальні. г) функціональні, д) уточнюючі. Конституюючі формують вихідну базу проектування і формують головні завдання, які мають бути вирішені; вони переважно засновані на дослідженнях у сфері дитячої психології, когнітивістики тощо. Дидактичні розглядають різні виховні та освітні техніки. Обидва закладають змістову основу для подальшої архітектурної інтерпретації. Концептуальні представляють різні підходи, експерименти та пропозиції загального характеру; функціональні та уточнюючі концентруються на окремих деталях і практичних аспектах проектних вирішень. Наведена послідовність може бути основою для комплексної програми проектування закладів соціального захисту дітей.

4. З огляду на фрагментованість джерельної бази та її розпорошеність серед різних галузей, окреслено спектр цільових спрямувань, які відображають функціональну різноманітність закладів для дітей позбавлених батьківської опіки. Загалом можна виділити наступні тематичні групи: а) універсальну, б) психологічно-реабілітаційну, в) соматично-реабілітаційну, г) осмислення довготривалого перебування, д) осмислення короткотривалого перебування, е) трактування різних вікових груп. Спрямування назване тут універсальним розглядає загальні вимоги до функціонування закладів соціального захисту дітей; решта осмислюють певні спеціальні якості, трактування яких відбувається у

кожному конкретному закладі. Часто вони можуть поєднуватись та поєднуватися між собою.

5. Визначено, що перспективним напрямком роботи із життєвим середовищем закладів соціального захисту дітей є опрацювання категорії «сімейності», її комунікативних, емпатичних, персоналістичних якостей. архітектурних та дизайнерських способів конструювання «сімейності», як концептуального поняття середовища, сприяння позитивному погляду на довкілля, довірливим взаєминам всередині інтернатного колективу тощо.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.

2.1. Особливості формування методологічної бази дослідження закладів соціального захисту дітей.

Швидкі зміни у розумінні змісту закладу інтернатного типу для дітей мають наслідком також і особливості формування методологічної бази дослідження. Багаторівнева структура наукових та фахових джерел, її галузева роздільність - наведена у попередньому розділі, свідчать про специфіку, яка має бути врахована при визначенні тих чи інших методів.

З огляду на стратегію деінституціалізації, що привела до втрати актуальності майже всього попереднього вітчизняного доробку (як практичного так і теоретичного) у царині проектування інтернатів закладів, простір методологічного охоплення може бути звужений до таких сфер (рис 7):

а) **досвіду архітектурного проектування дитячих закладів соціального захисту дітей** у країнах де процес деінституціалізації триває достатньо довго, щоб можна було говорити про достатню для порівняння і аналізу кількість накопиченого практичного матеріалу (тут, в першу чергу, варто вести мову про реалізовані або експериментальні проєктні рішення, їх порівняння і оцінку);

б) **досягнення у сфері особистісного зростання дитини**, її реакції на ті чи інші комунікативні практики, середовища тощо, забезпечення рівноцінного з іншими дітьми адаптивного рівня у соціальному контексті, а згодом гармонійне входження у різні формати дорослого життя (окреслення рекомендацій і позитивних досвідів з перспективою у кількість років достатню для обґрунтованих висновків);

в) **специфіка просторового вирішення закладів**, призначених для перебування дітей з різними фізичними або психологічними вадами, включаючи врахування вимоги деінституціалізації (реалізацію проєктних принципів для закладів сімейного типу із особливостями лікувально-реабілітаційного спрямування, перспективи інтеграції обох функцій в одну структуру).

РОЗДІЛ
2.1.ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙПРОСТІР МЕТОДОЛОГІЧНОГО ОХОПЛЕННЯ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ТАКИХ СФЕР:

Досвід архітектурного проектування дитячих закладів піклування в країнах, де процес деінституціалізації триває достатньо довго, щоб можна було говорити про наявність значної кількості накопиченого практичного матеріалу для порівняння та аналізу (зокрема, реалізовані або експериментальні проектні рішення, їх порівняння та оцінка).

мал.6. Сиротинець у Амстердамі, створений у 1986 році, на основі ідеології деінституціалізації та "сімейності"

Досягнення у сфері особистісного зростання дитини, її реакції на різні комунікативні практики та середовища, забезпечення рівноцінного адаптивного рівня у соціальному контексті, а також гармонійне вливання в різні формати дорослого життя (окреслення рекомендацій і позитивних досвідів із перспективою в кілька років для обґрунтованих висновків).

мал.7. Сиротинець Фішерів у Замбії, шкільні заняття поєднані із досвідом динамічної взаємодії та комунікації.

Специфіка просторового вирішення закладів, призначених для перебування дітей з різними фізичними або психологічними вадами, включаючи врахування вимог деінституціалізації, реалізація проектних принципів для закладів сімейного типу з особливостями лікувально-реабілітаційного спрямування, а також перспективи поєднання обох функцій в одній функціональній структурі.

мал.8. Комунікаційна взаємодія у сиротинці для дітей з фізичними вадами у Пномпені (Камбоджа).

Рис.7. Особливості формування методологічної бази дослідження закладів соціального захисту дітей..

У зв'язку із цим, варто говорити також і про три методологічні блоки, які можуть бути використані для даної роботи. Хоча, як було вже сказано вище, для формування концепції архітектури закладів соціального захисту дітей за дітьми основою є сучасне розуміння «сімейності» колективу і зростання в атмосфері особистісної уваги, в контексті даної роботи, важливим є вивчення досвіду проектування інтернатних та освітніх центрів альтернативного піклування загалом. Відтак, для отримання обґрунтованих результатів необхідно провести дослідження широкого спектру зразків, пропозицій та практичного досвіду експлуатації будівель, які хронологічно охоплюють останні десятиліття, тобто час, коли склалось негативне розуміння «інституціалізованого» закладу опіки і робились спроби знайти йому необхідну альтернативу.

Разом із цими хронологічними рамками, які охоплюють період 1990-х – 2020-х років, варто також зупинитись на територіальному вимірі дослідження. У зв'язку із різним ступенем і досвідом «деінституціалізації», можна говорити про різне трактування інтернатного закладу у певних географічних контекстах, які по-різному співвідносяться із задачами даної роботи. За часом початку «деінституціалізаційних» заходів, Україні в більшій мірі є близьким досвід ряду країн, що розвиваються, хоча за глибиною та масштабом заявлених у «Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки» цілей можна говорити про чітку спрямованість на досягнення тих стандартів, які зараз властиві країнам Західної Європи та Північної Америки.

За таких обставин постає питання про відповідність тих чи інших традиційних методик відносно досить відмінних за змістом об'єктів, які постали у розвинених країнах та країнах що розвиваються. З огляду на двозначність того становища, в якому зараз знаходиться сфера альтернативного піклування про дітей в Україні, у даній роботі були застосовані однакові методики щодо всіх інтернатних закладів, хоча акцент зроблено на тих, які постали у розвинених країнах і, якимось чином, відображають стратегію родино-орієнтованості, «сімейності та деінституціалізації».

Хоча це, очевидно, веде до ускладнення структури отриманих результатів, такий підхід дає можливість окреслити ту реальність, яка не лише існує на даний момент, але і триватиме впродовж найближчої часової перспективи – як про це свідчить проведений у попередньому розділі аналіз. Тут варто говорити про залучення традиційних методів, які застосовуються в архітектурній теорії, з ймовірною розробкою власних методик, які пов'язані із виявленням та окресленням таких ключових категорій як спільнотного-орієнтованість та сімейність закладів інтернатного типу для дітей. Обидві ці категорії є фундаментальним для організації закладів соціального захисту дітей та реформуванні інтернатів у напрямку деінституціалізації. Вони спрямовані на підвищення якості життя та соціалізації дітей.

Ці ключові категорії запропоновано розглядати як індикатори архітектурної якості досліджуваного об'єкту, його відповідності сучасним вимогам до будівлі такого типу. В першу чергу, тут варто відзначити баланс між площею забудови та кількістю осіб. Хоча, безпосередньо, у такому вигляді оцінка якості закладу інтернатного типу для дітей була б надто спрощеною; вона може розглядатись як база, яка доповнюється іншими показниками – як тими, що вже були застосовані у роботах інших науковців, так і запропонованих вперше у рамках даного дослідження. Передовсім, мова іде про такі якості як гнучкість, інклюзивність, особо-орієнтованість, когнітивна дивергентність тощо.

Усвідомлюючи залежність вибору тих чи інших архітектурних рішень від розвитку знань у суміжних сферах педагогіки (визначає принципи навчання і виховання), психології (аналізує емоційний та когнітивний стан дітей), соціальної взаємодії (враховує взаємодію між вихованцями), наступний методологічний блок пов'язаний із оцінкою і структурізацією технік соціальної адаптації. Оскільки, безпосередньо, ця тематика не пов'язана із об'єктом та предметом даного дослідження, методи, які тут застосовуються корелюються із визначенням можливості і характеру трансляції тих чи інших позитивних виховних практик (педагогічних методів) у архітектурному проектуванні (планування простору, що відповідає потребам для вихованців закладу). З огляду на те, що багато подібних

спроб мають експериментальний характер, на попередньому етапі вони не розглядаються в рамках певної оціночної системи, а представлені як рівнозначні одиниці у загальній картині розвитку просторів альтернативного піклування. В майбутньому застосовані тут методи можуть бути використані також як підґрунтя для розробки власних рекомендацій і проєктних пропозицій.

Особливої уваги вимагає організація методологічного підґрунтя у випадках, коли закладів соціального захисту дітей передбачає перебування дітей з особливими потребами – фізичними та психологічними вадами. Тут методика має виходити з того факту, що кожна з підтем та кожен галузевий напрямок, вимагають свого окремого дослідження і у межах даної роботи може бути розглянуто лише в загальних рисах.

Тим не менше, обидва типи особливих потреб мають різне значення для загальної тематики архітектури закладів інтернатного типу для дітей. Коли мова іде про ті чи інші фізичні вади методологія буде слідувати тому розумінню проблеми, яке вже існує у нормативній базі та розвинута у науковому полі – це, в основному, можуть бути порівняння та співставлення певних зразків, окреслення їх ефективності, специфічних умов та ймовірного застосування відповідних прийомів у всіх типологічній групі будинків інтернатів загалом.

Щодо реабілітаційних закладів психологічного спрямування (наприклад притулки для дітей, які зазнали жорстокого поводження у сім'ї, стали свідками військових дій тощо) тут методологія повинна враховувати цінність даного досвіду для мети та завдань дослідження. У зв'язку із цим, селекція та оцінка ефективності певних методів трактування дітей у такому роді закладів, може лягти в основу узагальненого рекомендаційного та підсумкового матеріалу. Тому методика, в даному випадку, має бути сконцентрована на тому, щоб систематизувати теоретичний і, за можливості, практичний матеріал, який може, згодом, бути включений до формулювання концепції, або загальних принципів організації планувально-просторового рішення закладів соціального захисту дітей.

Рис.8. Особливості формування методологічної бази дослідження закладів соціального захисту дітей..

2.2. Архітектура закладів соціального захисту дітей як об'єкт методологічного аналізу: авторські методи дослідження.

З огляду на мету та задачі дослідження і враховуючи вищезазначені застереження, в рамках методологічного опрацювання заявленої тематики, саме архітектурне формоутворення має бути розглянуто в якості одного із ключових об'єктів уваги. Відтак, у подальшому, інші з раніше згаданих пріоритетів, варто використовувати двічі - один раз як уточнюючий індикатор при аналізі та оцінці архітектурної морфології певних об'єктів, а далі – як самостійний чинник окреслення теоретичних принципів проектування закладів соціального захисту дітей.

У зв'язку із цим, можна говорити про доречність застосування ряду традиційних методів таких як порівняльний та композиційний аналіз із поправкою на цінності стратегії деінституціалізації, як головний критерій оцінки. Відтак, для отримання необхідних результатів, виникає необхідність у формування авторської методики, в якій звичні прийоми співставлення та аналізу включені в світоглядної системи родинно-центризму і сімейності, досягнень у сфері вивчення психологічних проблем дітей позбавлених батьківського піклування та сиріт.

Говорячи про трансформацію методу порівняльного аналізу варто звернути увагу на такі головні *функціонально-середовищні категорії* як (рис.9):

а) *місткість* - яка варіюється від малих закладів (до 10 осіб) до великих (більше 30 осіб), що впливає на рівень індивідуального підходу;

б) *площа* - що класифікується на малу к-сть вихованців (до 500 м²), середню площу (500-1500 м²) та великі (більше 1500 м²);

в) *мульти-виборність* - що включає універсальні заклади, спеціалізовані та гібридні, які забезпечують різні форми підтримки;

г) *симбіоз з довкіллям* - це інтегровані заклади органічно вписуються в місцеву інфраструктуру та екологічні заклади, які враховують принципи сталого розвитку;

д) *візуальна насиченість* - варіюється від базових інтер'єрів до високо естетичних просторів, що сприяють розвитку пізнавального інтересу.

За винятком місткості, вимірне збільшення кожної з категорій сприймається як перевага; велика місткість, навіть не дивлячись на, ймовірно, значну загальну/корисну площу вважається недоліком. Таким чином, на основі проведеного у першому розділі даної роботи аналізу можна говорити про попередню гіпотезу, щодо бажаної системи показників та параметрів для інтернатних закладів соціального захисту дітей, що позбавлені батьківської опіки, яка визначена з урахуванням зазначених функціонально-середовищних категорій. (рис.9)

Варто відзначити, що зазначена система показників не вичерпує всіх аспектів інтернатної будівлі, та стосується лише емпірично доступних елементів архітектурного вирішення, які можуть бути проаналізовані за допомогою роботи із проектним матеріалом. Таким чином, комбінація традиційної та авторської методики, тут окреслено як **метод порівняння середовищно-фостерних характеристик**.

В термінологічному сенсі використання поширеного у англомовній науковій думці поняття «фостерного піклування» («foster care») (Bruskas, 2008; Barber, 2004; Rosenfeld, 1997), служить змістовій оптимізації та відображає суму оціночних категорій, крізь призму яких здійснюється порівняння.

На цьому етапі, для застосування зазначеного методу, використано матеріали більше сотні проектів закладів соціального захисту за дітьми, які були виконані у різних країнах світу у різних соціальних контекстах. За єдиним винятком, хронологічними рамками служить останні чотири десятиліття, тобто період, коли концепції деінституціалізації вже були добре відомі у західному світі, а досвід їх реалізації, в тих чи інших формах, отримав достатній зворотній зв'язок (перелік об'єктів наводиться у Додатку А).

Оскільки для цілей даного дослідження головним є зв'язок ефективних сімейних практик з архітектурним формотворенням, було визначено **типологію закладів соціального захисту дітей за підходом до пошуку концепцій**, а саме: реалізовані об'єкти, експериментальні об'єкти та конкурсні об'єкти.

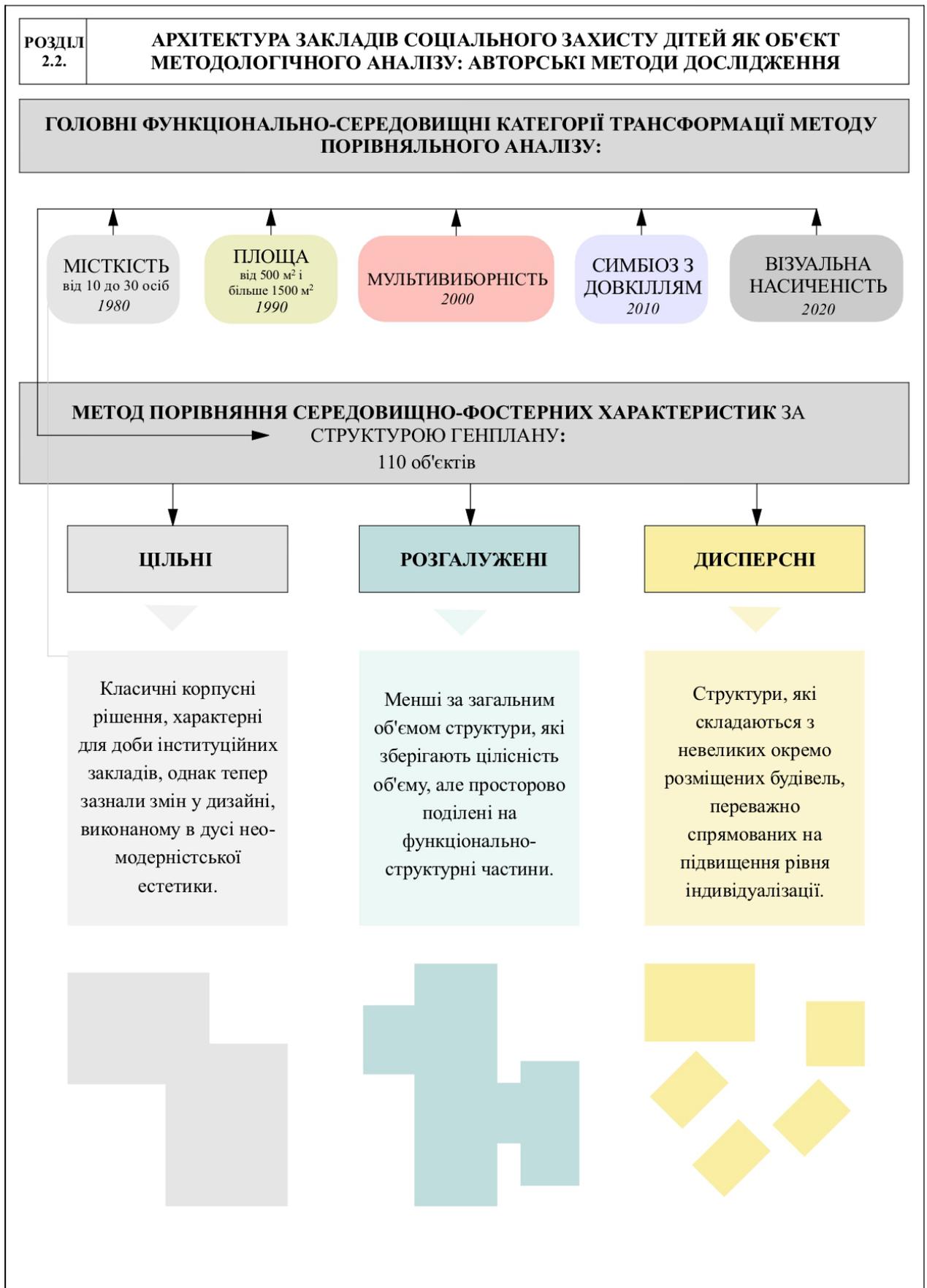

Рис.9. Особливості формування методологічної бази дослідження закладів соціального захисту дітей..

Головним критерієм підбору – крім хронологічного, є відповідність вирішуваних завдань головним функціонально-оціночним категоріям.

У контексті процесу деінституціалізації предметом аналізу є *дитячі будинки сімейного типу, дитячі містечка, будинки дитини та інтернати*. Ці об'єкти класифікуються за *типологією закладів соціального захисту дітей за структурою генплану*. Досліджувані зразки можна поділити на три типи – *цільні* (це класичні корпусні вирішення, які були характерні для доби «інституційних» закладів, однак зараз зазнали деяких змін в дизайні у стилі нео-модерністської естетики) , *розгалужені* (це менші за загальним об'ємом будівлі, які зберігають цілісність об'єму, але просторово розчленовані на функціонально-структурні частини) та *дисперсні* (це структури, які складені із невеликих окремо розміщених будівель, переважно спрямованих на підвищення рівня індивідуалізації та зменшення просторових ознак «інституційної» інтернатної будівлі.) (рис.9)

Серед ста десяти проаналізованих об'єктів найбільш поширеною є розгалужена планувально-просторова схема, до якої належить шістьдесят дев'ять проєктних рішень. Вона дозволяє зберегти функціональну згуртованість структури, зекономити витрати, а з іншого – впровадити інноваційні підходи до творення середовища піклування. Досить часто варіативність та диференціація об'ємів майже досягають дисперсного рівня, але за рахунок фізичної сполученості об'ємів вони віднесені до цього типу.

Двадцять три мають цілісну схему, представлену переважно однією геометрично простою брилою основного об'єму. Решта вісімнадцять – приклади дисперсної схеми.

Ця попередня структуризація аналізованого матеріалу в рамках методу порівняння середовищно-фостерних характеристик потребує більшої деталізації відносно кожної планувально-просторової схеми на основі головних функціонально-середовищних категорії (місткість, площа, мульти-виборність, симбіоз з довкіллям, візуальна насиченість). З огляду на велику кількість аналізованого матеріалу, окреслені далі результати застосування згаданої методики наводяться в узагальненій формі, а детальний розгляд тих чи інших об'єктів

описано у випадках, які потребують особливої уваги з огляду на мету та завдання даного дослідження.

Кількісно найменшою категорією є *дисперсні структури*, які характеризуються значною різноманітністю просторово-планувальних підходів. Цей тип планування часто використовується для створення економічних притулків для дітей-сиріт, зокрема в африканських країнах, де архітектурні рішення враховують як кліматичні особливості, так і місцеві традиції. Для таких проєктів важливо дотримуватись певних нормативів, зокрема, забезпечити оптимальну площу житлових одиниць: на одну дитину рекомендується не менше 10-12 квадратних метрів, а на групу з 4-6 дітей — 40-60 квадратних метрів. У зв'язку із цим, така категорія будівель тут розглядається лише в якості доповнюючого матеріалу.

Аналіз інших проєктів дозволяє виділити варіанти, які володіють найвищими середовищно-фостерними характеристиками. Серед них проєкт *притулку в Притулок в Оліфантсфонтейн (Південна Африка)*, розроблений архітектором Санс Фронт'єр, має площу 1000 кв. м і розрахований на 50 дітей. Він складається з десяти житлових одиниць, архітектура цього проєкту зосереджена навколо центрального дворику, що слугує спільним простором для дітей. Великі вікна забезпечують максимальне природне освітлення, а розподіл приміщень на навчальні, житлові та ігрові зони допомагають інтеграції різних функцій і розвитку соціальних навичок у дітей.

Проект ЕМААНМЕГУ084493 (конкурс Кайра Луру, 2022), поданий на конкурс Кайра Луру (Kaira Looro) у 2022 році, автори Ахмед Аглан і Харідас Нарвекар, займає площу 1200 кв. м і розрахований на 30 дітей. Архітектурне рішення включає модульні блоки, які можуть адаптуватися під потреби дітей. Структура забезпечує використання місцевих ресурсів, зокрема солом'яних стін, і оснащена сонячними панелями та системою збору дощової води. Зони для активного відпочинку і навчання розділені, з відкритими площами для взаємодії дітей, що сприяє розвитку їх соціальних навичок та колективного духу.

Дитячий «еко-притулок» у місті Соя (Кенія), розроблений архітекторами Сузі Сіме та Андрю Костою, має площу 800 кв. м і призначений для 40 дітей. Проєкт включає органічні матеріали, такі як глина та дерево, що робить будівлю екологічно чистою і комфортною. Приміщення спроектовані для природного провітрювання та затінення, а дворики та зелені зони забезпечують місця для ігор та навчання.

Притулок у селі Шангхабурі (Тайланд), розроблений Кікімою Ватанабе, має площу 1100 кв. м і призначений для 60 дітей. У цьому проєкті поєднуються традиційні та сучасні архітектурні елементи. Приміщення розташовані навколо центрального саду, що слугує місцем для зустрічей і ігор. Проєкт акцентує увагу на пожежній безпеці та використанні безпечних матеріалів для дітей. Архітектура також підкреслює навчання і культурний розвиток через інтеграцію місцевих традицій в освітній процес (рис. 10).

Аналіз дисперсного типу в рамках методу порівняння середовищно-фостерних характеристик дав також цінні спостереження щодо перспектив розуміння концепції просторової матеріалізації соціалізаційної моделі інтернатного закладу сімейного типу. Практичні способи організації дисперсності варіюють між індивідуалізацією та колективізацією, де окремі житлові одиниці можуть сприяти особистісному розвитку, але не завжди підтримують адаптивні якості дітей і позитивні стосунки з навколишнім середовищем. З іншого боку, занадто колективізовані рішення можуть зберігати негативні риси інституціалізації.

З огляду на це, найбільш збалансованим є такий спосіб організації середовища піклування, при якому кілька дітей проживають у просторово розвиненому мульти-виборному середовищі «мікроуніверсумі», яке має, з одного боку ізольований внутрішній простір, з іншого - відкрите до зовнішнього довкілля. Важливо, щоб взаємодія всередині та між мікроуніверсумами регулювалась виховними механізмами, включаючи архітектурні аспекти. Важливо забезпечити можливість трансформативності та гнучкості житлових одиниць, дозволяючи їм адаптуватись до потреб дітей через метаболічний ріст. Хоча більшість проєктів є статичними,

такі можливості потребують подальшого експериментального проєктування та дослідження самоорганізації дитячого колективу.

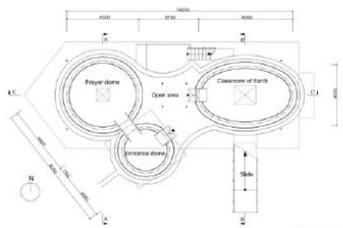
Наступною за кількістю є *цільна типологія будівель* (рис.11), яка, хоч і не зовсім відповідає стратегії деінституціалізації, продовжує активно розвиватись у багатьох країнах, зокрема в Європі. Очевидно, це пов'язано із тим, що у ряді випадків, виникає необхідність розмістити відповідний комплекс в умовах щільної міської забудови, яка потребує просторової оптимізації. Іноді також цей просторовий тип пов'язаний із особливостями місцевого клімату. Цільні структури не завжди відповідають вимогам родинно-орієнтованості та індивідуалізації. Часто, являючи у просторовому відношенні монолітну брилу, вони у планувальному сенсі вирішені так, щоб надавати максимальні переваги «деінституціалізованого» закладу.

Прикладом може служити проєкт, *дитячий інтернат поблизу Катманду*, розроблений бюро MOS Architects, являє собою яскравий приклад цільної архітектурної структури, що поєднує елементи родинно-орієнтованості та індивідуалізації. Загальна площа інтернату складає приблизно 1000 квадратних метрів і розрахований на 50 дітей. Архітектурне рішення передбачає створення ізольованих просторів на кожному поверсі, що містять елементи мікроландшафту, такі як зелені зони, які сприяють розвитку соціальних навичок дітей. Функціональні зони розмежовують навчальні, житлові та ігрові приміщення, що інтегруються в плануванні, забезпечуючи максимальне природне освітлення за допомогою великих вікон.

Крім того, цільний просторовий тип інтернатної будівлі може бути обґрунтованим, якщо він включає функції піклування в вже існуючих приміщеннях, наприклад, у звичайних школах. З точки зору гуманізації фостерних прийомів варто розглянути можливість співіснування інтернатних функцій в рамках звичайних шкіл, що дасть змогу зменшити контраст між обома групами дітей та забезпечити більшу інтеграцію та інклюзивність викладацьких та виховних практик.

РОЗДІЛ
2.2.АРХІТЕКТУРА ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ЯК ОБ'ЄКТ
МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ: АВТОРСЬКІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ДИСПЕРСНІ СТРУКТУРИ

мал.11. Притулок у с.Шангхабурі (Тайланд), автор Кікіма Ватанабе

мал.12. Проекти «еко-села» для дітей сиріт у с. Сої (Кенія)

мал.13. Притулок для дітей у околицях с. Кісуму (Кенія), автор Торстен Крамсер

мал.14. Концептуальний проект сиротинця на березі ріки Катанхола (Бангладеш) автор Фаріха Рашид

Окремі житлові одиниці для кожного, ізольовані у просторі, можуть сприяти особистісному становленню, але не повною мірою вирішують основне завдання альтернативного піклування – сприяння розвитку адаптивних якостей дитини та позитивних стосунків із соціальним і природним довкіллям. З іншого боку, надмірно колективізовані рішення, де дисперсність існує скоріше як візуальний, а не функціональний прийом, призводять до збереження негативних рис інституціалізації.

Рис. 10. Архітектура закладів соціального захисту дітей як об'єкт методологічного аналізу: авторські методи дослідження.

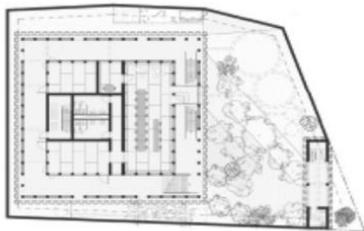
Ще одним прикладом цільної структури, що демонструє баланс між приватністю та соціальністю, наприклад «замко-подібна» *школа св. Йосифа у Брісбені (Австралія)*, 2016 р. Загальна площа школи становить близько 1500 квадратних метрів, і вона розрахована на 100-120 дітей. Архітектурне планування школи передбачає розташування класів навколо спільних двориків, це дозволяє створити чітке розмежування між навчальними і відпочинковими зонами, одночасно забезпечуючи комфортні умови навчання. Використання природних матеріалів у будівництві підкреслює екологічну стійкість школи, а відкриті вікна, що виходять на зелені території, позитивно впливають на психоемоційний стан дітей.

Загалом, цільна організація просторово-планувального середовища піклування демонструє найнижчі функціонально-фостерні показники і в найменше відповідає цінностям деінституціалізації. З іншого боку, сам принцип утворення простору альтернативного піклування в рамках однієї просторової структури не можна вважати ознакою невдалого проектування. На перший план тут виходять способи досягнення відповідних параметрів мікроуніверсуму, а також питання інтеграції такого комплексу у контекст довкілля. У випадку, коли він розташований в щільному містобудівному середовищі, такого роду завдання мають вирішуватись в середині самої просторової брили будівлі. Якщо будинок розміщений у ландшафтному оточенні, необхідно шукати способи взаємної інтеграції будівлі та довкілля, залучаючи переваги природного середовища до педагогічно-виховної програми закладу.

Структури розгалуженого типу є найбільш поширеними та характеризуються великою різноманітністю планувально-просторових рішень (Рис. 12). Базовою функціональною моделлю є схема, в якій приміщення групуються навколо логістичного ядра, яке відіграє також функцію центру гуртування всього колективу. Разом із тим, в силу своєї планувальної специфіки, розгалужені структури переважно розраховані на значну кількість користувачів і, в цьому сенсі, не завжди відповідають принципам сімейності та родино-орієнтованості.

РОЗДІЛ
2.2.АРХІТЕКТУРА ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ЯК ОБ'ЄКТ
МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ: АВТОРСЬКІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

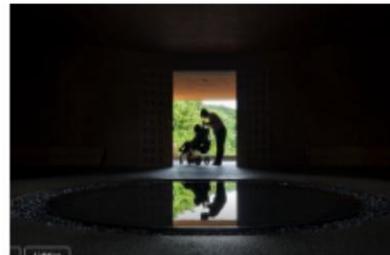
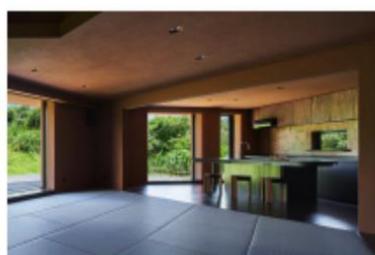
ЦІЛЬНІ СТРУКТУРИ

мал.19. Сиротинець у Йорпаті (Непал) MOS Architects

мал.20. Монсо ле Мін (Франція), X'TO Architectes

мал.21. Будинок для перебування дітей Маеда (Японія) автор Хіроші Накамура

мал.22. Школа для сиріт м. Пуне (Індія) автори Шреяс Валімбе, Шубам Джоші, Девакі Бохра

Цільний просторовий тип інтернатної будівлі може бути обґрунтованим у тому випадку, коли відбувається своєрідне доєднання функцій піклування до вже існуючих приміщень, наприклад, шкільного характеру. З точки зору гуманізації фостерних прийомів варто розглянути можливість співіснування інтернатних функцій у рамках звичайних шкіл, що дасть змогу зменшити контраст між обома групами дітей та забезпечити більшу інтеграцію та інклюзивність викладацьких і виховних практик.

Рис. 11. Архітектура закладів соціального захисту дітей як об'єкт методологічного аналізу: авторські методи дослідження.

РОЗДІЛ
2.2.АРХІТЕКТУРА ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ЯК ОБ'ЄКТ
МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ: АВТОРСЬКІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

РОЗГАЛУЖЕНІ СТРУКТУРИ

мал.15. Сиротиниць у Новому Єрусалимі (ІАР)

мал.16. SOS Children Village (Джибуті), автор Урґо Санчес

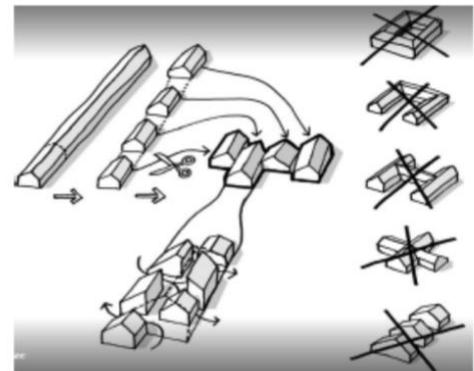

мал.17 Сиротиниць у Барнако (Малі), автор Жеррєр Віолєн

мал.18 Дім піклування у Кертемінде (Данія)

Структури розгалуженого типу є найбільш поширеними і характерні великою різноманітністю вирішень. Разом із тим, через свою планувальну специфіку, вони переважно розраховані на значну кількість користувачів і, в цьому сенсі, не завжди відповідають принципам сімейності та родино-орієнтованості.

Дім піклування у Кертемінде є прикладом просторового осмислення принципів деінституціалізації, коли передбачувані та симетричні рішення зазнають індивідуалізуючого переформатування.

Рис. 12. Архітектура закладів соціального захисту дітей як об'єкт методологічного аналізу: авторські методи дослідження.

У зв'язку із цим, суттєве значення має спосіб трактування архітектурного об'єму, його типологічний характер та символічна асоціативність. Серед проаналізованих прикладів можна простежити спроби відповідних експериментів із мотивами стереотипів однородного будинку. До таких належить, зокрема, заклад інтернатного типу в місті Кертмінде (Данія), який був спроектований у 2014 році студією SEBRA. За рахунок використання архетипу невеликого житлового будинку із косим дахом, тут створено середовище домашності, інклюзивності і безпеки. Різні композиційні прийоми – масштабування, обертання, нагромадження дали змогу сформувати необхідну візуальну і функціональну рамку для впровадження сучасних методик виховання для дітей, які потребують альтернативного піклування.

З іншого боку, застосований архетип, трактований архітекторами як полі-метафоричний (ArchDaily. 2014) і дозволяє візуально призвичаїтись до різних рольових моделей поведінки. Це, у свою чергу, сприяє вирішенню ключових завдань із динамічної соціалізації та позитивного сприйняття тих чи інших адаптивних ситуацій.

Більшість з проаналізованих проєктів має планувальну структуру, засновану на ритмічному компонуванні прямокутних просторових об'ємів, переважно повторюваного характеру. Інколи використовується масштабний акцент, який допомагає композиційній єдності всього комплексу.

З огляду на велику кількість проєктів розгалуженого типу, за характером їх можна поділити на кілька умовних підтипів, зокрема:

Модульний підтип характеризується повторюваністю стандартизованих кластерів, які можуть частково модифікуватися відповідно до місцевих умов або функціональної схеми. Наприклад, *проєкт дитячого села в Акабі (Йорданія)*, розроблений Яфаном Тукаром та його партнерами, отримав нагороду Ага Хана за якісні середовищно-фостерні показники.

Більшою мірою стратегії деінституціалізації відповідають ті проєкти, в яких відбувається інтерпретація архетипів невеликого однородного будинку із прилеглою ділянкою. Тут розташовується одна житлова група (2-6 дитини), яка

отримує таким чином родинно-орієнтований масштаб та простір. Приміщення у модульних структурах зазвичай мають площу 25-30 м² для спільного перебування, з додатковими приміщеннями для адміністрації та обслуговування (20-25 м²). Висота стель у приміщеннях повинна становити не менше 2,7 м.

В модульних структурах приміщення призначені для спільного перебування, адміністрації чи обслуговування, як правило не виділяються із загального характеру і лише незначно відрізняються поверховістю та об'ємом. Відкритим залишається проблема кількості розміщених дітей, яка прямо пов'язана із чисельністю залученого персоналу. При невеликому обсязі модулів об'єкт інтернатного типу набуває достатньо якісних середовищно-фостерних показників і може розглядатись як одна із прийнятних моделей архітектури закладів соціального захисту дітей.

Ансамблевий підтип архітектурних проєктів характеризується більшою цілісністю загальної маси будівель і часто має виразний композиційний акцент, який може бути вертикальним, масштабним або кольоровим. Попри свої переваги, ансамблеві рішення за середовищно-фостерними показниками поступаються модульним проєктам і мають тенденцію наближатися до стереотипних інституційних рішень. Яскравим прикладом ансамблевого підтипу є *школа-інтернат у Кімберлі (Канада)*, надають різні типи приміщень: навчальні кімнати по 40-50 м² для 15-20 учнів, житлові кімнати на 6-8 дітей площею 25-30 м² та спільні приміщення для дозвілля, які включають ігрові зони і кухні. Ці заклади часто не є такими ж функціональними, як модульні, але все ж таки демонструють певну гнучкість у плануванні.

Крім того, зустрічаються рішення, для яких характерним є розділення корпусів із ключового елемента, але і збереженням єдності стилістики і крупного масштабу будівель. Саме цей останній фактор став вирішальним для їх віднесення до розгалуженого просторово-планувального типу. Наприклад, *школа-інтернат у Лос-Анджелесі* (архітектурне бюро Gensler, 2019 р.), даний об'єкт включає в себе центральний корпус із навчальними приміщеннями, оточений житловими блоками.

Ця структура забезпечує функціональність і просторову різноманітність, водночас підтримуючи зручний доступ до всіх необхідних ресурсів.

Експериментальний підтип представлений кількома проектами, для яких характерними є різні способи організації просторової структури за рахунок використання специфічних геометричних, або фізичних властивостей головних об'ємів. Наприклад, у закладі для дітей сиріт, спорудженому у 2000 році в Новому Єрусалимі (ПАР), використані конструкції контейнерного типу, які за рахунок кмітливого планування і трансформації утворюють розгалужену конфігурацію планувальних елементів. Цей проєкт включає модульні блоки, які можна легко переобладнати відповідно до потреб мешканців: завдяки рухомих перегородкам, навчальні кімнати можуть трансформуватися в більші простори для групових занять. Також використані прозорі панелі для фасадів, які забезпечують природне освітлення та створюють відчуття зв'язку з навколишнім середовищем.

Крім того, проєкт включає інтеграцію зелених дахів, які не лише зменшують енергетичні витрати, а й забезпечують додатковий простір для відпочинку дітей на свіжому повітрі. Спеціально облаштовані ігрові зони включають природні елементи, такі як пісочниці з натурального каменю та дерев'яні конструкції для лазіння, що допомагають розвитку фізичних навичок та соціальної взаємодії.

Динамічне компонування з великими консольними виступами та яскравою колористикою слугує не лише естетичному аспекту, але й допомагає подолати затримки у розвитку дітей, які виховуються поза сім'єю. У даному проєкті передбачаються різноманітні типи приміщень, такі як навчальні кімнати площею 30-40 м², що можуть вміщувати 10-15 учнів, житлові кімнати для груп дітей на 6-8 осіб площею 20-30 м², спільні приміщення для дозвілля площею 40-50 м², медичні кімнати по 15-20 м², а також складські приміщення площею 10-15 м² для зберігання іграшок та навчальних матеріалів.

Проекти експериментального типу переважно відзначаються високими показниками візуальної насиченості, мульти-виборності. Симбіоз із довкіллям виглядає як протиставлення активної експресивної форми середовищу, без його спотворення і дисгармонії.

Спрощений підтип часто використовують в умовах браку ресурсів у країнах, що розвиваються (переважно Африки). Просторові об'єми відштовхуються від простих геометричних побудов та архетипів, з невеликими кольоро-фактурними вставками. Часто, такі структури мають тимчасовий характер, і застосовуються у випадках коли виникають не передбачувані обставини як то стихійні лиха, військові конфлікти, епідемії.

Хоча середовищно-фостерні показники в цих закладах зазвичай не високі, деякі проекти демонструють позитивний симбіоз з довкіллям. Наприклад, в таких закладах передбачаються різні типи приміщень: навчальні кімнати площею 20-30 м², які можуть вміщувати 10-15 учнів, житлові кімнати для груп дітей на 6-8 осіб площею 15-25 м², а також спільні приміщення для дозвілля площею 40-50 м². Ці зони призначені для різноманітних видів активності: ігор, творчості, фізичної активності та соціалізації. Наприклад, у таких приміщеннях можуть бути спортивні куточки, творчі майстерні та бібліотеки.

Оцінюючи загалом результати застосування даного методу, варто відзначити значну розбіжність у масштабності та характері самого явища інтернатного проектування в різних частинах світу. В країнах так званої глобальної Півночі, кількість закладів соціального захисту дітей відносно не значна, а проєктні рішення, часто мають цільний характер великих корпусів-брил, що загалом, в просторовому сенсі, може вважатись продовження традицій інституціолізованих об'єктів. Разом із цим, проблема ефективного трактування дітей, що потребують альтернативного піклування, у цьому мета-регіоні, пов'язана із розвиненими механізмами усиновлення, які забезпечують сімейний тип середовища зростання. Відтак, «інституційний» просторовий характер деяких архітектурних проєктів можна пов'язати із трьома чинниками: а) переосмисленою планувальною структурою, яка сконфігурована у брилову форму через кліматичні особливості (мінімізація тепловтрат), б) тимчасовістю перебування; в) практикою інтеграції освіти і середовища зростання дітей, що потребують альтернативного піклування у звичайні навчальні заклади (що має покращувати здатність до позитивної інтеграції у різні соціальні формати).

Значно більшою є палітра експериментів із простором піклуванням у країнах, так званого, глобального Півдня, де кількість дітей, що залишились без батьківської опіки вища, а практика усиновлення не така поширена та ефективна. Тут спостерігаються різні типологічні групи, які мають як високі так і низькі середовищно-фостерні показники.

Зважаючи на мету цього дослідження, насамперед слід звернути увагу на проекти, в яких цінності деінституціалізації мають явне архітектурне вираження. Прикладом можуть слугувати структури спрощеного типу, які забезпечують гнучкість і адаптивність, як-от центр тимчасового проживання біженців у Уганді, що успішно інтегрує елементи локальної архітектури та відповідає потребам населення.

Цей метод підкреслює важливість архітектурного проектування при виборв структурних рішень. Аналіз показує, що цільні структури, хоч і мають високу місткість і компактність, обмежують адаптивність. Натомість розгалужені структури займають більше місця, але дозволяють інтегрувати різноманітні функції й адаптуватися до змін. Дисперсні структури, хоча й менше за щільністю, створюють гармонійний симбіоз з природою, підвищуючи естетичне задоволення користувачів завдяки відкритим просторам.

Підсумовуючи, дослідження показує важливість взаємозв'язку між матеріальним втіленням інтернатного закладу та психологічними особливостями дітей. Водночас існує потреба в кращому синтезі архітектурних рішень і потреб дітей, оскільки традиційні стереотипи часто не відповідають сучасним вимогам і викликам. Рекомендується впровадження інноваційних рішень у проектуванні, що дозволить створити дійсно комфортне та безпечне середовище для виховання дітей. Дослідження таких зв'язків може слугувати додатковою емпіричною базою для вдосконалення просторово-планувальних структур дисперсного типу, що може допомогти створити більш ефективні та адаптивні середовища для виховання дітей у різних контекстах.

У зв'язку із цим, для цілей даної роботи, важливою є розробка такого методу, який би дозволяв виявити ті елементи психології позитивного зростання, що мають

бути присутні у просторі інтернатного закладу у вигляді дизайнерського та планувально-просторового вирішення. Крім того, самі ці елементи повинні бути ясно виявлені та окреслені у вигляді, прийнятному для видачі технічного завдання на проектування архітектурним та дизайнерським бюро. Відтак, постає необхідність окреслити головні міркування, врахування яких приведе до створення такого роду методу, надасть йому теоретичної та практичної достовірності.

Для досягнення мети було розроблено **авторський метод аналізу просторових аспектів психології позитивного зростання**. (рис.13) Цей метод складається з двох основних етапів, що сприятимуть створенню більш ефективних умов для розвитку дітей у закладах соціального захисту. На першому етапі проводиться збір та систематизація наукових досліджень, що стосуються психологічних факторів, які впливають на розвиток дітей, які перебувають у інтернатах. Цей етап передбачає порівняння зібраних даних з уже існуючими дослідженнями у сфері архітектурного проектування інтернатних закладів. Виявлені фактори, що співпадають з результатами попередніх досліджень, включаються до списку архітектурно інтерпретованих факторів позитивного зростання.

Наступним кроком є встановлення рівня потенціалу просторово-матеріальної реалізації встановлених психологічних потреб. Отримані результати є важливим елементом новизни цього дослідження, а також формують практичну цінність отриманих результатів. Хоча остаточна надійність такого роду даних може бути підтверджена лише на основі тривалого і різнобічного практичного застосування, варто зазначити міркування, які лягли в основу їх методологічного обґрунтування.

На основі аналізу джерел, викладеного у першому розділі, можна зробити висновок, що основою для трансформації уявлень про трактування дітей у закладах соціального захисту є проблематика комунікації. Спотворена самооцінка та нездатність адаптуватися в соціумі мають своєю основою негативний досвід спілкування. Основними ідеями, які пропонувалися, стали вдосконалення механізмів спілкування та позитивна трансформація образу довкілля, яке часто оцінюється дітьми як вороже. Проектувальники звертали увагу на цей аспект,

прагнучи поліпшити середовище за допомогою різноманітних прийомів збагачення.

Оскільки найактивніші процеси в проєктуванні інтернатних закладів відбуваються у країнах глобального Півдня, значна частина досліджень стосується цього регіону, зокрема Африки. Метод ґрунтується на прикладних дослідженнях, що включають емпіричний досвід, переважно у формі опитувань.

Зокрема, використано дослідження Г. Дісаса та Д. Ламесса «Умови психосоціальної підтримки в дитячому будинку: приклад проєкту Воліссо» (Disassa & Lamessa, 2021), Б. Етвін, Е. Кантор-Граае, Ф. Баджунурве «Психологічний стрес серед сиріт, хворих на СНІД, у сільській місцевості Уганди» (Atwine, 2005), Т. Костюкової, О. Лойко та ін. «Психолого-педагогічний супровід замісної родини для дітей-сиріт дошкільного віку» (Kostyukova, 2016), І. Енеджи, Р. Арчібонга «Соціальні виклики освіти дітей-сиріт і вразливих дітей в Елеме, Нігерія» (Eneji & Archibong, 2021), В. Макаме, С. Ані, Грантам МакГрегор «Психологічне благополуччя дітей-сиріт у Дар-ель-Саламі, Танзанія» (Makame, 2007), Дж. Піллей «Рання освіта сиріт і вразливих дітей: вирішальний аспект соціальної справедливості та розвитку Африки» (Pillay, 2018), З. Нтшунтше, С. Таукені «Психологічні та соціальні проблеми, що стосуються сиріт та вразливих дітей» (Ntshuntshe & Taukeni 2020). Дж. Сенгендо, Алема «Дослідження психосоціальних проблем дітей-сиріт у дошкільних навчальних закладах» (Alem, 2020), М. Де Вітта та А. Лессінга «Психосоціальне благополуччя сиріт у Південній Африці: сприйняття сиріт і вчителів» (De Wit. & Lessing, 2010) та інші (Chitiyo, 2016; Kaur, 2018; Powell, 2004; Zeenat, 2018; Nyambedha, 2003; Vicego, 2003; Lindblade, 2003; Monasch, 2004; Oleke, 2005).

Крім того, використано ряд праць більш загального характеру, які торкаються методів та способів педагогічної роботи з дітьми в складних соціальних умовах. Їх прикладом можуть служити: стаття А. Піллея та М. Локхата «Розвиток громадських служб психічного здоров'я для дітей у Південній Африці» (Pillay & Lockhat, 1997), А. Бхаргави «Динамічна модель когнітивного розвитку кенійських школярів» (Bhargava, 1998), М. Равіллона та К. Водона «Чи витісняє дитяча праця

навчання в школі? Докази щодо поведінкових реакцій на дослідження реєстрації» (Ravallion & Wodon, 2000), Д. Цуріеля «Динамічне оцінювання дітей молодшого віку: перспективи освіти та втручання» (Tzuriel, 2000) та інші (Okyere, 2020; Ernawati, 2022; Barclay, 2021).

В контексті застосування методу аналізу просторових аспектів психології позитивного зростання, першим кроком є виділення основних пріоритетних завдань інтернатного закладу, в контексті вище зазначеного дослідницького досвіду. Другим кроком, є попередня структуризація отриманого матеріалу в залежності від потенціалу просторово-матеріальної реалізації встановлених потреб. Відтак, на третьому етапі ці дані ще раз звіряються з існуючими науково-теоретичними розробками, які стосуються архітектури просторів піклування. Визначаються ті сфери, що потребують доповнення і ті, які потребують концептуалізації та детального опрацювання.

Робота з теоретико-практичною базою в рамках цього методу свідчить про те, що проблематика позитивного зростання в закладах соціального захисту дітей може бути поділена на три загальні категорії, які, в практичному сенсі, тісно взаємозв'язані та доповнюють одна одну.

До першої категорії відноситься проблема браку уваги скерованої на особу дитини, яка в різних дослідженнях описується через різні факти та способи вираження. Ця категорія була тут поставлена на перше місце, оскільки аналіз опрацьованого матеріалу свідчить, що саме дана проблематика лежить в основі інших вад зростання в інтернатних закладах. Можна говорити про те, що саме увага, в певному сенсі формує особистість та її наступне буттєве само-позиціонування.

Увага формує особистість і визначає її буттєве само-позиціонування. Умовні «кількісні» показники уваги мають бути в тісній взаємодії з її «якісними» характеристиками. Негативна увага, спрямована на підкреслення фізичних, соціальних чи психологічних вад дитини, може призвести до додаткових руйнівних наслідків. Отже, позитивна увага, як базова категорія зростання, вимагає наявності відповідної кількості фахових педагогів і вихователів, а також балансу між їх

можливостями та часом, приділеним кожній дитині. Увага має персоналістичний характер і відповідати досвіду особистісно-орієнтованої освіти (Шаповал, 2005).

В сенсі архітектурного проектування, ці категорії можна розглядати як необхідність обмежувати кількість дітей, яка припадає на одного вихователя, таким чином, щоб сприяти концепції родинно-орієнтованості. Шляхи досягнення цього результату мають стати об'єктом подальших досліджень і практичних експериментів.

Брак уваги безпосередньо пов'язаний із проблемою самотності, яка має комплексний характер і потребує свого просторового вираження. Колективність, характерна для інституційних закладів, не вирішує проблеми самотності, оскільки вона має особистісний характер і не пов'язана із самим фактом наявності комунікативного контакту з іншими дітьми чи вихователями.

Цікаву концепцію цієї проблематики окреслила українська дослідниця Зіновія Карпенко, яка запропонувала розглядати особистісне становлення у межах теорії «формування особистості», в якій остання формується на діалогічній основі, як зустріч із доброзичливим Іншим, який виявляє персоніфіковану турботу, залучає до пізнання цінностей того чи іншого соціуму, а відтак, допомагає розкрити власний творчий потенціал дитини в їх рамках. Важливою рисою робіт Карпенко є визначення конкретних пропозицій, які скеровані на знайдення «власної, адекватної умовам і автентичної ціннісної позиції» (Карпенко, 1999).

Таке розуміння Іншого, суттєво відрізняється від прийнятого у класичній західній філософії та психології концепції «конститутивного Іншого», що є своєрідною антитезою для ідентичності власного «Я», яка творить образ самого себе (само-образ) від протилежного (Miller, 2008).

В цьому сенсі можна зазначити, що завданням архітектури є створення матеріально-просторової рамки для такого роду аксіологічного становлення особистості дитини позбавленої батьківського піклування, сприяння позитивному зв'язку із вихователями чи опікунами, який моделюється максимально наближеним до варіативності життєвих ситуацій, які виникають у нормальному соціальному контексті.

У другій категорії основна проблема полягає в соціальній інтеграції у закладах соціального захисту дітей. Дослідження свідчать, що негативна соціальна інтеграція є слабкою ланкою інтернатного виховання, що призводить до серйозних труднощів у дорослому житті дітей, які залишають такі заклади. Аналіз планувально-просторових рішень інтернатів вказує на необхідність інтеграції освітнього та комунікаційного середовища дітей, які позбавлені батьківської опіки, з дітьми, що виховуються в сім'ях. Для цього використовуються різні методики, які залучають дітей-сиріт до активної взаємодії з дорослими та моделюють ситуації, близькі до реального життя, включаючи розвиток професійних навичок.

Не дивлячись на це, вражена соціальна інтеграція потребує ще значних зусиль і різнобічного опрацювання, як з точки зору освітньо-виховної методики зростання так і її вираження у конкретних планувально-просторових прийомах. Отримані дані вказують на перспективу різносторонньої інтеграції інтернатних установ із різними закладами, такими як загальноосвітні школи, дошкільні навчальні заклади, а також місця для професійної, дослідницької та творчої діяльності.

Важливим напрямком подальшого опрацювання, в рамках соціо-адаптаційної проблематики є страх перед зовнішнім світом, в тому числі і стосовно опікунів, вихователів та вчителів. Відтак, одним із завдань архітектурного проектування є підбір засобів та прийомів, які дозволяють нейтралізувати негативні асоціації та сприяти сімейному піклуванню, кінцевою метою яких є зміцнення атмосфери привітності і солідарності.

Третю категорію складають проблеми когнітивного і емоційного розвитку. Прогрес вивчення даної тематики став ключовим фактором появи парадигми деінституціалізації. Відставання у розвитку, переважно пов'язують із відсутністю родинно-орієнтованого колективу та належного опікунського супроводження. Разом із тим, потрібно мати на увазі той факт, що у сенсі архітектурно-планувальної традиції, інтернатні заклади слідували «функціоналістичним» цінностям інституційного періоду, коли головна увага приділялась вітально-фізичним потребам.

Дослідження просторових аспектів психології позитивного зростання передбачає попередню структурування отриманого матеріалу залежно від потенціалу просторово-матеріальної реалізації. Це є першим кроком до формулювання пропозицій щодо визначення структурної моделі параметрів закладів соціального захисту дітей, з урахуванням цінностей деінституціалізації та спільнот-орієнтованості.

Завдяки виділеним попереднім трьом категоріям - *увазі, соціальній інтеграції та когнітивно-емоційному розвитку* (рис.13), які охоплюють ключові аспекти спілкування, соціалізації та успішності, визначається різний потенціал архітектурної матеріалізації. Ці поняття розглядаються з позицій психології зростання і вимог до вирішення функціональних та просторових завдань.

Ці висновки відкривають нові концепції проектування, які поєднують функціональність, естетику та адаптивність — ключові фактори для успішного реагування на виклики сучасного архітектурного середовища. Врахування середовищно-фостерних характеристик може суттєво поліпшити якість архітектурних проєктів та їх відповідність потребам суспільства. З огляду на це, окреслені вище категорії можна трактувати наступним чином. Найбільш очевидним і розробленим аспектом є забезпечення когнітивного і емоційного розвитку дітей. У цій сфері вже накопичено теоретичний та частково емпіричний матеріал закладає підґрунтя для комплексної професійної інтерпретації просторів піклування. Серед важливих напрямків проєктної думки варто виділити: ***гнучке використання середовища*** (це включає розширення типології приміщень та різноманіття способів опіки, у тому числі використання тимчасових або переносних будівель) та ***перспективи розвитку*** (ці ідеї можуть призвести до виникнення національної школи проєктування інтернатних закладів сімейного типу, що відповідає сучасним вимогам)

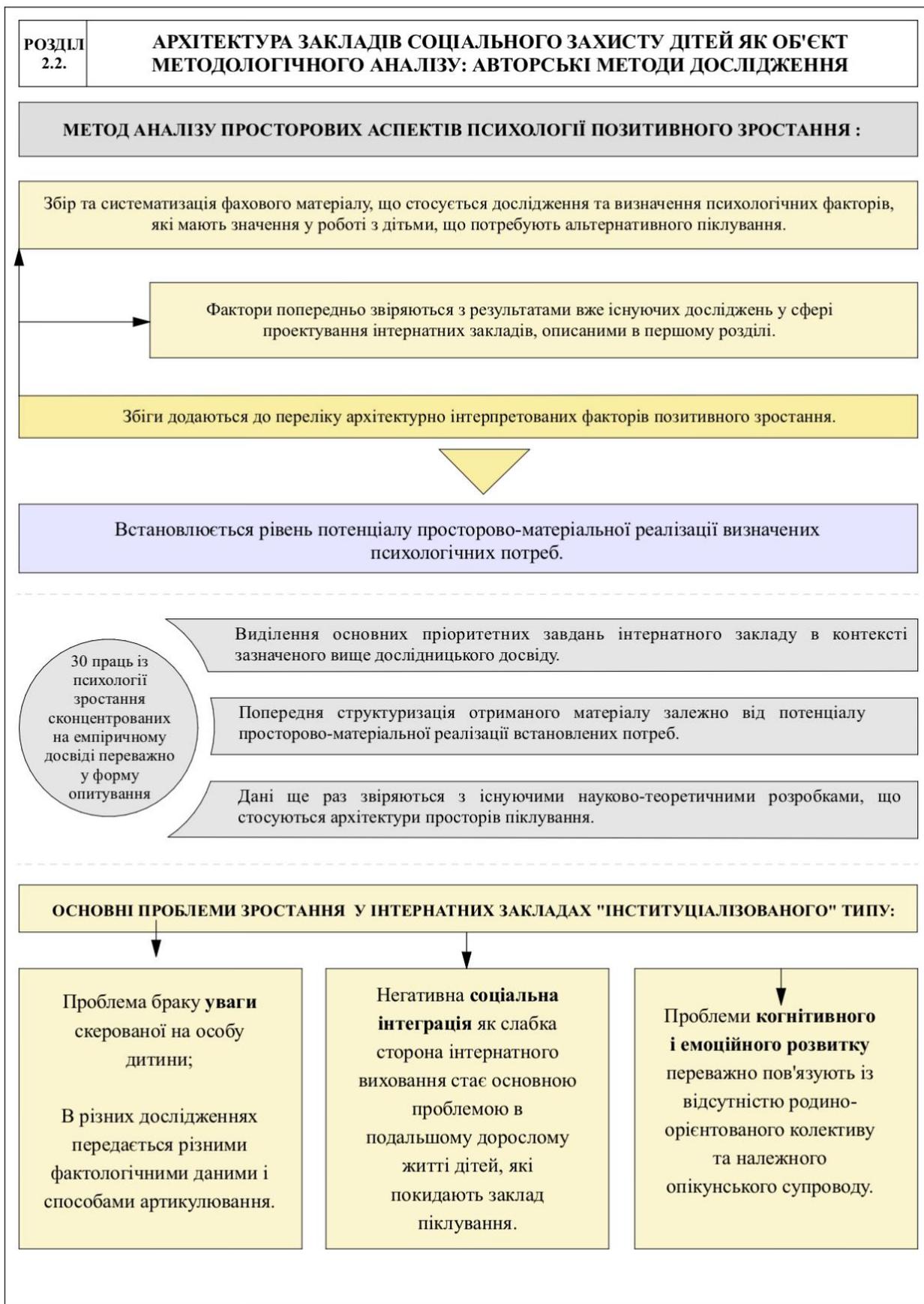

Рис. 13. Архітектура закладів соціального захисту дітей як об'єкт методологічного аналізу: авторські методи дослідження.

Архітектори та дизайнери оперують, загалом, зрозумілим та вже виробленим інструментарієм, який інкорпорується у структуру закладу і має характер авторської розробки вже існуючих концепцій вдосконалення середовища (наприклад введення мікроландшафтних зон, елементів медійності, сенситивності тощо).

Однак дослідження комплексної соціалізації дітей потребують значних теоретичних та практичних зусиль. Ідеї інтеграції освітніх програм з навчанням у загальноосвітніх закладах, а також поєднання функцій інтернатів для дітей і літніх людей, перебувають на стадії концептуалізації. Слід зазначити також спроби залучення дітей з інтернатів до професійної діяльності дорослих, що є важливим кроком до їх соціалізації.

Відтак, ця перспективна ділянка узгодження архітектурно-проектної діяльності з особливостями психології зростання дітей позбавлених батьківської опіки має стати об'єктом подальшої розробки в рамках даної роботи з метою формулювання основних підходів просторового трактування позитивної взаємодії і соціальної інклюзивності.

Складним аспектом є інтеграція архітектури у формування позитивного самообразу та формування особистості. Індивідуальна увага, як ключовий елемент, може мати безліч трактувань, залежно від комунікаційної моделі, обраної закладом соціального захисту дітей. Особистісна взаємодія не завжди залежить від дизайнерських рішень; вона вимагає перш за все уваги, що може бути відображено у функціональних програмах взаємодії, наприклад, в будинках сімейного типу. (Рис. 13).

Методи дослідження показують трансформації у проблематиці інтернатних закладів, зрушення в сприйнятті альтернативного піклування та їх концептуалізацію. У регіонах, де ідеї деінституціалізації лише нещодавно почали поширюватись, практична реалізація нових засад архітектурного проектування ще не здійснена.

Отже, застосовані методи сформували основу для наукової теорії архітектури інтернатного закладу, яка буде викладена в наступних розділах. Важливим

виявився метод порівняння середовищно-фостерних характеристик, що допоміг окреслити сучасний стан проєктної думки у сфері альтернативного піклування. Отримані дані доповнено попередніми порівняннями з досягненнями психології і когнітивістики, що дозволило систематизувати і класифікувати інтернатні будівлі відповідно до цінностей деінституціалізації.

2.3. Традиційні методи дослідження архітектурних рішень закладів соціального захисту дітей.

У даному підрозділі, крім спеціально розроблених методів, раніше описаних у роботі, були застосовані традиційні методи, такі як порівняльний та композиційний аналіз. Одним із ключових методів є *натурне обстеження і просторово-функціональні аналізи*. Використання комбінації натурних обстежень та просторово-функціонального аналізу робить дослідження більш комплексним, дозволяючи врахувати не лише зовнішні, але й внутрішні аспекти проєктування інтернатних закладів. Це, в свою чергу, допомагає розробити рекомендації щодо вдосконалення архітектурних рішень, що відповідають сучасним соціальним стандартам та засадам деінституціалізації.

У рамках дослідження було проведено аналіз закладів в Україні, зокрема у Львові: притулок для сиріт по вул. Комаринця 2А (тип «а»), вул. Таджикицька 23 (тип «а»), вул. Антоновича 117, школа-інтернат №100 по вул. І. Франка (тип «а»), спеціалізована школа Марії-Покрови по вул. Личаківській 35 (тип «д»), дитячий будинок Благодать по вул. Папарівка 1;

Тернопіль: сиротинець на вул. Стрімка 6, притулок Малятко по вул. Академіка Сахарова 2;

Івано-Франківськ: містечко милосердя святого Миколая по вул. Вербовій 8 (тип «в»), школа-інтернат по вул. Тополина 6;

Київ: Дарницький будинок-інтернат по вул. Ялинковій 58 (тип «б»), Святошинський будинок-інтернат по вул. М. Котельникова 51 (тип «б»), міський

будинок дитини «Берізка» по вул. Кубанської України 4, дитячий будинок «Малятко» по вул. Білицька 14 (тип «д»), спеціальна школа-інтернат №8 по вул. Олегівській 42, спеціалізована школа-інтернат по вул. Волзькій 12а, школа-інтернат для дітей із затримкою у розвитку по вул. Ф. Максименка 28;

Одеса: дитячий будинок-інтернат по вул. Макаренка 20 (тип «б»), будинок для сиріт «Перлинка» на Маячному провулку;

Рівне: спеціальний дошкільний дитячий будинок по вул. О. Олеся 16, Рівненський спеціалізований будинок дитини по вул. Поповича 35а. А також досліджено ряд об'єктів у сільській місцевості та інших областях.

У Польщі було проведено дослідження аналогічних установ у таких містах, як Краків: притулок для дівчаток сиріт по вул. Семирадського 31, притулок для сиріт св. Людвіки по вулиці Пекарській 4, притулок ім. Яна Бжечви на алеї Під Копцем 10а, притулок для сиріт по вулиці Крупничій 38, дитячий будинок родинного типу організації Карітас (Краківської архидієцезії РКЦ), опікунчо-виховничий центр «Паркова» по вул. Паркова 12.

Ряшів: дім для дітей сиріт «Мешко» по вулиці Низинній 30, опікунський центр ім. Генрика Ганасевича по вулиці Люблінської Унії 4;

Перемишль: притулок для дітей «Наша Хата» по вулиці Генріха Семирадського 6а, Сянока - сиротинець св. Йосифа по вул. Садова 21 та притулок для дітей сиріт по вулиці Пшенна 9,

Люблін: сиротинець імені І. Корчака по вулиці Сієроца 15, притулок по вул. Глуска 13, «родинний дім» для сиріт по вулиці Яна Кілінського, по вулиці Болеслава Духа 38 (тип «в»), притулок для сиріт по вулиці Засланців Сибіру 4, притулок для дітей імені матері Вероніки по вулиці Мечислава Романовського 6, притулок для сиріт сестер Служебниць винарогодниць Найсвятішого Серця Ісуса по вулиці Юдима 47, притулок по вулиці Космонавтів 51, дитячий притулок імені

святого Домініка по вул. Канколова 7, притулок фундації Веніямин по вулиці Збожова 22,

Катовіце – сиротинець по вул. Ягелонська 36, притулок для сиріт «Взрастанє» по вул. Бриниці 14 та інші.

У Швеції, натомість, обстеження стосувалися переважно об'єктів у Стокгольмі та його передмістях: дитячий притулок по вул. Tyrestavägen 34 (тип «г»), притулок «Not A Dollar» по вул. Drottningholmsvägen 340, притулок для дітей по вулиці Maria Prästgårdsgata 34, притулок по вулиці Fleminggatan 113, притулок по вулиці Högbergsgatan 51, притулок у містечку Нікопінг (тип «г»), притулок для сиріт у містечку Оребро, притулок для сиріт у містечку Сьорбе, притулок по вул. Bruno Liljeforsgatan 9 в Упсалі, притулок Slättö Fridhem у Слатто (тип «г»), та інші.

На основі вище вказаних натурних обстежень було зроблено висновки про різні підходи до архітектурних і просторово-функціональних рішень. В Україні, Польщі та Швеції підходи до проектування інтернатних закладів значно різняться, зумовлені як історичним контекстом, так і сучасними соціальними тенденціями.

В Україні заклади соціального захисту дітей часто розміщені в будівлях періоду історизму або модернізму. Ці споруди характеризуються великою кількістю коридорів, одноманітними просторами, схожими кімнатами та ізолюваністю. Приміщення, призначені для дітей, часто демонструють недостатню інтеграцію функціональних зон, в той час як простір організується на основі максимальної раціоналізації площі. Це створює відчуття ізоляції та інституціоналізації, що суперечить принципам деінституціоналізації, які передбачають створення більш сімейних умов для дітей.

Ситуація в Польщі схожа до українського проектування: основна частина закладів — це типові споруди радянського періоду або модерністські будівлі другої половини ХХ століття. Вони спрямовані на оптимізацію побутових та навчальних процесів, але часто не враховують психологічні потреби дітей. Разом із тим, у Польщі більше уваги приділяють адаптації таких закладів до сучасних вимог, особливо завдяки впровадженню програм ЄС. Будівлі поступово оступово

трансформуються в менші, більш камерні заклади, або ж створюються окремі будинки сімейного типу.

Як в Україні, так і в Польщі переважають дві основні архітектурні тенденції в інтернатах: історичні та модерністські будівлі. Історичні об'єкти кінця XIX — початку XX століття мають характерні класицистичні фасади, ритмічні вікна та симетричну планувальну структуру, що ускладнює їх адаптацію до сучасних потреб без значних реконструкцій. Будівлі 60-80-х років XX століття відзначаються суворою функціональністю, мінімумом декоративних елементів і чіткою раціоналізацією простору. Ці заклади розраховані на велику кількість дітей і часто не мають достатньо індивідуальних кімнат або зон для самостійної діяльності.

Більшість інтернатів в Україні та Польщі розташовані у міських або промислових районах. Будівлі мають стандартні дитячі майданчики або малі внутрішні двори. Окремі інтернати розташовані у сільській місцевості, де є більше можливостей для інтеграції з природним середовищем, але таких випадків значно менше. У Швеції архітектурні підходи значно відрізняються. Просторово-функціональні рішення шведських інтернатів орієнтовані на максимальне наближення до умов проживання у звичайних сім'ях. Вони часто мають камерне планування, невеликі окремі приміщення для кожної дитини або групи дітей, а також просторі загальні зони для спільного проведення часу. Особливістю шведських притулків є велика кількість відкритих просторів, внутрішніх двориків і зон для активного відпочинку.

Шведські інтернатні заклади дотримуються сучасної скандинавської архітектури з акцентом на екологічність, інтеграцію з природою. Фасади шведських будівель зазвичай прості й мінімалістичні, з великими вікнами для забезпечення природного освітлення. Матеріали будівель переважно екологічні — дерево, скло, природний камінь. Ландшафтне середовище є важливою частиною шведських інтернатних закладів. Будівлі часто оточені великими зеленими зонами, лісами, садами, що сприяє розвитку дітей, дає можливість для активного

відпочинку і зменшує відчуття ізоляції. Ландшафтний дизайн грає ключову роль у забезпеченні гармонійного і природного середовища.

Таким чином, проаналізовані зразки свідчать про необхідність суттєвого переосмислення та оновлення архітектури інтернатних закладів для дітей. Це вимагає комплексних зусиль з боку дослідників, педагогів, психологів та проєктантів, які повинні працювати спільно над створенням проєкту даного типу закладів. Хоча основні засади деінституціалізації прийняті у цьому регіоні як базові, значна інерція та матеріальна база «інституціонального» періоду продовжує формувати вихідну базу альтернативного піклування. Важливо врахувати, що сучасні підходи до проєктування повинні спиратися на принципах гуманізації, індивідуалізації та створення комфортних умов для дітей. Для досягнення цих цілей необхідно переглянути архітектурні рішення, включаючи врахування сучасних соціальних, психологічних та екологічних аспектів, щоб інтернатні заклади відповідали сучасним стандартам.

Зважаючи на різноманітність архітектурних рішень для інтернатних закладів, можна виділити кілька основних типів, які характеризуються своїми просторово-функціональними особливостями (рис.14):

а) **«історичні» інтернатні будівлі** (заклади соціального захисту розташовані у будівлях кінця XIX – поч. XX століть і за своєю планувальною схемою відображають цінності світогляду класицизму та історизму, із ритмічним і одноманітним вирішенням просторових одиниць), Приклад закладу: школа-інтернат №100 по вул. І. Франка у Львові;

б) **модерністської будівлі другої половини XX століття** (кількісно найбільша група, заклади із підкреслено раціоналістичним плакуванням і стриманою архітектурою, які спрямовані на оптимізацію побутових і навчальних процесів). Приклад закладу: Святошинський будинок-інтернат у Києві;

в) **заклади розміщені у приватних однородинних будинках** (розраховані на невелику кількість осіб, та відносно добре пристосовані до формату «родино-орієнтованості», разом із тим, пристосування часто має механічний характер і не

враховує тих чи інших деінституціональних принципів). Приклад закладу: дитячий будинок "Малятко" у Києві;

г) *об'єкти розсосередженого планування* (серед обстежених об'єктів, всі такі приклади розміщені у Швеції, представлені невеликими окремими будівлями, переважно розташовані на великій ділянці з розвиненим ландшафтним середовищем),

д) *об'єкти міської забудови пристосовані до потреб інтернатного закладу.*

З точки зору цінностей деінституціалізації дані об'єкти можна розподілити наступним чином: найбільш близькими є об'єкти розсосередженого планування (г), далі заклади сімейного типу розташовані у приватних одnorodинних будинках (в), після них модерністські будівлі половини ХХ ст. (б). Найменш відповідають принципам деінституціалізації історичні інтернатні будівлі (а), та об'єкти міської забудови пристосовані до потреб інтернатного закладу (д) (Рис.14).

Застосування традиційних методів, таких як натурні обстеження і просторово-функціональний аналіз дали можливість виявити характерні риси існуючого стану мережі закладів інтернатного типу, в Україні та ряді інших країн. Порівняти їх із результатами стратегії деінституціалізації та позитивного зростання і їх реалізації засобами архітектури і дизайну.

Враховуючи міжнародний досвід, зокрема з Польщі та Швеції, можна стверджувати, що інтернатні заклади сімейного типу мають потенціал не лише з метою покращення умов життя дітей-сиріт, але й для формування нових архітектурних рекомендацій, які базуються на принципах сімейного виховання. Отже, розробка архітектури інтернатних закладів сімейного типу є важливим кроком на шляху до створення більш гуманного, інклюзивного та адаптивного середовища для дітей-сиріт, що потребують альтернативного піклування.

Рис.14. Традиційні методи дослідження архітектурних рішень закладів соціального захисту дітей.

Висновки до Розділу 2

1. Окреслено межі необхідного методологічного охоплення тематики архітектури інтернатних закладів, а саме сфери: а) проєктування закладів піклування у країнах із тривалим досвідом деінституціалізації коли є підстави говорити про достатню для порівняння і аналізу кількість накопиченого практичного матеріалу; б) особистісного зростання дитини, її реакції на різні комунікативні практики, забезпечення рівноцінного адаптивного рівня у соціальному контексті, гармонійне входження у різні формати дорослого життя; в) просторового вирішення закладів призначених для перебування дітей з різними фізичними або психологічними вадами, включаючи врахування вимог деінституціалізації.

2. Визначено головні функціонально-середовищні категорії, які – відповідно до попереднього аналізу – складають ціннісний набір, що визначає вартість архітектури інтернатної будівлі (середовищно-фостерні показники). Ними є: а) місткість, б) площа, в) мульти-виборність, г) симбіоз з довкіллям, д) візуальна насиченість. За винятком місткості, вимірне збільшення кожної з категорій сприймається як перевага; велика місткість, навіть не дивлячись на, ймовірно, значну загальну/корисну площу вважається недоліком. Відповідно до цього, сформульовано попередню гіпотезу, щодо бажаної системи показників та параметрів для інтернатного закладу соціального захисту дітей, що позбавлені батьківської опіки, яка окреслена у ефективному задоволенні згаданих вище функціонально-середовищних категорій.

3. Сформульовано авторський метод порівняння середовищно-фостерних характеристик. Для його застосування використано матеріали більше сотні проєктів закладів опіки за дітьми, які були виконані у різних країнах світу у відмінних соціальних контекстах. За структурою генплану досліджувані зразки було виділено у три різновиди – цільні, розгалужені (виділено модульний, ансамблевий, експериментальний та спрощений підтипи) та дисперсні. Надані їм характеристики та оцінка в контексті цінностей деінституціалізації. Використана

методика виявила важливість взаємозв'язку матеріального втілення інтернатного закладу в архітектурному проєкті та психологічних особливостей зростання дітей, що потребують альтернативного піклування. Крім того, проведений аналіз окреслив наявність певних вад через брак синтезу цих двох складових, і часте використання стереотипного проєктування, в тому числі і з використанням тих просторових рішень, які мають інституціональну генезу.

Розроблено та використано авторський метод аналізу просторових аспектів психології позитивного зростання, який полягає у поєднанні двох кроків. - збору та систематизації фахового матеріалу, який стосується дослідження та детермінування психологічних факторів, що мають значення у роботі з дітьми, які потребують альтернативного піклування, а потім встановлення рівня потенціалу просторово-матеріальної реалізації встановлених психологічних потреб.

4. В результаті використання традиційних методів натурних обстежень і просторово-функціонального аналізу в рамках якого було досліджено більше шестидесяти об'єктів в Україні, Швеції та Польщі. У просторово-функціональному сенсі виділено наступні типи комплексів: а) «історичні» будинки, б) модерністської будинки другої половини ХХ століття, в) заклади розміщені у приватних однородинних будинках, г) об'єкти розсосередженого планування (всі такі приклади розміщені у Швеції), д) об'єкти міської забудови перепристосовані до потреб інтернатного закладу.

РОЗДІЛ 3.

АРХІТЕКТУРНИЙ ПРОСТІР ІНТЕРНАТУ В КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ ДЕІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ.

3.1. Концептуальні пріоритети архітектурного виміру просторів підключення.

Аналіз джерел та застосування описаних у попередньому розділі методик, дає підстави стверджувати про існування значного потенціалу для розробки комплексної системи поглядів на інтернатну будівлю майбутнього. Певною мірою, засади для її концептуалізації вже були окреслені впродовж проведеної раніше дослідницько-аналітичної роботи, однак, отримані результати потребують структуризації та узагальнюючого синтезу.

З огляду на очевидні результати сучасного вивчення поведінки та розвитку дітей, які позбавлені батьківської опіки основою розуміння інтернатної будівлі має бути заклад сімейного типу. На основі сучасних досліджень поведінки та розвитку дітей без батьківської опіки оптимальною моделлю інтернатного закладу є малий заклад сімейного типу (до 10 осіб), що сприяє інтеграції дітей у соціум. Таке архітектурне рішення стає основою для подальшого аналізу проєктних рішень, включаючи планувальні та функціональні зв'язки в межах будівлі, що забезпечують ефективну організацію простору для дітей.

Разом із тим, реальність проблеми сирітства має глобальні масштаби, тому не всі потребуючі діти можуть отримати догляд у малих інтернатах сімейного типу. Відтак, окрім цієї базової моделі інтернатного закладу варто говорити про певну диференціацію можливостей щодо типологічного розуміння закладів соціального захисту дітей. Воно, у свою чергу, може стосуватись як кількості розміщених дітей, так і самої планувально-просторової організації будівлі (комплексу). Такі проєктні та реконструкційні вирішення, однак, мають розглядатись як, свого роду, відхилення від бажаної норми і допускатись лише в тих випадках, коли умови не дозволяють використовувати заради проєктування інтернату малосімейного типу, або як тимчасовий захід. Дослідження українських та східноєвропейських інтернатних закладів показали, що існує нагальна потреба у переосмисленні їхніх

архітектурних рішень, які функціонують на основі застарілих уявлень про такого роду інституцій.

Крім того, вивчення існуючих інтернатних закладів в Україні та Східній Європі вказує на потребу у переосмисленні архітектурних рішень, які ґрунтуються на застарілих уявленнях про інституції. Архітектурна концепція закладу має бути поділена на кілька аспектів: нормативна модель закладу сімейного типу і тимчасові, багатонаселені форми, які можуть виникати у кризових ситуаціях або в умовах обмежених ресурсів.

Проведений попередньо аналіз засвідчив, що ключовою категорією закладів соціального захисту дітей є позитивна увага, яка досягається внаслідок спілкування, яке має бути, за можливості, максимально наближеним до взаємодії всередині нормальної сім'ї. Така увага має бути персоніфікованою і зверненою до особистості дитини і тривати довгий період часу, що сприяє повноцінному формуванню особистості.

Оскільки персоніфікована позитивна увага, безпосередньо, не може бути предметом даного дослідження присвяченого архітектурі, тут розглядатимуться лише різні форми просторової організації такої комунікативної взаємодії. Відтак, для спрощення теоретичних узагальнень, в подальшому буде використовуватись термін «комунікаційне ядро», який визначатиме ключову функціональну властивість інтернатного закладу, яка є предметом архітектурної та дизайнерської інтерпретації (рис.15).

Категорія «комунікаційного ядра» передбачає просторову організацію, що підтримує «сімейного» відносини між вихователями та дітьми, з фокусом на персоналізовану увагу.

З огляду на це можна окреслити два способи трактування об'єктів піклування. З одного боку це окремий об'єкт, спеціально спроектований та реконструкційний проект для того, що виконувати функції догляду за дітьми позбавленими батьківської опіки, з іншого боку «комунікаційне ядро» може бути сформоване у багатьох інших контекстах через пристосування вже існуючих приміщень, наприклад житлових будинків, квартир, тимчасових будинків тощо.

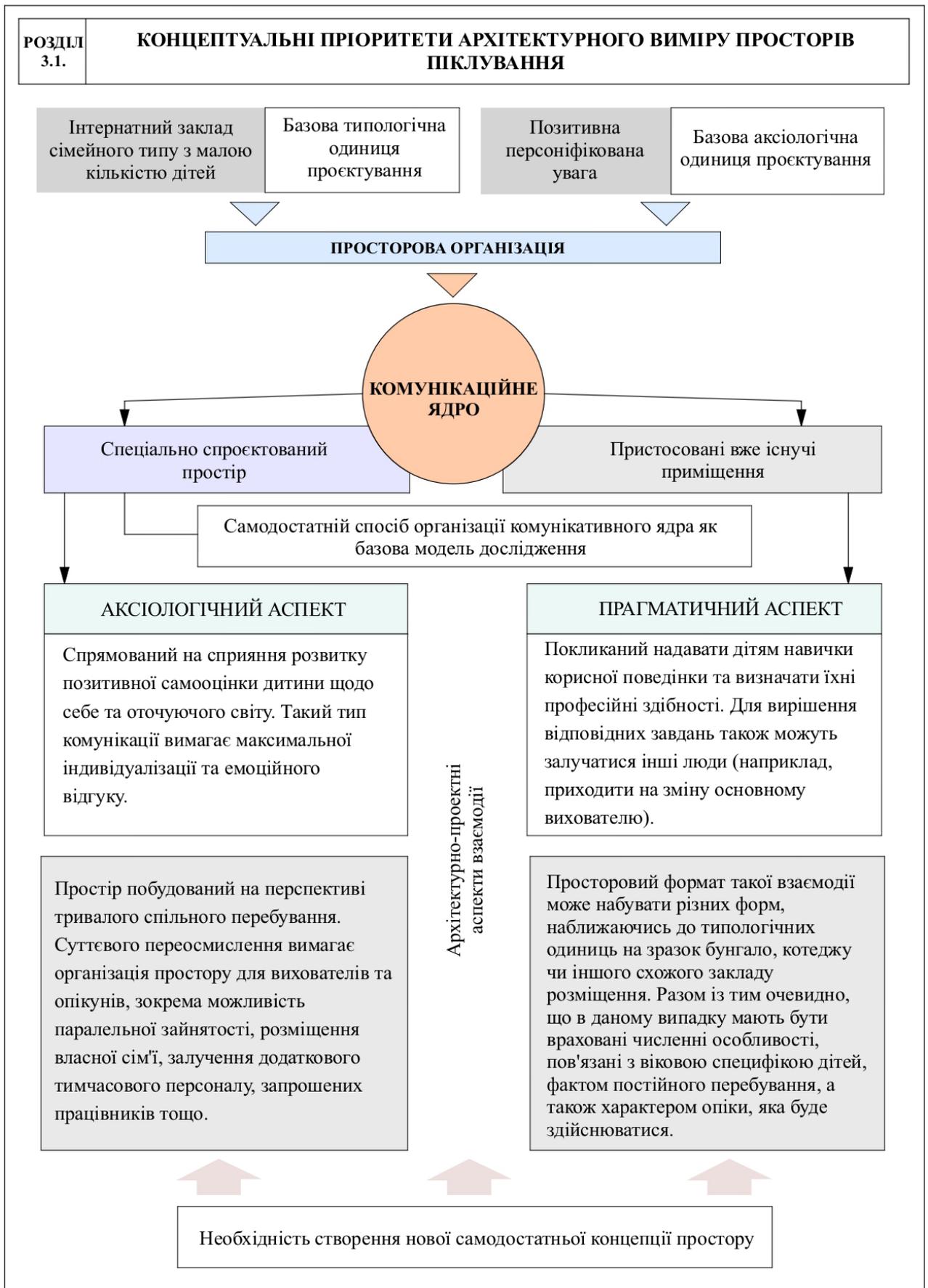

Рис. 15. Концептуальні пріоритети архітектурного виміру просторів піклування.

Визнаючи можливість такого способу утворення середовища піклування, та необхідності розробки відповідної теоретичної та нормативної бази, в даній роботі основна увага буде приділена такому способу архітектурного формотворення, яка впливає із самодостатнього розвитку «комунікаційного ядра». Такий просторовий концепт, згодом стане функціональною основою як для об'єктів, що виникають внаслідок пристосування так і для подальшого прогресу у сфері проектування просторів піклування.

У безпосередньому зв'язку із поняттям «комунікативного ядра» знаходиться проблема кількості залучених до нього дітей. В цьому сенсі, можна розглядати два аспекти комунікації, аксіологічний (з грецької «гідність, вартість») та прагматичний (з грецької «придатність до дій»). Перший спрямований на сприяння росту позитивної самооцінки дитиною себе та оточуючого світу. Такий тип комунікації вимагає максимально можливої індивідуалізованості та емоційного відгуку. Цей тип взаємодії є основною рисою зростання дитини у повноцінній, нормальній сім'ї. Саме брак «аксіологічної» комунікації веде до суттєвих проблем у соціалізації та подальшій реалізації свого потенціалу будь-якої людини.

Для проблематики закладів інтернатного типу, аксіологічна комунікація є головним завданням, яке за своїм змістом виходить за рамки суто архітектурно-дизайнерської проблематики, оскільки може здійснюватись за найрізноманітніших обставин, якщо вона виникає природнім або спонтанним чином. Разом із тим, оскільки заклади соціального захисту дітей передбачають формат штучного конструювання такого типу відносин, в цьому випадку, можуть бути залучені окремі засоби просторового корегування середовища.

Не дивлячись на відносну гнучкість аксіологічної комунікації, сама наявність інтернатного закладу, свідчить про те, що вона не може бути реалізована у повній мірі. Відтак, виникає питання про комунікацію всередині невеликого колективу, в якій мають бути змодельовані емоційні та психологічні зв'язки, за зразком багатодітної сім'ї. Вона повинна стати об'єктом спеціального вивчення на наявність виховного потенціалу у різно- та одновікових мікроколективах. Ймовірно, більш вірним є припущення про те, що різновіковий колектив є більш

ефективним середовищем для зростання, оскільки старші діти частково переймають на себе опікунську та виховну роль (Ахаїмова, 2005), що сприяє підвищенню якості аксіологічної комунікації. Крім того, мікро-колективи, за умов належного керівництва, можуть сприяти вихованню емпатії, взаємної довіри й почуття відповідальності. При вдалому керівництві опікуна, різність можливостей і навичок, можуть послужити додатковим фактором формування емпатії, емоційного відгуку та взаємної довіри.

З точки зору формування архітектурного простору, аспект формування комунікаційного ядра, заснований на ідеї тривалого спільного перебування. Якщо для дитини це природний процес (пізнання, ігри, відпочинок), то роль опікуна може потребувати переосмислення.

Просторовий формат взаємодії може варіюватися від типу бунгало до котеджу чи інших схожих закладів. Важливо враховувати вікові особливості дітей, постійне перебування та характер опіки. Разом із тим очевидно, що в даному випадку мають бути враховані численні особливості пов'язані із віковою специфікою дітей, фактом постійного перебування, а також характером опіки яка буде здійснюватися.

Говорячи в загальному про архітектурні та дизайнерські аспекти комунікаційного ядра вимагають розробки нової концепції простору. Існуючі будинки сімейного типу потребують критичного аналізу, оскільки багато з них розміщені в адаптованих приміщеннях. Після визначення концепції комунікаційного ядра важливо розглянути інші елементи простору, необхідні для реалізації стратегії деінституціалізації..

Аналіз показав, що орієнтація на сімейний тип просторів підтримується планувально-просторовими рішеннями, які створюють баланс між спільними та індивідуальними просторами, підсилюють візуально-емоційний комфорт. Разом із тим, очевидно, що у більшості випадків, такі рішення мають характер індивідуального авторського трактування проблеми, і не завжди опираються на певні універсальні принципи проектування інтернатних закладів сімейного типу.

Систематизовані в цій роботі дидактичні, конституюючі, концептуальні, функціональні і уточнюючі, фостерні параметри ,є ключовими для ефективної

діяльності закладу соціального захисту дітей. Вони можуть служити емпіричною базою для цілісного осмислення простору піклування довкола комунікативного ядра. Детальніше ці параметри розглянуто в підрозділі 1.3, де також підкреслюється необхідність врахування наявної, але розпорошеної наукової бази в цій царині.

Хоча комунікативне ядро займає провідне місце у системі простору піклування, воно не може існувати саме по собі та потребує матеріалізації інших рівнів зростання. Наступним із них можна вважати перше адаптивне коло соціалізації. Особистісне становлення, яке відбувається у рамках комунікативного ядра, в подальшому має доповнюватись навиками взаємодії у колективі. У попередніх розділах було сказано про різні методики, які використовуються для досягнення цілей позитивної соціальної адаптації; їх характер значною мірою визначає також структуру проєктованого простору, про що більш детально буде йти мова у наступних главах даної роботи.

Перше адаптивне коло (Перший елемент простору піклування) включає в себе функції, які мають як універсальний характер так і спеціалізований, який залежить від різного рівня ефективності комунікативного ядра (рис. 16). До універсальних функцій належить освіта, дозвілля, спорт, базові елементи побуту. Забезпечення цих вимог має розвинену нормативну, теоретичну та практичну базу, однак потребує врахування вразливості цільової аудиторії, якій необхідним є фахове корегування вихователя або іншої відповідальної особи. Спеціалізовані функції можуть бути пов'язані як із особливостями здоров'я дітей так і з різними методиками формування позитивної соціальної взаємодії (гуртки, клуби, тематичні та відпочинкові зони, імерсивні середовища тощо).

Архітектура інтернатного закладу, в якій враховані цінності деінституціалізації повинна опиратись на тісну взаємодію просторів комунікативного ядра та першого адаптивного кола, завдання яких багато в чому доповнюють один одного.

Рис. 16. Концептуальні пріоритети архітектурного виміру просторів піклування.

Потрібно відзначити, що простір першого адаптивного кола може змінюватися залежно від кількості та вікової структури дітей. У різновікових групах слід забезпечити методи взаємоузгодження, засновані на безпеці та спільній участі.

Друге адаптивне коло (другий елемент простору піклування) пов'язане з пізнанням довкілля та формуванням цілісної картини світу (рис.16). Це середовище включає як природні, так і створені людиною елементи, що допомагає подолати дитячу невпевненість та вразливість до навіювання. (Khan, 2023).

Ця частина проектної системи закладу соціального захисту дітей значною мірою залежить від вікової мінливості зібраної у закладі групи. Пізнання у різному віці має свою спрямованість і націлена на подолання непевності і вразливою навіюваності вихованців. Важливою складовою особистісного зростання є формування власної картини довкілля та інтерпретація явищ відповідно до об'єктивних категорій. Створення змішаного середовища для молодших і старших дітей є архітектурним викликом, адже необхідно враховувати спонтанну міжвікову взаємодію та способи корегування поведінки.

Отже, базова концептуальна структура інтернатного закладу сімейного типу, в якому реалізовані цінності деінституціалізації має триступеневий характер і може бути описана як система концентричних елементів. Першим і головним є «комунікативне ядро», метою якого є ефективне забезпечення базових рівнів формування індивідуальності, її «я-образ», переживання тісного емоційного контакту та тривалої концентрованої на формованій особистості позитивній увазі. Тут, в найбільшій мірі реалізовується «сімейна» специфіка закладу.

З архітектурної точки зору, «комунікативне ядро», є основою закладу, відкритою до різних форм просторової організації та взаємодії з іншими елементами структури. В сенсі проектної діяльності воно набуває значення, передовсім у контексті взаємодії із іншими концентричними ступенями, які відіграють доповнюючі функції і для яких «ядро» є головним центром тяжіння.

Попередньо можна припустити, що основними цінностями комунікативного ядра повинні стати: затишок, домашність, функціональність, спокійність.

Зважаючи на те, що наявність комунікативного ядра надає інтернатному закладу деінституціалізованого характеру, важливим є питання, чи є об'єкт, який містить лише його, закладом для дітей, що потребують альтернативного піклування. Це дозволяє говорити про два основні види функціонування ядра: а) структура із постійним перебуванням опікуна чи вихователя; б) структура із змінним перебуванням вихователів. З точки зору цінностей закладів сімейного типу перший є більш бажаним, однак, з огляду на організаційну складність, варто також розглядати другий варіант, або як постійний, або як тимчасовий. Навіть якщо обраний другий варіант він, повинен передбачати наявність основного вихователя, а інші (/інші) мають змінювати його лише на відносно короткий час, щоб не зменшувати рівень індивідуальної уваги, яку отримують вихованці закладу (рис.17).

Важливим питанням також є тривалість перебування дітей у контакті із особами, які фактично замінюють собою батьків. Максимальне наближення ідеалу сімейності повинно було виходити із розрахунку про те, що дитина має повний доступ до такого виду простору до свого повноліття. Однак, очевидно, що цього досягти вдасться далеко не завжди.

У зв'язку із цим виникає питання про те чи може інтернатний заклад сімейного типу відігравати роль «родинного гнізда» і залишатися таким протягом життя вихованців, які прагнуть підтримувати контакт з ним та вихователями. Рівень прив'язаності до колишнього інтернату може бути індикатором «сімейності» та ефективності стратегії деінституціалізації. У такому випадку колишні вихованці можуть стати вихователями, розробниками якісного сімейного піклування та брати участь у вдосконаленні просторового середовища.

Наявність живого «комунікативного ядра» з візуально-асоціативною прив'язкою формує атмосферу солідарності між різними віковими та поколінневими групами, що може продовжуватися і в дорослому житті. Це може проявлятися в створенні спільних організацій і проєктів, а також у інших формах взаємної підтримки та взаємодопомоги.

Відтак, виникає певна багаторівнева конструкція «пам'яті місця», яка більш-менш спільно інтерпретується різними поколіннями вихованців, може мати свої статичні візуальні маркери і солідаризаційні символи. Сімейність та родинність отримують категорію глибини часу, яка сприяє зміцненню цінностей деінституціалізації і допомагають комунікативному ядру більш ефективно виконувати свою місію (рис. 17 мал. 24-29).

Просторова концептуалізація першого адаптивного кола має складнішу структуру і ширший спектр завдань. Його основна місія – позитивна соціалізація, яка загалом, так і в тих чи інших аспектах, може бути темою окремого наукового дослідження. В рамках даного підрозділу варто розглянути основні характеристики простору у контексті його взаємозв'язку із методиками зростання і логікою формування середовища піклування сімейного типу.

Дослідження життя вихованців закладу інтернатного типу показують, що соціалізація є однією з основних проблем подальшого самостійного життя (Mwoma, 2015; Lareau, 1999), тому середовище першого адаптаційного кола повинно стати об'єктом посиленої уваги в аспектах виховання, архітектури та дизайну.

Простір може існувати в двох форматах: універсальному, який стосується типових потреб дітей, та спеціалізованому, пов'язаному з певними фізичними вадами, психологічними травмами або біженцями. Другий формат потребує окремого дослідження у межах універсальних елементів.

Наведений у попередніх розділах аналіз показує, що організація первинної соціальної взаємодії в межах самого закладу інтернатного типу, є одним із основних рушіїв створення архітектурної специфіки того чи іншого закладу. Функціональне зонування і планувальна структура, в основному, вирішують питання пов'язані саме із завданнями першого кола адаптації. Проте на сьогодні в проектуванні середовищ соціальної взаємодії в інтернатах переважають модерністські прийоми, що створюють стандартизовані елементи у рамках єдиної функціоналістичної моделі, яка не відповідає цінностям деінституціалізації.

Рис. 17. Концептуальні пріоритети архітектурного виміру просторів піклування.

Індустріальна типовість та повторюваність, часто створюють атмосферу нівелювання особистісних якостей і можуть сприяти надмірній залежності самооцінки дитини від думки сторонніх. Особливо це відноситься до закладів, які виникають у пристосованих приміщеннях, або тих, які були зведені у період розквіту модерністської архітектури – 1950-1980-х роках (Рис. 18, мал. 30).

Перед архітектурою інтернатних закладів сімейного типу стоїть завдання розробки концепції першого адаптаційного кола, спрямованої на позитивну соціалізацію. Попри значні зусилля теоретичного характеру, практичний досвід у цій сфері недостатній, а наявні зразки не можуть слугувати надійною основою для впевнених наукових висновків. Нова концепція просторової матеріалізації соціалізаційної моделі має ґрунтуватися на залученні середовища комунікативного ядра та позитивному сприйнятті інакшості дитини в умовах колективної взаємодії. Ця основа дає значні можливості для архітектурної інтерпретації та є новим полем для наукової розробки і практичної апробації.

Сучасна методика соціалізації повинна враховувати також позитивну взаємодію. Дитина, яка сформувала під проводом вихователя чи опікуна засади власної індивідуальності ділиться нею з оточуючими та отримує позитивний відгук, а також сама позитивно оцінює інакшість інших. В цьому полягає головна мета першого адаптаційного кола. Відтак, воно повинно передбачати постійний нагляд з боку відповідальних осіб, які мають організувати потрібну взаємодію та підтримувати створену на цих засадах атмосферу.

В планувально-просторовому сенсі це означає, що не повинно бути рішень, які виділяють одних дітей відносно інших. Індивідуалізовані елементи присутності дітей мають мати виразні відмінності, але не повинні відчутно відрізнятися за розміром, деталізацією чи висотою. У випадках де необхідною є сепарація за віковою ознакою (наприклад обладнання дитячих майданчиків), мають використовуватись засоби, які нейтралізують різницю у функціональному наповненні та інстинктивне відчуття переваги старших щодо молодших.

Варто також уникати практик ієрархічних структуризацій дитячого колективу, розподілу в залежності від фізичних даних - наприклад відносно росту, успішності

у навчанні тощо. Наявність вад здоров'я чи відставання у кмітливості, вправності мовлення та інших якостей, які по-різному проявляються навіть у дітей однієї вікової категорії, не повинні мати будь-яких форм вираження у організації комунікативної взаємодії, в тому числі із залученням елементів просторової організації. Питання безпеки під час активної взаємодії, фізичних вправ та ігор повинні постійно вдосконалюватися, тому часта зміна такого середовища є нормою.

Просторова концептуалізація другого адаптивного кола в структурі інтернатного закладу сімейного типу займає доповнююче місце. В окремих випадках, за несприятливих обставин, воно може бути відсутнім або мінімізованим, а його функції можуть здійснюватися за межами закладу. Спрямованість на пізнання довкілля може виступати як окремий елемент або бути інтегрована у вже існуючі структури комунікаційного ядра та першого адаптивного кола.

Аналіз джерел показує, що тематика об'єктів пізнання в соціальному закладі характеризується різноманітністю підходів та елементів. Місія цих об'єктів часто є багатоскладовою, пов'язаною з виконанням не лише пізнавальних, але й виховних функцій, розвитку емпатії. Структуризація концептуальних шляхів до архітектурного вирішення другого адаптивного кола повинна враховувати неможливість однозначних рішень, замість цього можна визначити якісні характеристики, які стануть індивідуальними проєктними задачами в кожному конкретному випадку.

Крім того, вже існуючі напрацювання, зокрема українських дослідників, які оперті на експериментальну базу і можуть вважатись придатними до практичної реалізації мають бути синтезовані у єдину систему поглядів, у тому випадку, якщо вони відповідають цінностям стратегії деінституціалізації. Стратегія роботи із простором другого адаптивного кола може бути визначена як синергія щонайменше двох галузей діяльності – архітектури та когнітивістики. Сукупність проаналізованого матеріалу свідчить, що багато авторів визначають чільне місце

елементам природи та ландшафту, як середникам розвитку дитячого пізнання і спостережливості.

В контексті закладу соціального захисту дітей вони можуть виступати в різних форматах як традиційних так і експериментальних. Невеликі зелені зони, чи то інтегровані у простір приміщень, чи розташовані назовні, стають об'єктами зацікавлення, домислення та індивідуальної інтерпретації дитини, яка будує на основі даних вражень власну картину довкілля.

Разом із тим, цей тип стимулювання когнітивної діяльності є, ймовірно, найбільш традиційним та передбачуваним. Його методики співзвучні із прийомами ландшафтного та фітодизайну до яких додаються можливості нових технологій вертикального озеленення. Головний ефект досягається проектуванням різноманітності, яка накладається на архетипічну схильність людини до природного середовища як своєрідної вихідної бази для власної творчості і образного та метафоричного мислення (Рис. 18 мал. 31).

У найближчому майбутньому значний сегмент уваги дитини може переходити до середовища віртуальної реальності, що вимагає переосмислення планувально-просторового наповнення другого адаптивного кола. Хоча важко передбачити, якими будуть режими взаємодії дітей з поглибленим світом, очевидно, що він відіграватиме важливу роль у пізнанні довкілля. Розвиток технологій може зменшити вимоги до фізичних площ і перенести навчальні програми у віртуальне середовище, роблячи когнітивну діяльність доступнішою. Також варто говорити про пояснюючий потенціал доповненої реальності, яка, в певних випадках, здатна відчутно розвантажити роботу вихователів та опікунів (Рис.18).

На даний момент можна припустити, що крім потенціалу зменшення фізичних габаритів другого адаптаційного кола, має бути здійснено збільшення особистого простору перебування, а також облаштування спеціальних площ для безпечного перебування у імерсивному середовищі. За певних умов, воно може бути також використано і у першому адаптаційному колі, але в більш обмеженому вигляді та із врахуванням основних завдань, які передбачають позитивну соціальну комунікацію передовсім у невіртуальному соціальному світі.

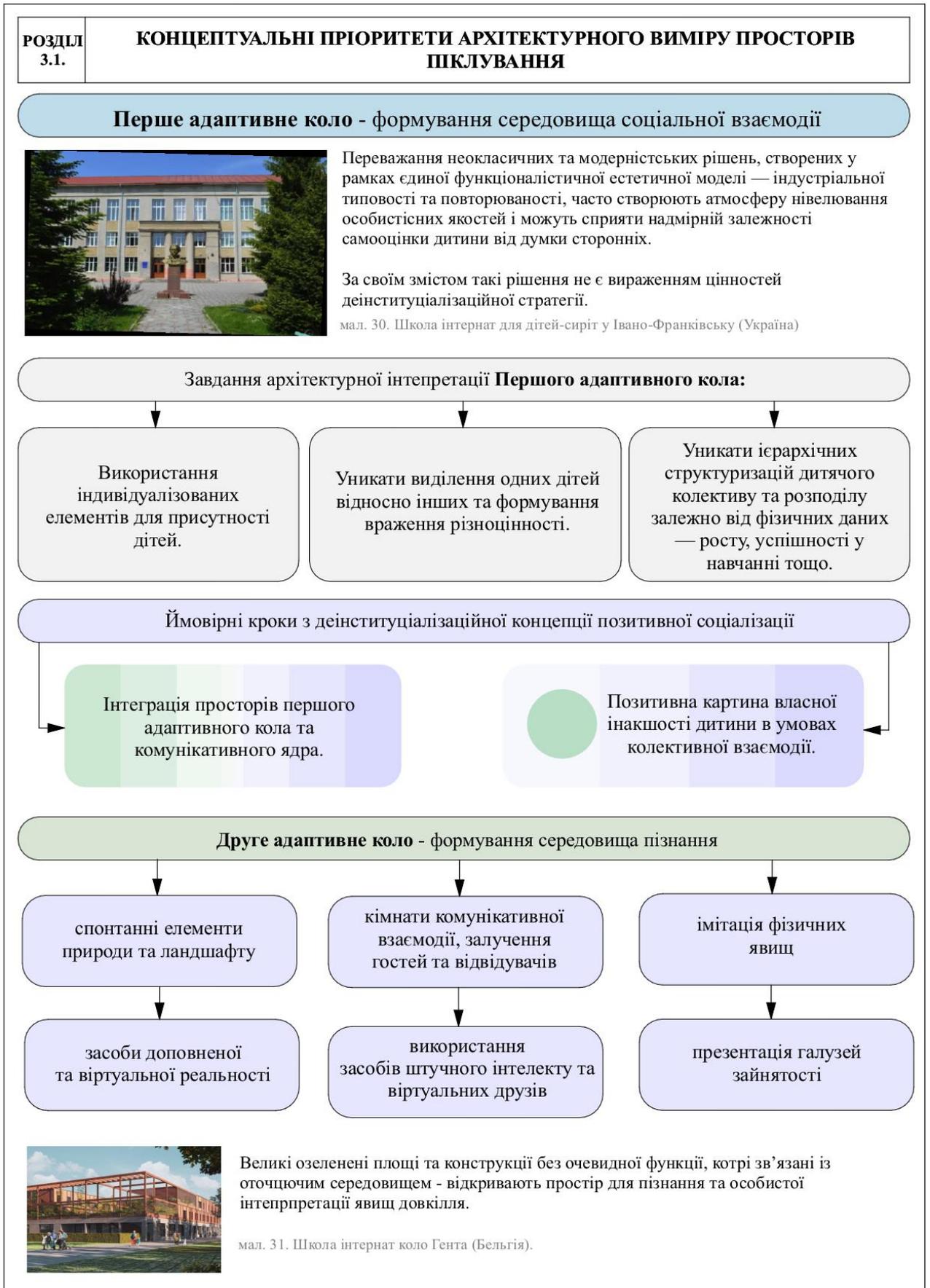

Рис. 18. Концептуальні пріоритети архітектурного виміру просторів піклування.

Розглянута вище концепція трьох-частинного простору інтернатного закладу сімейного типу може бути також доповнена іншими складниками, однак результати проведеного аналізу та застосованих методів дослідження, в тому числі тих, які стосуються вдосконалення методів роботи з дітьми позбавленим батьківської опіки та стратегії забезпечення найкращих інтересів дитини, свідчать, що архітектурне вирішення простору альтернативного піклування, має здійснюватись як матеріалізація та комбінація цих трьох складових елементів. Подальший розвиток теоретичної бази даної тематики має відбуватись як пошуки різних варіантів оптимізації та взаємопоєднання згаданих складових, а також у вигляді розробки конкретних планувальних і функціональних варіантів залежно тої чи іншої кон'юнктури.

3.2. Трансформативний контекст планувальної та функціональної організації простору піклування.

Окреслена вище концептуальна структура закладів соціального захисту дітей являє собою своєрідний емпіричний ідеал, який, однак, стикається із реальністю фактичної матеріальної бази інтернатних закладів. В Україні практично всі будівлі призначені для догляду за дітьми позбавленими батьківського піклування проєктувались у рамках «інституційної» парадигми. Відтак постає питання про оцінку їх потенціалу з точки зору можливостей пристосування до вимог установ сімейного типу.

Крім того, трансформативний потенціал закладів соціального захисту дітей варто розглядати і з точки зору можливостей використання приміщень початково спроектованих для інших цілей. В тому числі в такій якості можуть виступати і звичайні багатокімнатні квартири розташовані у багатоквартирних житлових будинках звичайної міської забудови. Іншими об'єктами пристосування часто виступають окремі однородинні будинки, які зазнають не значних змін (або взагалі не зазнають ніяких).

За цих обставин важливо розуміти, як загальна концепція закладу соціального захисту дітей, що описана у попередньому підрозділі, буде здійснювати свої

функції та які наслідки буде мати обмеження чи ігнорування однією із її складових частин. Відтак, виникає новий напрямок теоретико-прикладної діяльності, котрий має важливе значення, принаймні на початковому етапі процесу деінституціалізації, коли мережа принципово нових будівель ще не буде сформована. Більше того, успішний досвід адаптації існуючих та перепрофільованих приміщень може стати ресурсом значної економії коштів та новим напрямком архітектурного проектування.

У практичній площині, оцінка трансформативного потенціалу існуючого переліку інтернатних закладів та адаптаційних можливостей іншоспеціалізованих об'єктів має стати першим кроком проектної частини стратегії деінституціалізації. В рамках даного дослідження, було проведено вивчення існуючих просторової та частково планувальної структури великої кількості об'єктів в Україні та у ряді інших країн, які дали матеріал, що може бути використаний для попередньої оцінки також і трансформативного потенціалу. У вітчизняному контексті це означає структурну систематизацію планувально-просторових характеристик на предмет функціонування тричастинної концепції інтернатного закладу сімейного типу про яку ішла мова вище.

На основі проведених натурних обстежень та просторово-функціонального аналізу понад тридцяти об'єктів у різних областях України було встановлено різний ступінь відповідності цінностям деінституціалізації. Цей аналіз враховував актуальні характеристики структур, не розглядаючи їх трансформативний потенціал. Оскільки об'єкти так званого розсосередженого планування, які вже відповідають принципам деінституціалізації, практично не зустрічаються в Україні, увагу слід зосередити на модерністських інтернатних комплексах ХХ століття та більш ранніх об'єктах архітектури історизму.

Незважаючи на історичні розбіжності, ці типи будівель мають спільну планувальну програму, засновану на принципі одночасного перебування великої кількості дітей під наглядом невеликого колективу вихователів і персоналу. З точки зору трансформативного потенціалу, ці типи будівель потребують цілковитої зміни функціонального призначення, оскільки їхні головні планувально-просторові

характеристики суперечать принципам деінституціалізації. Реальність системи альтернативного піклування за дітьми позбавленими батьківської опіки свідчить, що ці заклади ще певний час виконуватимуть свої теперішні функції і потребують планувально-просторової реорганізації.

Щодо модерністських проєктів радянської епохи, слід враховувати їх функціональну детермінацію, яка виключає ймовірність повноцінної фрагментації за різними призначеннями. Великі столово-кухонні блоки або інфраструктура дозвілля майже не підлягають розмасштабуванню. Відтак, імовірною виглядає стратегія надання таким комплексам змішаних функцій. Наприклад, спільного використання як інтернатного закладу сімейного типу та загальноосвітньої школи (можливо, лише для молодших класів). Така трансформація підвищить рівень соціальної інклюзивності та збільшить потенціал набуття позитивного досвіду взаємодії з різними типами колективів.

Надання простору піклування *змішаного використання* може мати і інший характер і не обмежуватись лише освітніми функціями. У випадку дітей середнього і старшого віку, варто говорити також і про поєднання простору піклування із певними формами виробництва або ділової активності, якщо це не суперечитиме вимогам техніки безпеки і кращим інтересам дитини. Такими формами активності можуть виступати коворкінгові центри, фермерські господарства, заклади залучені до індустрії інформаційних технологій, мистецькі студії тощо. Крім того, варто вести мову про вдосконалення форстерного потенціалу різних релігійних та добродійних організацій, певні структури яких також можуть бути інтегровані із просторами піклування.

За таких обставин, вихованці інтернатів сімейного типу (середнього і старшого віку) зможуть набувати цінні навички реальної участі у тих чи інших видах діяльності, які стануть корисними після завершення перебування у закладі піклування.

Розглядаючи стратегію змішаного використання модерністських об'єктів інституційного типу варто також вести мову про можливість поєднання згаданої вище методики підвищення соціальної залученості із методикою поколіннєвого

виховання. З точки зору планувальної структури, це означає формування на базі такого закладу кількох колективів сімейного типу, які будуть мати кожен свого опікуна та простір комунікативного ядра, але разом із взаємодією в рамках змішаності функцій будуть також взаємодіяти між собою із частковим переносом виховних завдань на дітей старшого покоління. Таким чином утворюється середовище, де кілька комунікативних ядер мають єдину, хоч і ускладнену, систему адаптаційних кіл.

Архітектурна трансформація інтернатного закладу модерністського типу передбачає перехід від коридорної системи до структури ізольованих просторів, призначених для обслуговування кожного комунікативного ядра. Багато таких будівель спроектовані за типовими проектами, що дає можливість розробки єдиної стратегії для їх переобладнання з урахуванням планувальної структури. Наприклад, простір, необхідний для інтернатного закладу сімейного типу можна відвести крайні торці корпусів, що дозволяє візуальне розмежування як внутрішніх, так і зовнішніх просторів, створюючи окремі входи та прибудинкові ділянки для кожної сім'ї.

При такому використанні модерністських об'єктів, у закладах із декількома мікроколективами дітей і вихователів харчування може відбуватись як у межах ізольованого простору (наприклад, сніданок), так і в спільних приміщеннях (наприклад, обід)..

Через специфіку проектування радянської доби трансформація модерністських комплексів потребує особливої уваги до впровадження стратегій енергоефективності та самозабезпечення. Оскільки утримання таких закладів часто фінансується з бюджету або приватних фондів, програма сталого розвитку має стати частиною проекту..

Відтак, можна окреслити наступні *засади деінституціональної трансформації існуючих модерністських об'єктів*:

а) *внутрішньої фрагментації* – розділення загальної брили на кілька ізольованих просторів призначених для перебування одного колективу сімейного типу;

б) *мікроколективної ізоляції* – просторове відокремлення колективів сімейного типу, яке стосується як внутрішньої структури так і безпосередньо прилеглих територій;

в) *інклюзивної синергії* – організація спільнодійних середовищ, за межами ізольованих кластерів на базі існуючих площ різного призначення (внутрішні ділянки просторової брили, їдальні, спортивні зали, довкілля прилеглої території тощо);

г) *сталості енергоефективності* - спрямованості до максимальної самодостатності системи життєзабезпечення комплексу;

д) *типологічна оптимізація* – використання особливостей типового проектування для вироблення універсальних прийомів деінституціалізаційної трансформації інтернатних закладів модерністського типу (цей принцип покликаний зменшити витрати на сам процес трансформації, потребує окремих теоретико-практичних зусиль, а в деяких випадках – взагалі не братись до уваги).

Будівлі доби історизму зазвичай мають «палацовий» стиль із симетричним плануванням та естетичним акцентом на декорі, що іноді превалює над функціональністю. Хоча такі принципи можуть варіюватись у кожному конкретному випадку, однак, вони складають головну відмінність з розглянутими вище об'єктами модерністської архітектури.

Крім того, варто зауважити, що будівлі XIX – початку XX століття часто мають охоронний статус, що обмежує можливість змін у їхній структурі. Це ускладнює деінституційну трансформацію і вимагає роззосередженого підходу.

В цьому сенсі, перевагою домодерністських будинків є їхня більша варіативність: часто це будівлі меншого масштабу, які можна адаптувати під потреби сімейного типу проживання. За цих обставин, деінституційна трансформація відбувається за рахунок звичайного повернення до структури, характерної для меншої кількості мешканців та сімейного типу побуту.

Більші об'єкти «палацового» типу вимагають іншого трактування залежно від пам'яткоохоронного статусу об'єкту. Якщо він високий, то таке приміщення

повинно бути перепрофільовано до тих функцій, які забезпечать мінімальне втручання в автентичну субстанцію.

Характерна для об'єктів цього типу значна висота стель дозволяє, за необхідності, здійснювати горизонтальний розподіл кожного поверху на кілька рівнів і таким чином, збільшувати корисну площу даної зони. Відтак, Високі стелі у таких будівлях дозволяють за необхідності поділ поверхів на кілька рівнів, збільшуючи функціональну площу. Комбінуючи це з іншими методами, можна значно підвищити самодостатність комунікативного ядра. Лінійна ритміка планувальних вирішень таких об'єктів, схильність до симетрії змушує також замислитись над просторовими засобами деінституціалізації, які, у даному випадку, мають за мету усунути надмірну передбачуваність, одноманітність і відстороненість середовища. Перегляду підлягає також і декоративна програма закладу, якщо вона складається із великої кількості декору та обличкування, що може бути небезпечним для здійснення функцій дитячого закладу. Гранітні, мармурові елементи, ордерні фрагменти з гострими кутами тощо, які розташовані на рівні активної діяльності дітей мають бути доповнені конструкціями, які мінімізують небезпеку.

Оскільки початково, такого роду об'єкти будувались без систем централізованого опалення та без врахування досконаліших експлуатаційних норм, які розвинулись у другій половині ХХ століття (наприклад норми інсоляції), енергоефективність та вітальна пристосованість інтернатних закладів, що постали у добу історизму потребує суттєвого переосмислення. Сталість та екологічність просторів тривалого перебування дітей, має бути досягнута за рахунок комплексу заходів із оптимізацією приміщень, облаштування додаткових джерел вентиляції, освітлення тощо, а також вироблення програми енергетичної автономії закладу.

На відміну від попереднього типу – закладів модерністської стилістики, будівлі ХІХ – ХХ століть мають значно більшу варіативність у сенсі їх розташування у довколишньому контексті. Відтак, облаштування двох адаптивних просторів довкола комунікативного ядра, не може мати однозначного трактування.

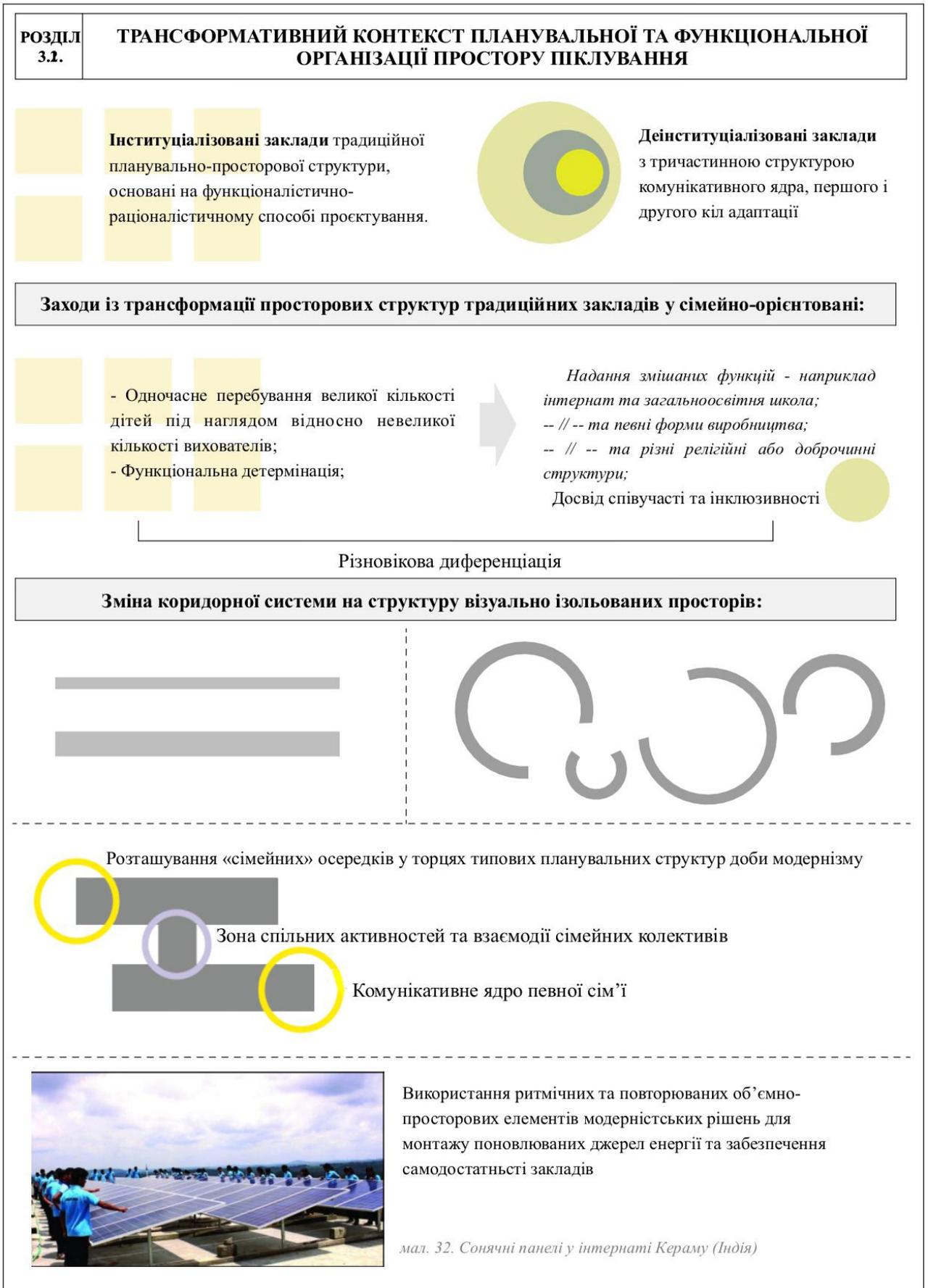

Рис. 19. Трансформативний контекст плануальної та функціональної організації простору піклування.

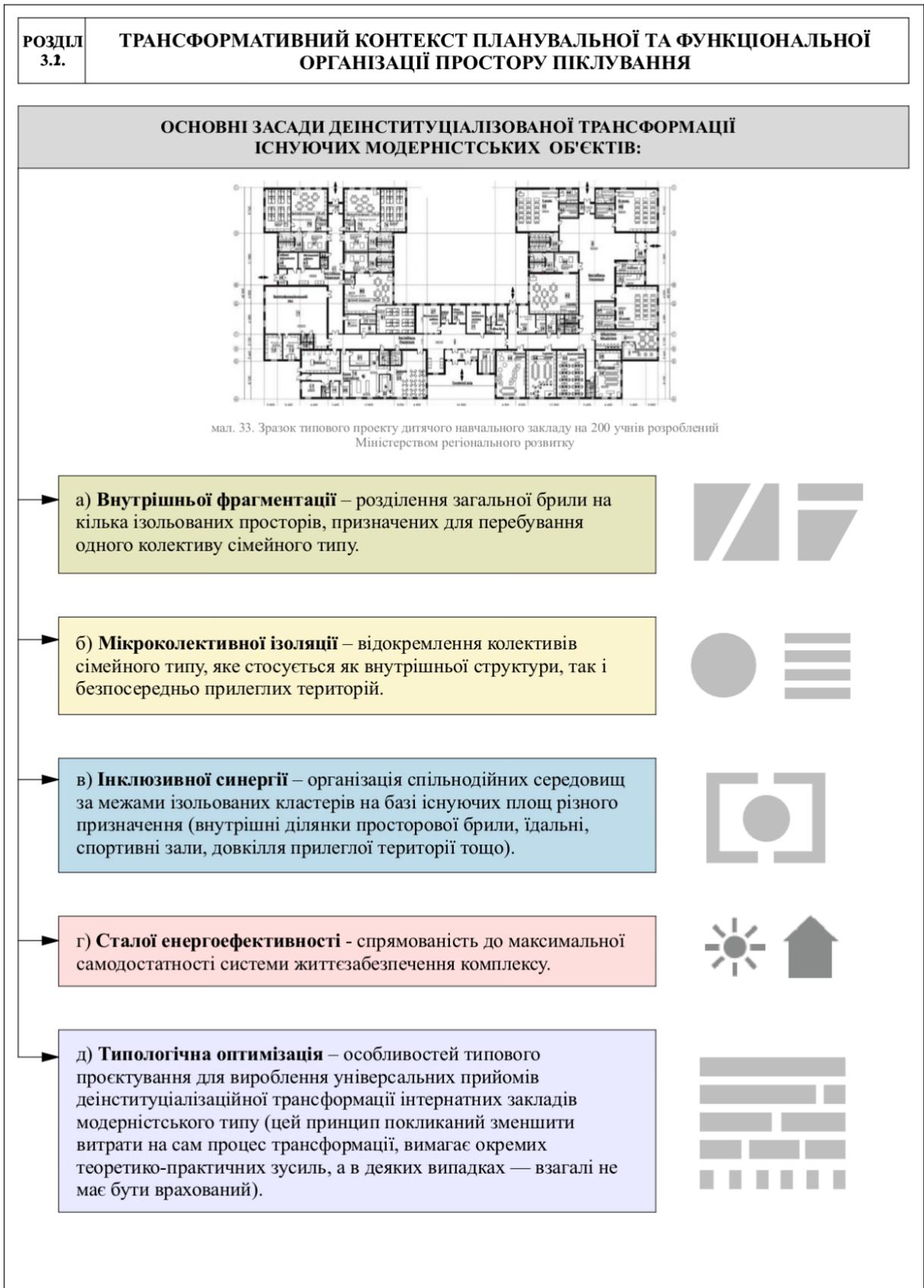

Рис. 20. Трансформативний контекст планувальної та функціональної організації простору піклування.

Тому можна говорити про кілька можливостей для даної трансформації: а) доповнення, б) реструктуризація та в) експансія.

В першому випадку можна говорити про додавання необхідних елементів до вже існуючої структури (якщо це можливо з точки зору пам'яткоохоронного законодавства), в другому випадку мова іде про діяльність всередині самої будівлі, її заповнення додатковими функціональними зонами і структурами, в третьому випадку, мається на увазі розширення за рахунок сусідніх ділянок або будівель, які, таким чином, долучаються до фостерно-просторової програми закладу соціального захисту дітей.

Головними принципами деінституціалізованої трансформації існуючих об'єктів XIX – поч. XX століть є:

а) **розсистематизація простору** – уникнення монотонної ритміки та нав'язливої повторюваності;

б) **демонументалізація** – нейтралізація специфічних стилістичних елементів, які можуть бути шкідливими для безпечного перебування дітей;

в) **мікроколективна формація** - об'єднання ряду послідовних приміщень з метою утворення багатофункціонального простору для одного комунікативного ядра;

г) **вертикальна фрагментація** – використання потенціалу значної висоти поверхів;

д) **вітальна санація** – комплекс заходів, що покликані нейтралізувати негативні явища внутрішнього мікроклімату, які пов'язані із архаїчними принципами проєктування.

Трансформативні аспекти облаштування простору піклування сімейного типу потребують окремої концептуалізації тоді, коли інтернатний заклад розміщується у квартирному просторі рядового міського будинку. В даному випадку ключовою категорією виступає кількість дітей, та режим взаємодії із особами, які відповідальні за піклування. Якщо інтернатний простір розрахований на сімейний колектив із 3-4 осіб, його формат може бути спрямований на традиційну квартиру призначену для функціонування родини. Однак при більшій кількості вихованців

такий спосіб розміщення викликає значні труднощі, про що свідчать дослідження (Гнесь, 2010).

У контексті запропонованої в даному дослідженні концептуалізації закладу соціального захисту дітей, реалізація всіх трьох необхідних складових (комунікаційного ядра та двох кіл адаптації) у кімнатах міського багатоквартирного будинку виглядає у повноцінному вигляді нездійсненою.

Основною причиною є формування ефекту тривалої просторової ізоляції, коли відносно невеликий простір служить і середовищем зростання, навчання і відпочинку і побуту. Диверсифікація життєвого плину у звичайних сім'ях (зміна місця перебування, зміна комунікації, колективу тощо) тут значно скорочена, або не відбувається взагалі. Відтак, перед архітектурним вирішенням простору в таких умовах постає цілий ряд важко розв'язуваних завдань, які можуть бути розв'язані лише за наявності певних обставин. Ними варто вважати: а) наявність достатньої площі для функціонального переобладнання (облаштування рекреаційних, спортивних та ін. зон, території соціальної та когнітивної взаємодії), б) наявність безпечного сусідства, яке дає можливість нейтралізувати ризики негативної комунікації і порушення методик ефективного трактування дітей позбавлених батьківського піклування.

Разом із тим, навіть врахування всіх цих застережень може виявитись не достатнім для повноцінної реалізації просторової програми інтернатного закладу сімейного типу. Основна причина у ймовірних проблемах взаємодії вихованців та соціального середовища, яке може бути надто мінливим та потенційно травматичним з точки зору інтересів дітей, які розміщені у закладі соціального захисту дітей. Відтак функціональна схема закладу повинна передбачати постійне перебування відповідальних осіб в умовах домашнього побуту, що дещо змінює загальну концепцію адаптивності.

З огляду на всі зазначені обставини, розміщення інтернатного закладу на більше ніж 4 особи в кімнатах міського багатоквартирного будинку має сприйматися як небажане. При наявності обґрунтованої реабілітаційно-виховної

програми воно повинно супроводжуватися суттєвими застереженнями щодо планувально-просторової організації.

Окремо від розглянутої щойно тематики, стоїть перспектива трансформативності - як категорії новозбудованих закладів соціального захисту дітей. В деяких проаналізованих дослідженнях, вона пропонується у якості засобу вдосконалення інтернатного простору надання йому тимчасовості та гнучкості.

З точки зору поєднання архітектурних та фостерних аспектів даного питання варто зазначити, що трансформативність може носити характер: а) сезонних модифікацій, б) засобу вдосконалення зростання, в) тимчасового стану. Перший випадок необхідно розглядати в контексті стаціонарного інтернатного закладу, який таким чином функціонально пристосовується до зимових, або літніх умов, регулюючи такі сфери як енергоефективність (наприклад використання пасивного енергозбереження), дозвілля (наприклад влаштування зон відпочинку, басейнів, зон для групових ігор тощо), пізнання (майданчики для вистав, прийому гостей тощо). Останні також мають відповідати завданням позитивного зростання.

Під тимчасовим станом тут розуміються об'єкти призначені для перебування біженців, жертв природних лих, або лих спричинених антропогенними факторами. Такі будівлі мають стати предметом окремого дослідження, однак за умов тривалого перебування дітей, необхідно враховувати принципову структуру, яка передбачає наявність комунікативного ядра та адаптаційних кіл.

Трансформативний потенціал новозбудованих інтернатних закладів пов'язаний також із прогресом методик піклування, які, ймовірно, включатимуть використання імерсивних середовищ та засобів доповненої реальності. Про це свідчать експерименти, проведені в звичайних освітніх закладах (Sobota, 2016). Використання таких технологій має потенціал суттєво знизити негативні ефекти тимчасового розміщення та брак відповідних функціональних можливостей. Це підвищує ймовірність тривалого та повноцінного використання тимчасових об'єктів піклування, в той же час знижуючи рівень необхідної трансформативності.

При проєктуванні змінних елементів інтернатного простору варто враховувати, що, з огляду на особливості методики трактування дітей, які

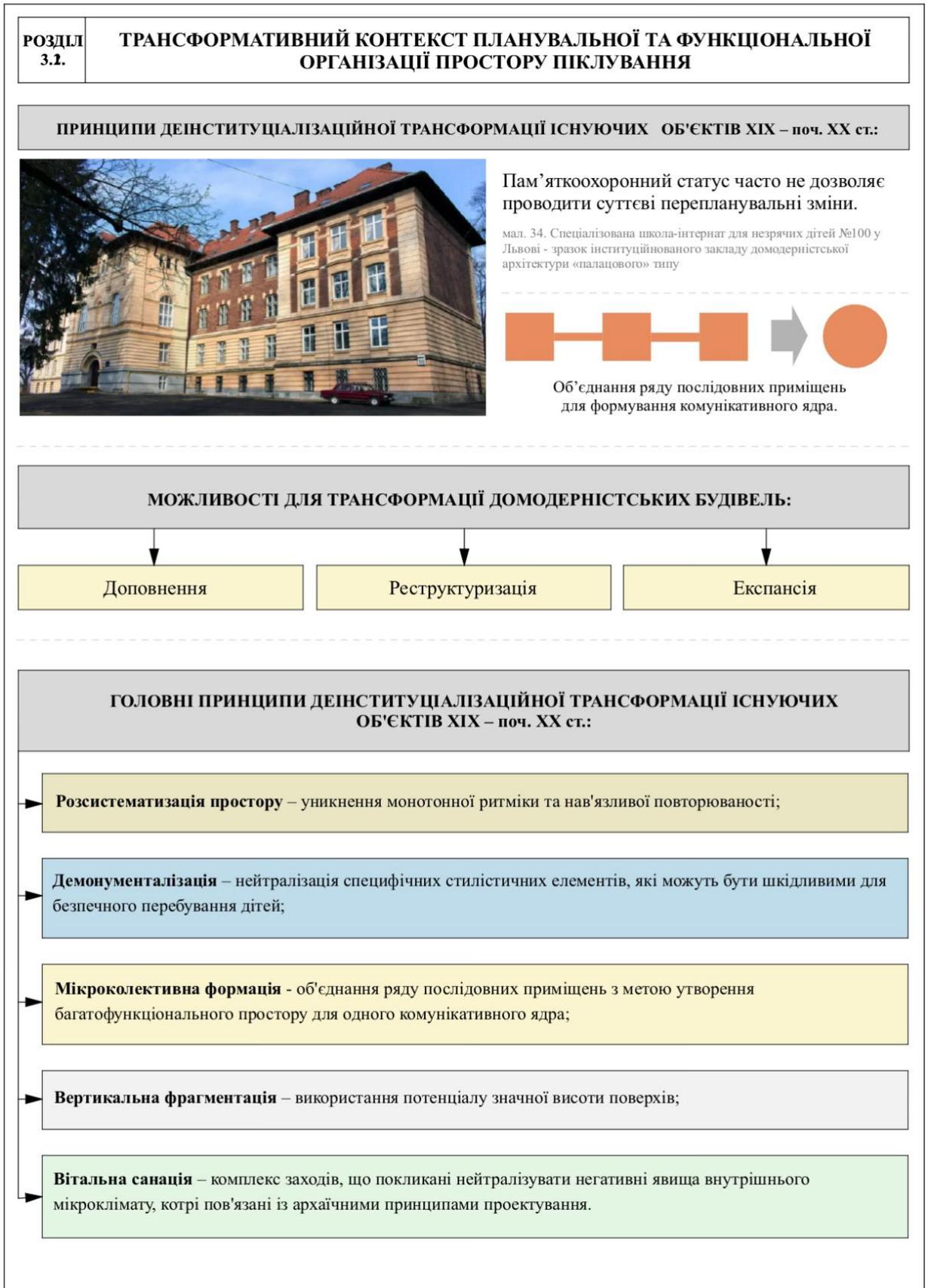

Рис. 21. Трансформативний контекст планувальної та функціональної організації простору піклування.

потребують альтернативного піклування, та враховуючи тричастинну концептуальну модель простору, слід говорити про збалансовану модель трансформативності. Середовища, пов'язані з комунікативним ядром, імовірно, підлягатимуть найменшій мінливості, оскільки однією з ключових якостей особисто концентрованої позитивної уваги є сталість, яка формує впевненість у своїй цінності та індивідуальності. Значно вищий рівень мінливості можливий у двох адаптивних колах, особливо у другому, призначеному для пізнання довкілля. Тут продумана трансформативність, як сезонного характеру, так і призначена для вдосконаленого зростання, може вважатися бажаною та входити до рекомендаційної частини нормативної бази, що вдосконалюватиметься в контексті здійснення стратегії деінституціалізації та забезпечення інтересів дитини.

3.3. Планувально-просторова структура інтернатних закладів сімейного типу.

Не дивлячись на важливість адаптації існуючих закладів до вимог деінституціалізації, це не є основною стратегією для формування інфраструктури піклування «сімейного типу». Теоретична основа архітектури закладів піклування має базуватись на оригінальних структурах, що відповідають сучасним методикам роботи з дітьми, позбавленими батьківської опіки. У цьому розділі окреслені головні концептуальні пріоритети проектування такого середовища, а наступним етапом має стати деталізація моделі та розробка варіантів її реалізації. Запропонована тричастинна структура носить теоретичний характер, у якому комунікативне ядро розташоване в центрі, далі - перше адаптивне коло (соціалізації), після якого слідує друге (пізнання). За межами цих кіл можуть розташовуватись додаткові функціональні зони, хоча вони не є обов'язковими.

Для практичного проектування ця структурна візія потребує конкретизації в залежності від вихідної ситуації та умов перебування. Реалізувати її в окресленому вигляді можливо за наявності значної ділянки, яка дозволяє розвинути планувальну структуру. Проте кількість прикладів функціонуючих і проєктованих інтернатних закладів з такими характеристиками є обмеженою. Їх архітектурне вирішення стало

можливим завдяки наявності значного запасу площі під будівництво, ізольованій території та достатньому фінансуванню для утримання всіх об'єктів у робочому стані.

Розгляд можливостей планувально-просторової організації деінституціалізованих інтернатних закладів пов'язаний із окресленням переваг і недоліків «багатосімейних» та «односімейних» структур. Під «односімейною» в даному випадку розуміється заклад розрахований на кількох дітей під наглядом одного-двох опікунів. Для повноцінного здійснення фостерної програми, «односімейні» заклади повинні бути інтегровані у більш широкий соціальний контекст, оскільки вони за своїми параметрами не можуть вмістити всі необхідні компоненти.

Архітектурне вирішення «односімейних» закладів повинно базуватись на розумінні того, що адаптивні кола соціалізації та пізнання не завжди являються окремими елементами середовища. Для здійснення їх функцій можуть використовуватись об'єкти вже існуючого довкілля. Наприклад - загальноосвітні дитячі садки, школи, майданчики об'єкти дозвілля. Відповідно, проектування «односімейного» закладу має концентруватись на архітектурно-планувальному вирішенні комунікативного ядра та забезпеченні програми інтеграції невеликого дитячого колективу в звичайний середовищний контекст.

Якщо «однородинний» інтернат розташований за містом, або довкілля не сприяє досвіду позитивній соціальній інтеграції, планувально-просторова структура повинна включати в себе об'єкти пов'язані із другим адаптивним колом, а задачі соціалізації у більш широкий колектив повинні вирішуватись за допомогою комунікаційних програм обміну та співпраці із подібними закладами. Разом із тим, з огляду на те що проблема ефективної інтеграції є ключовою в сучасному розумінні інтернатного закладу, такий тип розміщення варто вважати не бажаним і використовувати здебільшого як тимчасовий захід.

З огляду на проведений вище аналіз, найбільш оптимальним видом містобудівного розташування «односімейного» закладу соціального захисту дітей є окрема будівля розміщена на відстані пішохідної доступності до місць

присутності та навчання дітей із традиційних сімей. Влаштування інтернатного простору в багатоквартирному будинку є менш бажаним ніж використання окремої споруди.

З огляду на сказане вище, можна окреслити **три типи просторової організації «односімейного» інтернату** для дітей позбавлених батьківської опіки (рис.22):

а) **Збалансований тип** передбачає наявність капітальної споруди, яка виконує функції спільного життя невеликого дитячого колективу (до 4-5 осіб) з відповідальною особою (/особами). В контексті термінології запропонованої у даній роботі цей простір призначений для розташування комунікативного ядра. Планувальна структура даної частини наближена до типового квартирному будинку із приміщеннями для побутових потреб (їжа, сон, особистий простір дитини та опікуна, середовища спілкування і деяких видів дозвілля). Архітектурно-дизайнерське вирішення може також передбачати наявність деяких елементів другого адаптивного кола – окремі об'єкти, що сприяють пізнанню. Головна роль тут відводиться спільній присутності та особисто-зорієнтованій увазі в рамках комунікації дитина – опікун, у зв'язку із чим важливою вимогою є уникнення просторових ознак нерівності та ієрархізації. Індивідуальність кожної дитини досягається за рахунок відмінностей між рівнозначними за характером елементами планувально-просторового та дизайнерського вирішення.

Прибудинкова територія організуються для вирішення задач другого адаптивного кола, з можливістю його перетікання за межі території закладу, якщо є така безпечна можливість (наприклад сусідство з парком, водоймою, тощо). Оскільки головною ознакою збалансованого типу є ефективна інтеграція інтернату із інфраструктурою оточуючого району, таке перетікання може бути значно урізноманітнено і через більш складні прийоми (наприклад використання інфраструктури спеціалізованих інституцій – метеорологічних станцій, розсадників рослин, спортивних шкіл тощо).

Завдання другого адаптаційного кола вирішуються за рахунок спеціальних програм взаємодії, які передбачають тимчасову присутність запрошених осіб, або

перебування вихованців у оточенні однолітків із звичайних сімей у традиційних обставинах (наприклад середня школа, садок, спортивні секції, гуртки тощо). Для цього необхідною умовою є розташування інтернатного закладу в безпосередній близькості до такого роду об'єктів (щонайменше дитячого садка та школи). Даний тип є найбільш відповідним до ідеалів деінституціалізації і має бути рекомендований в якості основного при проектуванні «односімейного» закладу соціального захисту дітей.

б) *Інтегрований тип*, який передбачає розміщення інтернату в структурі багатоквартирного міського будинку тісно пов'язаний із характером перебування опікунів з дітьми та володіє значно меншим потенціалом ефективного зростання. Разом із недоліками, які будуть детальніше описані нижче, позитивним фактором служить відносна відповідність характеру простору завданням комунікативного ядра. При правильній організації середовища тут можуть бути створені органічні умови для тривалої особисто сконцентрованої уваги, а досвід побутових умов – максимально наближений до того який існує у звичайних сім'ях. Взаємодія із сусідами та довкіллям, не дивлячись на певні ризики (про які йшла мова вище), при вдало вибраній методиці, має кращий фостерний потенціал.

При використанні інтегрованого типу варто використовувати переваги наближеності до нормальних побутових умов зростання та при можливості їх підкреслювати орієнтуючись на певний стереотип помешкання, який складається у той чи інших період. Суттєвим фактором проектування інтегрованих інтернатів «односімейного» типу є проблематика безпечного сусідства. Наприклад постійна демонстрація майнової нерівності між дітьми та іншими мешканцями будинку, наражає на ризик соціальної стигматизації, яка в подальшому може мати негативні наслідки при адаптації до самостійного життя (Elstad, 1998). Розміщення інтегрованих закладів «однородинного» типу в зонах з підвищеним рівнем злочинності може служити каталізатором вразливості дітей позбавлених батьківської турботи до асоціальної а антисоціальної поведінки (Pharoah, 2016).

Разом із тим, найважливішою проблемою даного типу є ризик надмірно довгого перебування у відносно невеликому закритому приміщенні (Нао, 2022), що

вимагає додаткових заходів - в тому числі архітектурного регулювання. У зв'язку із цим, головне завдання полягає у грамотній розробці просторової програми для двох адаптивних кіл, які, в силу специфіки інтегрованих типів «односімейних» інтернатів, не мають достатнього потенціалу реалізації. Для успішного виконання завдань першого адаптивного кола, кращим варіантом розміщення закладу є житлові комплекси із розвиненою інфраструктурою для дітей та в тій чи іншій мірі ізольовані від безконтрольного зовнішнього втручання. В цьому випадку, позитивний комунікаційний обмін буде розвиватись з одного боку в умовах достатньої різноманітності, а з іншого боку в умовах сформованої сусідської солідарної спільноти, яка, за певних обставин, може брати незначну частину опікунських функцій на себе. У свою чергу наявність у такій спільноті групи дітей, що потребують альтернативного піклування відкриває можливості участі у державних або благодійних програмах фінансування різного рівня (локальні, загальнодержавні, міжнародні). Крім того, наявність у даній закритій сусідській спільноті функції догляду за дітьми сиротами, може потенційно зменшити напруження, що виникають між мешканцями закритих та відкритих спільнот. Поведінкове корегування психологічного рівня діалогу повинно відбуватись завдяки використанню відповідних методик виховання та зростання, що дасть можливість використати особливості інтегрованого типу на користь завдань першого адаптивного кола.

Однак, крім описаної вище стратегії варто говорити і про інші архітектурно-планувальні способи сприяння цілям другого адаптивного кола. Ними, зокрема, можуть бути спеціальні гостьові кімнати для запрошених осіб, або груп, які проводять тематичні заходи присвячені розумінню взаємодії в середині складніших та спеціалізованих колективів, знайомлять із тими чи іншими видами професійної діяльності, перспективними видами зайнятості тощо.

Дещо складнішою є архітектурне вирішення простору другого адаптивного кола. Інтегрованість у типове житлове середовища означає, що спеціальні засоби, яким присвячено чимало робіт, зокрема проаналізованих у рамках даної роботи, є цілком, або здебільшого недоступними. В умовах щільної забудови відсутній запас

необхідної площі, для розгортання додаткових елементів довкілля пізнання. За наявності відповідних можливостей деякі елементи другого адаптивного кола можна розташувати всередині приміщення, однак це продовжить час перебування вихованців у закритому просторі. Тому однією із потенційних можливостей є використання незадіяних площ самого будинку де розташований заклад – наприклад розвиток відповідної інфраструктури на території плоских дахів, які мають бути переобладнані у зелені рекреаційні зони із відповідним рівнем безпеки.

Для цілей другого адаптивного кола, у випадку інтегрованого типу інтернатного закладу, варто залучати також просторові об'єкти призначені для використання засобами віртуальної та доповненої реальності, які, ймовірно будуть відігравати важливу роль у процесі пізнання і особистісного зростання.

І так велика вага сусідства у випадку інтегрованих закладів ще більше зростає, у зв'язку із необхідністю позитивного пізнання і когнітивного розвитку. Відтак, бажаним типом розміщення є сусідство із об'єктами міської різноманітності, семантичного маркування, тощо. Досяжність до них в межах пішохідної доступності та пільгові умови відвідування суттєво покращують можливості досягнення цілей другого адаптивного кола.

Як видно із сказаного вище, хоча інтегрований тип і поступається своїм фостерним потенціалом збалансованому, однак, при використанні ряду просторово-планувальних прийомів може, загалом, вважатись прийнятним з точки зору досягнення найкращих інтересів дитини, яка перебуває у закладі соціального захисту дітей.

Структурна схема такого закладу, у даному випадку має характер чітко окресленого комунікативного ядра, розташованого всередині експлуатованого житлового приміщення, в якому можуть бути також розмішені деякі об'єкти другого адаптивного кола (пізнання), а також кімнати для гостей, що запрошуються для виконання завдань першого адаптивного кола (соціалізації). Більша частина функції простору позитивного соціального досвіду переноситься у сусідське середовище будинку. Окремі функції пізнання також здійснюються за рахунок вдало розрахованого сусідства.

в) *Тимчасовий тип* розміщення «односімейного» типу інтернатних закладів у рамках даної роботи не буде розглядатись детально, оскільки передбачувані умови його виникнення значно тісніше пов'язані із більшою кількістю дітей. Переважно причини виникнення тимчасових закладів соціального захисту дітей, що призначені для вимушено переміщених осіб, статус перебування яких є невизначеним. В таких випадках невелика кількість, переважно тимчасово розміщується у приватних помешканнях сімей-волонтерів, а більша у загальноосвітніх школах та дитячих садках ('Полтавщина'. 2022). Кількість осіб у такому закладі варіюється в залежності від вимог до умов перебування, зазвичай це невеликі групи до 10 осіб.

У випадку тимчасового розміщення, значно складніше говорити про реалізацію ефективної методики зростання, застосування відповідних архітектурно-просторових і дизайнерських прийомів.

Не дивлячись на це, проаналізований досвід країн, які розвиваються свідчить, що заклади, які мають «тимчасові» ознаки можуть залишитись місцем догляду за дітьми позбавленими батьківської опіки на довший час. Відтак, при проектуванні таких об'єктів варто дотримуватись основної просторової логіки тричастинної структури, а у випадку «односімейного» типу організації додаткових тимчасових приміщень до вже існуючих (Рис.22).

Перспективним шляхом архітектурного трактування тимчасових об'єктів «односімейного» типу може стати розробка типових проектів збірно-розбірних конструкцій для швидкого і простого розгортання. Максимальною метою планувально-просторової організації повинна стати здатність виконувати завдання як коротко- так і довготривалого тимчасового перебування, коли з'являється можливість більш повно забезпечити втілення деінституціалізованих методик роботи з дітьми позбавленими батьківської опіки.

В контексті архітектурного проектування деінституціалізованих закладів соціального захисту дітей, суттєву роль відіграють об'єкти «багатосімейного» типу. Тричастинна структура, яка розглядається тут в якості основи планувально-

просторової організації інтернатних будівель в даному випадку має значно вищі шанси на самодостатність та проєктувальну цілісність.

Головною відмінністю «багатосімейного» типу є одночасне перебування у закладі кількох колективів, якими опікуються спеціально призначені для них вихователі. Вони можуть мати різновікову структури і здатні бути простором для широкого спектру методик зростання, які орієнтовані на позитивну взаємодію та соціалізацію.

Проаналізовані в рамках даного дослідження зразки існуючих та проєктованих закладів соціального захисту дітей свідчать, що «багатосімейний» тип є найбільш поширеним (в тому числі в Україні) способом розміщення і саме під його специфіку готуються відповідні кадри та розробляється державна нормативістика, щодо інтернатних закладів. Саме у зв'язку із цим, в контексті стратегії де інституалізації, «багатосімейний» тип, однак, може наражатись на ризик повторення недоліків традиційного способу проєктування закладів соціального захисту дітей, що видно також із деяких прикладів, які були розглянуті у попередньому розділі.

Відкритою також залишається дискусія про рівень забезпечення позитивної адаптації в залежності від характеру проживання. Зважаючи на особливості прийнятої в даній роботі тричастинної структури, можна вважати, що «багатосімейний» тип здатен в більшій мірі забезпечити реалізацію всього циклу позитивного зростання і повністю відповідати цінностям деінституалізації.

Теоретична схема організації деінституалізованого закладу в вигляді концентричних кіл у випадку практичного проєктування інтернатної будівлі може існувати у різних планувально-просторових варіантах. Однією із переваг «багатосімейного» типу є можливість облаштування більш автономного і самодостатнього середовища зростання, де майже всі необхідні елементи існуватимуть в рамках єдиного проєктного рішення. Відсутність необхідності у пристосуванні до непостійних зовнішніх чинників дає можливість говорити про перспективу створення більш стійкої та інклюзивної архітектурної системи, яка матиме тривалий ефект.

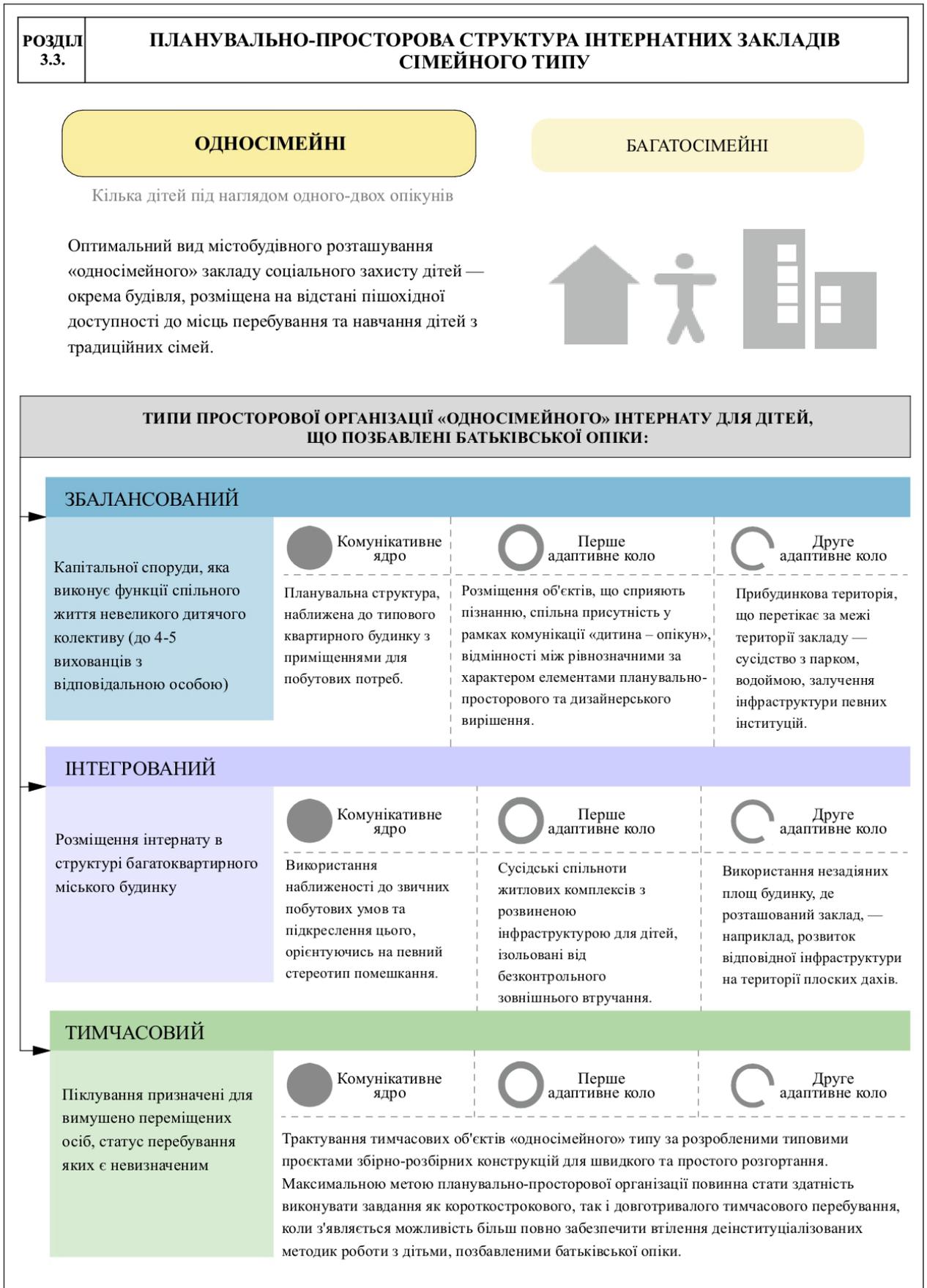

Рис. 22. Планувально-просторова структура інтернатних закладів сімейного типу.

Відсутність необхідності у пристосуванні до непостійних зовнішніх чинників дає можливість говорити про перспективу створення більш стійкої та інклюзивної архітектурної системи, яка матиме тривалий ефект.

Планувальна організація інтернату «багатосімейного» типу може бути здійснена за кількома структурними схемами, які можна окреслити як (рис.23):

а) *роззосереджена система* передбачає фактичну наявність комплексу будівель, які дозволяють забезпечувати найкращі інтереси дитини в рамках окремих самодостатніх середовищ, які лише в певних ділянках перетинаються одна з одною.

Така структура можлива при наявності значного резерву території і особливих методик виховання дітей – наприклад баланс між різними віковими групами, які беруть участь у вихованні та обміні досвідом. Кожна окрема секція призначена для дітей того чи іншого віку, а їх просторове відокремлення обґрунтовано концентрацією на фостерній програмі призначеній для певної вікової категорії. У кожній секції можуть розміщуватись від 10 до 30 дітей, залежно від її функціонального призначення. Загальна місткість такого закладу може досягати 200–300 осіб, що дозволяє ефективно організувати різноманітні соціальні, освітні та культурні програми.

Система будинків роззосередженого типу передбачає наявність групи об'єктів, кожен із яких містить середовище для комунікативного ядра та принаймні частково першого та другого адаптивних кіл. Кожна із цих відносно самодостатніх структур вирішує задачі певної вікової групи, або змінюється залежно від дорослішання вихованців. Відтак, архітектурне вирішення відповідних будівель або потребує різних проєктних варіантів, або повинно містити змінні та трансформативні елементи, які будуть модифікуватись впродовж всього періоду перебування вихованців у закладі (~до повноліття).

У випадку застосування роззосередженого типу планування, виникає потенціал комплексної взаємодії між вихованцями в режимі «свій-інший». Цей досвід може посилити методику зростання та адаптації, однак вимагає розміщення окремих «сімей» на певній відстані одна від одної. Такий варіант більш доцільно

застосовувати в тих випадках, коли у одній «сім'ї» проживають діти різного віку, які таким чином моделюють неоднорідну структуру суспільства. Масштабність інтернатних закладів розсосередженого типу дозволяє передбачати розміщення додаткових функцій, які сприяють забезпеченню найкращих інтересів дитини (спортивні та ігрові майданчики, простори дозвілля, освіти, власні виробництва тощо). Відтак, за своєю структурою, такі заклади нагадують невелику комуну, яка має свою мікро- та макроідентичність.

Функціональні схеми розсосередженого типу можуть варіюватись в залежності від насичення простору перебування однієї «сім'ї» елементами двох адаптивних кіл. Цілковита автономність кожної з них є не бажаною, оскільки, таким чином, виникає ризик втрати соціальної гнучкості та з'являється загроза посилення негативного сприйняття довкілля, яке є однією з головних проблем зростання дітей та підлітків позбавлених батьківської опіки. Навіть у випадку максимальної відособленості, варто створювати спільний простір спільної взаємодії різних форматів, яка може служити як вихованцям даного закладу, так і простором більш широких культурно-освітніх та соціально-професійних контактів.

б) *лінійна структура* передбачає послідовне розміщення архітектурних елементів простору тих чи інших адаптивних кіл. Цей тип організації може бути реалізований для закладів, де кількість дітей не перевищує 100–150 осіб. Лінійні будівлі дозволяють забезпечити більш тісну взаємодію між вихованцями, але можуть бути більш ефективними у великих містах із щільною забудовою, де важлива близькість до міських ресурсів.

Реалізація завдань деінституціалізованого піклування близька до розсосередженого типу, однак має кілька важливих особливостей. Лінійна структура сприяє розгортанню просторів у порядку вікового зростання. «Сім'ї» (якщо вони складаються з одновікових груп) поступово переміщуються всередині комплексу, займаючи приміщення, які більше відповідають методиці зростання тих чи інших вікових категорій дітей. Крім того, спільні простори двох адаптивних кіл набувають варіабельності при кожному умовному віковому «кроці». Архітектурні рішення, відтак, відкриті до символічних інтерпретацій – наприклад «життєвого

шляху», «руху вперед», «вдосконалення» тощо. Просторово-планувальна організація певною мірою нагадує структуру трансформованих «інституціалізованих» інтернатних закладів модерністської доби, які були розглянуті у попередньому підрозділі.

З огляду на особливості середовища закладів лінійного типу, важливу роль відіграє питання внутрішньої інтеграції функціональних елементів та уникнення просторової ізоляції та сегрегації. Ці завдання можуть бути вирішені лише завдяки резервуванню значних площ під відкриті зони спільної присутності та взаємодії (використання дахових площ, утворення внутрішніх атріумів, двосвітних просторів тощо). Розташовані «сім'ї» знаходяться в більшій тісній просторовій взаємодії, відтак більша увага має бути приділена трактуванню особистого простору дитини, який повинен бути розширений та урізноманітнений.

в) *інтравертна структура* «багатосімейного» інтернатного передбачає розташування комунікативного ядра по периметру ділянки, в той час як внутрішній простір надається двом адаптивним колам. Цей тип структури найкраще підходить для закладів з меншими місткостями, до 50 осіб. Для таких закладів можна створити комфортні умови проживання, забезпечуючи дітям більше автономії та спокою в межах самодостатніх «сімей».

В цілях оптимізації функціональних завдань, як найбільш оптимальну варто розглядати структуру, при якій в самому центрі проєктованого простору розміщено зону першого адаптивного кола, тобто соціалізації, а друге (пізнання) - знаходиться між ним та зовнішнім контуром відведеним для житлових приміщень комунікативного ядра.

Можна виділити наступні переваги інтравертного типу. Розміщення житлових блоків уздовж комунікативного ядра надає кожній «сім'ї» почуття автономності та сприяє формуванню згуртованого колективу. Як і в інших типах, склад груп у кожному комунікативному осередку може варіюватися від одновікових до змішаних, що дозволяє адаптувати середовище під обрану методику виховання.

Таке розташування забезпечує дітям контрольований і поступовий контакт із соціальним простором за межами закладу, що допомагає долати психологічний

бар'єр недовіри та ворожості. Оскільки контакт із ширшим соціальним середовищем проходить в межах комунікативного ядра під наглядом вихователів, діти отримують безпечний досвід взаємодії.

Оскільки інтравертний тип архітектурно-планувальної структури розкривається в напрямку із-зовні всередину, наступною проєктною частиною є одне з адаптаційних кіл. Як вже було сказано вище, найбільш доречно вести мову про друге з них, яке присвячено пізнанню. Така зміна місцями двох кіл пов'язана із тим, що безпосередня територія прилегла до житлових кімнат, в даному випадку, володіє достатнім рівнем усамітнення, яка дозволяє різним віковим групам та «сімейним» колективам набувати когнітивний матеріал з більшою ефективністю.

До недоліків інтравертного типу належать складнощі у розміщенні інфраструктури для спорту, освіти та дозвілля. Через необхідність збереження внутрішнього простору ці об'єкти можуть потребувати фрагментації або розташування в центральних зонах, що може призвести до скорочення відкритих просторів та зелених зон.

Інтравертна структура є однією з найбільш підходящих для створення деінституціалізованого середовища в інтернатах, де ключову роль відіграють підтримка соціальної інтеграції та розвиток самостійності дітей. Цей тип особливо ефективний для розміщення більшої кількості «сімей», але для невеликих закладів, де перебуває 3-5 колективів, доречніше використовувати лінійну або екстравертну структуру. Через специфіку інтравертної структури, рекомендованою є одноповерхова конфігурація або незначна комбінація рівнів. Цей підхід не допускає виділення якихось зон як кращих чи важливіших, завдяки чому всі діти отримують однакові можливості й рівні умови.

Інтравертні комплекси в однаковій мірі добре інтегруються в міське середовище, а також придатні для розміщення в інших умовах. Геометрична конфігурація структури може набувати різного вигляду, але за умови, що буде залишено достатньо внутрішнього простору для повноцінного здійснення функцій двох адаптивних кіл.

г) *екстравертна* структура найбільш доцільна у випадках, коли кількість «сімей» в інтернаті невелика, що дозволяє ефективно інтегрувати їх у спільний простір. Вона дозволяє інтегрувати дітей у спільний простір, що може бути важливо для невеликих закладів до 30 осіб. Цей тип організації є найбільш вираженим у разі невеликого масштабу закладу, де взаємодія між «сім'ями» є основним завданням.

В багатьох випадках, планувально-просторова структура інтернатних закладів сімейного типу може мати комбінований характер, в якому будуть поєднуватись та змішуватись ознаки різних, розглянутих вище типів. Деякі дослідницькі роботи, які були присвячені даній тематиці, визначають найкращим типом розміщення сімейного інтернатного закладу замиський простір (Гнесь, 26). Проте, з огляду на пріоритети соціальної адаптації та складних виховних завдань пов'язаних із подоланням особистісного відчуження від звичайних суспільних взаємовідносин, перспективним напрямком також виглядає розробка інтегрованих інтернатних комплексів в міському середовищі.

Замиські простори, маючи свої переваги, ймовірно, можуть посилювати ізолюваність та відчуття виключності. Інтегрованість у міську структуру є складним завданням, яке вимагає від проєктувальників розуміння травматичних та терапевтичних форматів комунікації, яка часто виникає спонтанно і не може бути надійно відрегульована. Інтеграція повинна відбуватись таким чином, щоб уникати контрасту між побутом, навиками і способом життя дітей-сиріт та тих, які виховуються у звичайних сім'ях. Мінімізувати контакт із соціально небезпечними середовищами, які можуть зміцнювати досвід недовіри, обману, небезпеки і незахищеності, підважувати авторитет вихователів та опікунів.

Важливою проблемою архітектури інтернатних комплексів є організація візуального відокремлення межі закладу. Підкреслені суцільні та периметричні огороження, особливо у випадку сусідства із об'єктами які мають високий соціальний престиж, можуть розглядатись як елемент не бажаної просторової сегрегації, що негативно впливає на самооцінку та позиціонування власної особи дитини-сироти.

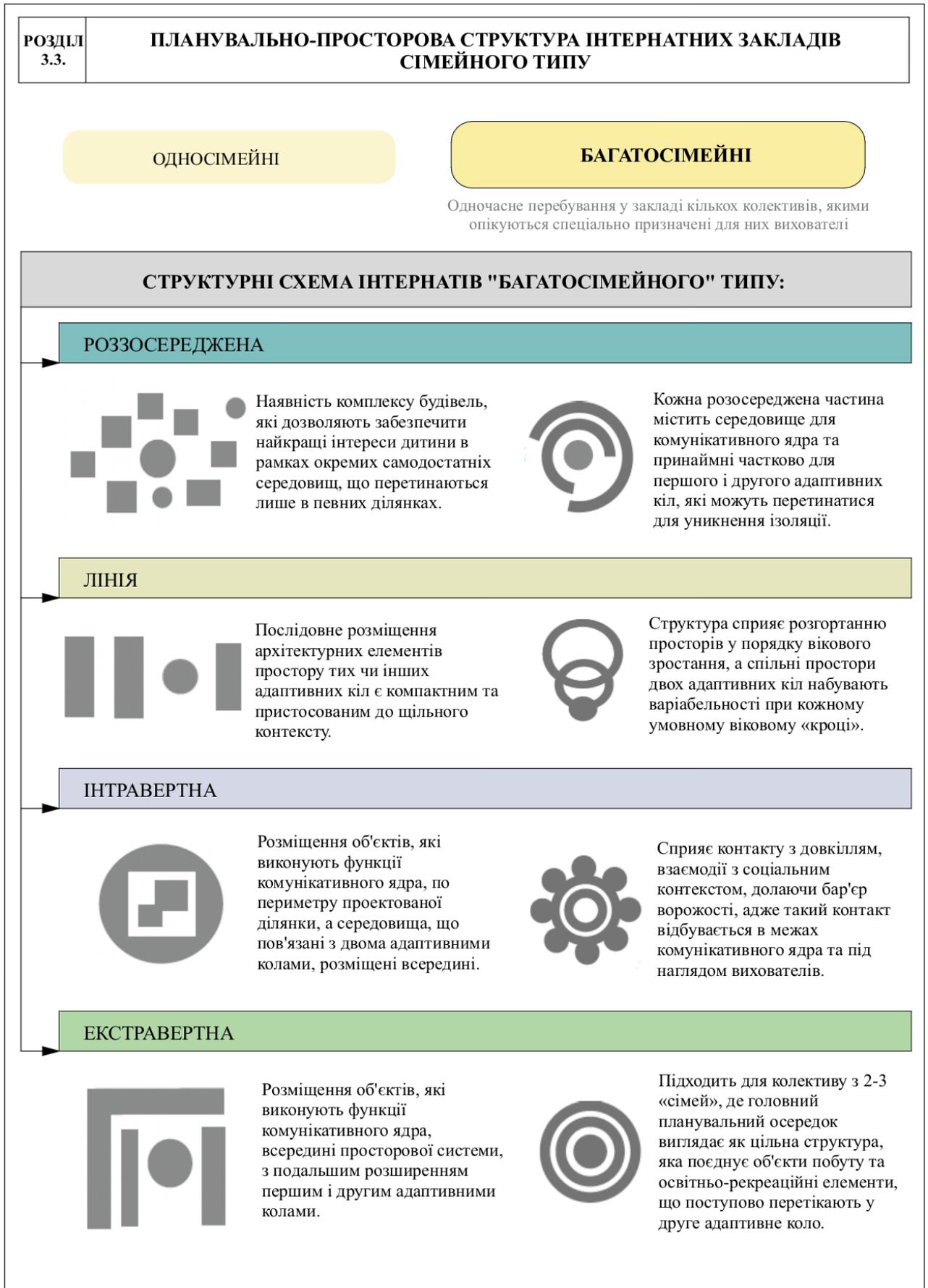

Рис. 23. Планувально-просторова структура інтернатних закладів сімейного типу.

Висновки до Розділу 3

1. На основі аналізу методик виховання у деінституціалізованих будинках сімейного типу (в центрі яких є позитивна персоніфікована увага) сформульовано ключові функціональні складові та надано їм термінологічного окреслення. Ними є «комунікаційне ядро», «перше адаптивне коло» та «друге адаптивне коло». Кожна з цих складових, відповідають певній місії особистісного становлення та навикам взаємодії із довкіллям. Їх наявність є ознакою пов'язаності архітектури інтернатної будівлі з концепцією деінституціалізованого закладу сімейного типу.

2. Визначено, що з архітектурної точки зору простір «комунікативного ядра» має формувати затишок, домашність, функціональність, спокійність, а також служити візуально-асоціативною прив'язкою мнемонічного імпринтингу, бути свої статичні візуальні маркери та солідаризаційні символи. В залежності від характеру присутності виділено: а) структуру із постійним перебуванням вихователя/опікуна; б) структура із змінним перебуванням вихователя/опікуна.

3. Встановлено, що основним завданням при проектуванні першого адаптивного кола варто використовувати прийоми, які спрямовані на позитивній соціалізації. В рамках стратегії деінституціалізації, варто звернути увагу на критичне переосмислення спадщини модерністського проектування, яке було характерне однотипністю, повторюваністю. Нова концепція просторової матеріалізації соціалізаційної моделі інтернатного закладу сімейного типу має будуватись на залученні та інтеграції середовища комунікативного ядра, а також пріоритету позитивної картини власної інакшості дитини в умовах колективної взаємодії; не повинно допускати такі рішення, які надмірно виділяють одних дітей відносно інших та формують враження різноцінності. Варто також уникати практик ієрархічних структуризацій дитячого колективу, розподілу в залежності від фізичних даних - наприклад відносно росту, успішності у навчанні тощо.

4. Окреслено стратегію проектування другого адаптивного кола, яка визначена як синергія архітектури та когнітивістики. Залежно від просторових та експлуатаційних можливостей того чи іншого закладу, концептуальні стратегії

мають спрямовуватись на позитивне пізнання довкілля. Такими, наприклад, можуть виступати адаптовані до дитячого сприйняття імітації явищ із різних галузей знань, місця для експериментів із фізичними явищами, властивостями матеріалів, зелені зони (інтегровані у простір приміщень, чи розташовані назовні), які стають об'єктами осмислення та індивідуальної інтерпретації дитини, яка буде власну картину довкілля. Вже зараз варто враховувати методики інтеграції у простір альтернативного піклування різних форм імерсивних середовищ.

5. Розглянуто категорію трансформативного потенціалу існуючих інтернатних та інших будівель, в контексті їх використання для потреб альтернативного піклування дітей. Особлива увага приділена модерністським комплексам половини ХХ століття та об'єктам архітектури історизму. Щодо модерністських об'єктів сформульовано концепцію надання простору змішаного використання, шляхом поєднання простору піклування із певними формами виробництва або ділової активності (коворкінгові центри, фермерські господарства, заклади залучені до індустрії інформаційних технологій, мистецькі студії тощо). Запропоновано програму архітектурної трансформації закладу із методикою «поколіннєвого» виховання, зокрема зміну коридорної системи на структуру візуально ізольованих просторів, які мають своїм призначенням обслуговування кожного окремого комунікативного ядра та ряд інших прийомів. Окреслено такі основні засади деінституціалізаційної трансформації існуючих модерністських об'єктів: а) внутрішньої фрагментації, б) мікроколективної ізоляції, в) інклюзивної синергії, г) сталої енергоефективності, д) типологічної оптимізації.

6. Окреслено трансформативну стратегію для закладів, що виникли у добу історизму і мали характер будівлі «палацового» типу. Запропоновано заходи з усунення надмірної передбачуваності, одноманітності і відстороненості середовища, а також перегляду декоративної програми з метою посилення тактильної безпеки, облаштування додаткових джерел вентиляції, освітлення, енергетичної оптимізації тощо. Окреслено кілька принципових стратегій трансформації такого роду закладів, а саме: а) доповнення, б) реструктуризація та

в) експансія, а також трансформативні принципи, як: а) розсистематизація простору – уникнення монотонної ритміки та нав'язливої повторюваності, б) демонументалізація – нейтралізація специфічних стилістичних елементів, які можуть бути шкідливими для безпечного перебування дітей, в) мікроколективна формація - об'єднання ряду послідовних приміщень з метою утворення багатофункціонального простору для одного комунікативного ядра, г) вертикальна фрагментація – використання потенціалу значної висоти поверхів, д) вітальна санація.

Розглянуто категорії «односімейного» та «багатосімейного» закладу соціального захисту дітей, визначено основні архітектурно-планувальні підходи до вирішення простору інтернату у кожному із них. Окреслено три типи просторової організації «односімейного» інтернату: а) збалансований, б) інтегрований та в) тимчасовий, визначено сильні та слабкі сторони кожного з них.

7. Визначено архітектурно-просторові засади інтернатів «багатосімейного» типу та окреслено відповідні структурні схеми: а) роззосереджену, б) лінійну, в) інтравертну та г) екстравертну. Надано характеристику кожної із цих схем залежно від цілей деінституціалізації, рекомендації з комплексної організації середовища зростання. Зокрема виділено «інтравертну» схему як таку, що найбільш повно відповідає цінностям особисто – орієнтованого виховання дітей позбавлених батьківської опіки.

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА АРХІТЕКТУРНІ РІШЕННЯ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ.

4.1. Міждисциплінарний синтез, як базова передумова концептуалізації проєкту.

Теоретичні та практичні аспекти проєктування інтернатних закладів сімейного типу, які розглянуто вище, становлять стратегію сучасного бачення пріоритетів створення простору піклування. Результати аналізу розглянуто на різних рівнях — від загального до деталізованого; подано ймовірні варіанти, які залежать від різних вихідних умов. Розподіл на комунікативне ядро та два адаптивні кола описаний з практичної точки зору пріоритетів виховання дітей, які потребують альтернативного піклування.

Проте єдність простору та методики виховання вимагають конкретизації в аспекті проєктного процесу. Опис загального «механізму» функціонування інтернатного закладу бере до уваги завершену форму, але не сам процес виконання архітектурної документації. Через те, з огляду на завдання даної роботи, важливе значення в ній має створення деталізованої послідовності виконання проєкту закладу соціального захисту дітей.

Передовсім, це пов'язано із тим, що поняття «сімейності» в цьому контексті неоднозначне. Воно стосується як кількості осіб у закладі, так і характеру їхнього спілкування. Сутність «деінституціалізованих» методик позитивного виховання полягає в тому, що наявність першого фактору забезпечує розвиток другого. Ефективна комунікація та організоване спілкування є основою забезпечення найкращих інтересів дитини, яка перебуває в інтернатному закладі. Заклад соціального захисту дітей можна розглядати як складну структуру, що виходить за межі простого розподілу приміщень. Особистісний розвиток дитини в колективі з аналогічними труднощами соціальної інтеграції залежить від позитивної комунікації та пізнання. І якщо у другому випадку, архітектура може певним чином бути задіяною напряду, то у першому – вона відіграє лише допоміжну роль, як простір для наповнення виховним авторитетом особистісної самооцінки

вихованців аксіологічним змістом, набуття і вдосконалення базових навичок міжособистісної взаємодії.

У зв'язку із цим, внутрішня екосистема закладу соціального захисту є складним і змінним просторовим комплексом. Її проєктування залежить від різноманітних взаємозв'язків, що формуються у мікроколективі сімейного типу. Оскільки завдання контрольованого зростання в інтернаті пов'язані із нематеріальними поняттями буттєвої суб'єктності кожної дитини, яка виникає внаслідок комунікації, головне завдання архітектури полягає у досягненні «комунікативної функціональності», яка має прийти на зміну «вітальній функціональності» так званих інституціолізованих закладів.

У свою чергу, «комунікативна функціональність», як категорія суб'єктивного досвіду, не може бути чітко регламентована у межах її архітектурно-дизайнерської матеріалізації. В кожному випадку, потрібно орієнтуватись на особливості конкретних проєктних параметрів передбачуваного об'єкту і вибраної методики забезпечення найкращих інтересів дитини. Наприклад, при виборі схеми із малою кількістю «сімейної групи» виникає більше можливостей особистісної уваги, разом із тим зростає ризик замкнутості та не підготовленості до більш широкої соціальної взаємодії, зменшення можливостей індивідуального розвитку. При обранні схеми з більшою кількістю учасників «сімейної групи» з'являється можливість групової динаміки, конструювання більш різноманітних форм взаємодії та, відповідно, набуття досвіду більш гнучкої та багатоманітної адаптації.

В межах проведених досліджень було встановлено, що характер методики, яка використовується для забезпечення найкращих інтересів дитини є мінливим, а його чітка детермінація, ймовірно, може служити у майбутньому джерелом проблем у процесі позитивного зростання. Останнє пов'язано із тим, що сама комунікативна природа доквілля, зазнає змін, крім того, постійно вдосконалюються фостерні практики і знання про психологію поведінки дитини у сімейному колективі.

З огляду на це, в рамках даної роботи, за узагальнюючий приклад, береться концепція «аксіологічного конституювання», як засадничий принцип роботи інтернатного закладу для дітей позбавлених батьківської опіки. Змістова

конкретизація термінів, вже була частково проведена раніше, і передбачає комплекс виховних, комунікаційних та освітніх практик, які покликані забезпечити збалансоване відчуття власної цінності та подолати травму сирітства, наслідком якої є підвищена вразливість самооцінки та «я-образу».

Оскільки аксіологічне конституювання особистості передбачає внутрішній процес усвідомлення і оцінки цінностей, які допомагають людині розуміти, чого вона прагне і як вона сприймає світ, вона може базуватись на різних морально-етичних платформах – релігійній, загальнолюдській, ідеологічній, прагматичній тощо. Від цього також залежить характер архітектурного та дизайнерського вирішення інтернатного середовища.

Сама наявність такого широко вибору варіантів засадничих принципів роботи закладу свідчить про те, що формування конкретної проектно-архітектурної програми має бути частиною початкової концептуалізації установи її засновниками. З точки зору матеріального середовища, вона має відповідати на питання про величину «сімейного колективу», його кількість і характер взаємодії із довкіллям (заміський простір, інтегрований в урбаністичну тканину, комбінований тощо).

З огляду на сказане вище, міждисциплінарний синтез, який є необхідною складовою початкової фази проектування, повинен передбачати послідовне визначення таких основних положень: а) реабілітаційно-освітньої методики на основі якої здійснюється піклування про дітей; б) визначення кількісного складу закладу – складу «сімей», чисельності допоміжного персоналу; в) окреслення режиму присутності відповідальних осіб у своїй «сім'ї» - постійна, тимчасова (терміни і мотиви), г) визначення функціональної програми перебування учасників колективу сімейного типу, д) окреслення архітектурно-дизайнерських засобів вирішення функціональної програми (Рис. 24).

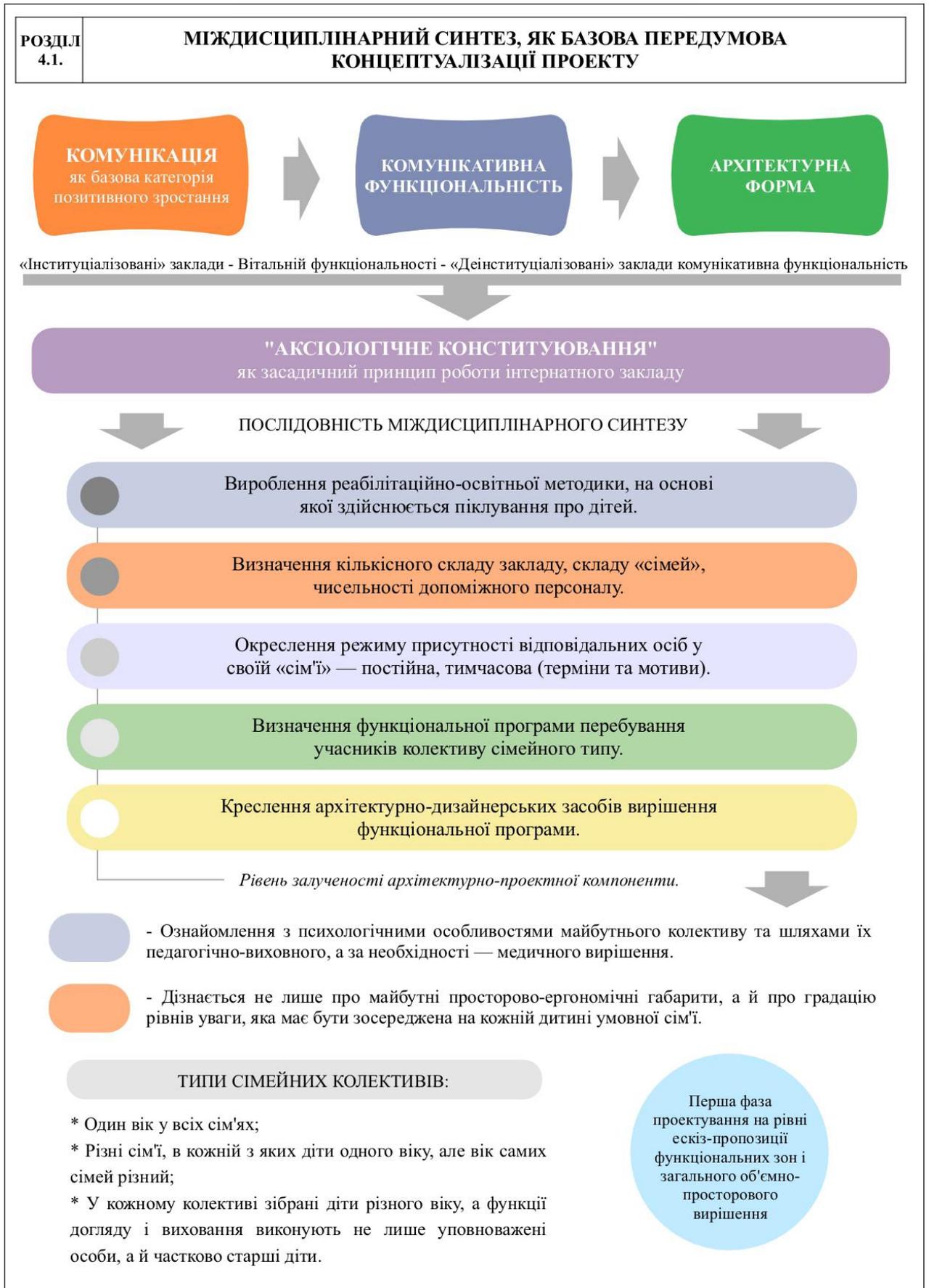
Хоча рівень залученості архітектора на кожному з цих етапів не однаковий, проте у тій чи іншій мірі він бере участь у всіх ланках міждисциплінарної взаємодії. Вироблення освітньо-реабілітаційної методики є вихідним пунктом процесу виникнення об'єкту. В цей час, проєктант вивчає психологічні особливості і

пропонованими шляхами їх педагогічно-виховного, а також, за необхідності, медичного вирішення. Це дає можливість йому розуміти загальну логіку поведінки осіб, які будуть знаходитись у закладі, критерії оцінки його успішності або неуспішності. Наприклад виникнення атмосфери довіри, рівноправності, впевненості у надійності механізмів захисту інтересів дитини тощо.

У роботі з даного типу об'єктами важливою є різностороння інтерпретація «сімейності», про що вже була мова в одному із попередніх розділів. При визначенні кількісного складу чисельності і навантаження персоналу, архітектор дізнається не лише про майбутні просторово-ергономічні габарити, але також про градацію рівнів уваги, яка має бути зосереджена на кожній із дітей умовної сім'ї. Простори тривалої спільної присутності, повинні уникати вад «інституціалізованих» закладів, які впливали із розгляду виховного процесу передовсім як послідовності різних форм діяльності (сон, їжа, навчання, відпочинок і т.д.).

На цьому етапі окреслюється також вікова структура «сімей», яка може складатись як з однолітків так і з дітей різного віку. Залежна від початкової концептуалізації заклад може складатись із дітей: а) одного віку у всіх сім'ях; б) різних сімей в кожній із яких діти одного віку, але вік самих сімей різний; в) в кожному колективі зібрані діти різного віку, а функції догляду і виховання виконують не лише уповноважені особи, але частково і старші. Цей розподіл суттєво впливає на подальший хід проєктування.

На цьому етапі може відбуватись перша фаза проєктування на рівні ескіз-пропозиції функціональних зон і загального об'ємно-просторового вирішення. Визначаються головні прийоми інтеграції інтернату в навколишній простір, встановлюються його позитивні та негативні риси, з точки зору обраної реабілітаційно-виховної методики. На етапі окреслення режиму присутності відбувається остаточне визначення просторових компонентів комунікаційної програми інтернату. Постійне перебування кількісно статичного колективу вимагає розробки архітектурних та дизайнерських засобів мінливості та диференціація середовища і побуту.

*Рис. 24. Міждисциплінарний синтез, як базова передумова
концептуалізації проекту.*

Залежно від умов ділянки вже зараз визначаються просторові параметри реалізації різнорівневої комунікації передовсім розділення між спілкування у форматі дитина-вихователь, та взаємодію, яка призначена для отримання позитивного досвіду соціалізації. Тричастинна структура описана у попередньому розділі (комунікаційне ядро, перше та друге адаптивні кола) тепер інтерпретуються у вигляді просторових схем взаємодії. Головним завданням є встановити коли і в якій кількості учасники спільноти будуть перебувати в тих чи інших частинах комплексу, чи можливе використання для різних форм присутності одних і тих самих приміщень час та мета контакту різних «сімей» одна із одною, її педагогічна та фостерна спрямованість тощо.

Більша кількість учасників однієї «сім'ї» зменшує ефективність забезпечення найкращих інтересів дитини. В таких випадках, відбувається пошук архітектурно-просторових засобів компенсації, через збільшення зв'язків із іншими мікроколективами.

Важливою частиною міждисциплінарного синтезу є визначення функціональної програми перебування учасників колективу сімейного типу. Тут відбувається визначення планувальної структури інтернатного комплексу, а також закладаються основи благоустрою території та дизайнерського вирішення внутрішнього простору. Існуючі нормативні показники площ слід приймати як мінімальні, оскільки характер взаємодії у закладах сімейного типу має значно більшу гнучкість та інклюзивність. Діти з травмами сирітства повинні отримувати комплексу підтримку, яка включає психотерапевтичний аспект, умови для колективної допомоги, середовища стабільності тощо.

Крім того, кожна дитина вимагає індивідуального підходу залежно від особливостей характеру і обставин сирітства. Тому «інституціональний» підхід до планування, в якому чітко закріплені статичні функціональні зони має бути переосмислений у більш адаптивний в якому ряд приміщень з постійним призначенням існують поруч з просторами здатними використовуватись за різним призначенням. Ймовірно, є також резервування приміщень, або ділянок, які

взагалі не мають попередньо детермінованої функціональності, а використовуються ситуативно, залежно від потреб.

З огляду на сказане вище, завдання архітектора на цьому етапі можна узагальнено сформулювати, як пошуки балансу між двома протилежностями: а) з одного боку необхідність гнучкості та мінливості, а з іншого боку забезпечення просторово-емоційної стабільності, яка необхідна для формування атмосфери визначеності, передбачуваності та впевненості; б) з іншого боку потрібно забезпечити колективну взаємодію, як на рівні діалогу з вихователем так і з іншими учасниками «сім'ї», а з іншого - дати можливість відмежування кожної дитини в рамках особистого простору, який відіграє важливу роль, як у конституюванні особистості так і вирішенні тимчасових комунікативних труднощів, особливо у дітей інтравертного типу характеру. В останньому випадку необхідно залучати результати спеціальних досліджень, для цієї цільової групи (Eysenck & Cookson, 1969).

В цей час також визначаються просторові параметри присутності відповідальних осіб (вихователів), які проживають у будинку сімейного типу. Базовою моделлю тут можна вважати постійну присутність, коли опікун, або опікуни проживають разом із дітьми постійно і ця його діяльність вважається основними і єдиним видом зайнятості. За таких обставин, планувальна структура потребує використання прийомів забезпечення у межах обмеженої мобільності. Це завдання вимагає врахування багатьох факторів, таких як: місце розташування закладу, навчально-виховна концепція, кількість дітей на одного опікуна, резерви території виділеної для інтернату тощо.

Головною проблемою, яка повинна бути вирішена за допомогою міждисциплінарного синтезу, в тому числі і архітектурними засобами – є уникнення ізолюваності вихователів та погіршення їх психо-емоційного стану. Дана проблематика, потребує окремого наукового дослідження, але вже зараз варто відзначити, що, з точки зору планувально-просторової програми, необхідно передбачати можливості творчого саморозвитку вихователів, наявності часу, котрий вони присвячують собі, зовнішній комунікації – наприклад із родичами,

сторонніми фахівцями, спеціалістами з психологічної підтримки, гостями тощо, підтримання належної фізичної форми, можливості самим брати участь у тих чи інших заходах за межами закладів соціального захисту дітей. Ймовірно, у майбутньому, такого роду цілям, можуть служити засоби доповненої та віртуальної реальності, які забезпечать додаткові рівні вибору.

Важливим елементом облаштування простору вихователів є його зв'язок із власною сім'єю (у разі її наявності). За умов постійного перебування у закладі соціального захисту дітей, в його межах розташовують також і кімнати для сім'ї вихователя, яка таким чином стає частиною комплексу. Завданням архітектора є не лише вибір вдалого розміщення цієї зони, але також і рівень та спрямованість її ізольованості/виключеності у функціонування інтернату. Ймовірним є також варіант розташування простору для власної сім'ї опікуна на певному віддаленні від головного об'єму комплексу.

Застосування міждисциплінарного синтезу необхідне також і для розроблення концепції більш широкої інтеграції інтернатного простору у довкілля, передовсім тоді, коли заклад розташований у розвиненому міському середовищі. Тут головним фактором ефективності виступає взаємодія з локальними об'єднаннями мешканців, колективами установ чи інших сусідських спільнот, для яких потрібно створити позитивну програму взаємодії, яка пов'язана із виховними методиками зростання. Важливу роль варто приділити уникненню візуальної та функціональної сегрегації, особливо стосовно дітей із традиційних сімей, які живуть поруч. Залучення їх до спільної та рівноправної діяльності – наприклад через спортивні клуби, мистецькі гуртки тощо.

Тут варто говорити про поєднання фахових знань соціальних наук, психології, педагогіки, урбаністики, міського управління. Залучення до програми соціальної адаптації навколишніх сусідських спільнот, може розглядатись як нова перспективна концепція для забезпечення найкращих інтересів дітей позбавлених батьківської опіки. Відтак вона потребує стратегії популяризації та набуття мешканцями нової поведінкової свідомості перебування у міському просторі. Крім

того, такого роду взаємовигідне сусідство може набувати досить різних форматів через різний типологічний характер навколишньої забудови.

Дане сусідство, слід розглядати як новий простір можливостей для досконалішої, інклюзивнішої та більш варіативної стратегії соціалізації дітей сиріт, на різних етапах їх виховання, набуття різноманітних досвідів, які допоможуть згодом краще адаптуватись до самостійного дорослого життя, сформувати власний аксіологічний «я-образ», позбавлений від негативних психологічних наслідків сирітства.

Завершенням підготовчого етапу пов'язаного із міждисциплінарним синтезом є окреслення архітектурно-дизайнерських засобів вирішення функціональної програми проєктованого інтернатного закладу. В цей час, на основі вище описаної підготовчої роботи, визначається: стилістика, конструктивна основа, планувально-просторова організація всього комплексу та його окремих частин, які потім будуть вдосконалюватись в межах докладного проєктування.

У категоріях етапності виконання проєктних матеріалів можна говорити, що у цей час створюється ескіз-пропозиція закладу, або кілька їх варіантів, які узгоджуються із замовником, як щодо взаємозв'язку із методологічною програмою зростання дітей, так і з огляду на фінансові параметри.

На цьому етапі міждисциплінарний синтез в найбільшій мірі наближається до внутрішньо дисциплінарного: узгоджуються та синтезуються програми освітлення, озеленення, безпеки, відпочинку, доступності, соціальної адаптації, освіти тощо. Відповідно до результатів даного дослідження, які викладені у попередньому розділі, воно відбувається шляхом структурування простору інтернату в тричастинну систему з комунікативного ядра та двох адаптивних кіл.

Крім того, на даному етапі визначається проєктна програма енергоефективності, яка може включати також і пасивні методи, які безпосередньо впливають на конфігурацію корпусів, характер архітектурного вирішення фасадів. На відміну від традиційних житлових утворень, процес розрахунку пасивних заходів енергозаощадження для інтернатних закладів більш складний, оскільки вимагає узгодження із ширшою функціональною палітрою. Також, якщо комплекс

розрахований на велику кількість проживаючих сімей, то вона має більший масштаб, кількість користувачів, різноманітність функцій, графік роботи та специфічні вимоги до безпеки, у порівнянні, наприклад із пасивним енергозаощадженням в звичайних житлових будинках.

Методологія міждисциплінарного синтезу також може бути застосована для інтеграції в освітньо-виховну програму закладу засобів доповненої та віртуальної реальності. Перспективними напрямками тут варто назвати: освіту, терапію, пристосування, розваги, відпочинок, соціалізація, пізнання тощо. В кожному із цих випадків потрібно враховувати залежність фізичного простору взаємодії із пристроями імерсивної реальності та її безпосереднього призначення (Рис.25).

При їх використанні в освітніх програмах вони мають бути інтегровані у проєктовані чи існуючі класи і аудиторії, або тісно пов'язані з ними на рівні планувальної структури. Наприклад, так виникають віртуальні імерсивні простори на зразок музеїв, виставкових галерей, історичних середовищ, або унікальних природних просторів, що дозволяють суттєво підвищити ефективність засвоєння знань і навичок. (Coburn, 2017; Demitriadou, 2019).

При терапевтичному застосуванні технологій імерсивної реальності увага приділяється психологічному супроводу дітей, що перебувають у закладі соціального захисту дітей. Прикладом може бути створення спеціальних середовища для зниження стресу, лікування тривоги та фобій, а також для розвитку позитивної бази для соціальних навичок, емпатії і емоційного самовираження. Тут можна говорити про планувально-просторовий зв'язок із медичними кабінетами, або кімнатами психологічної допомоги, зонами відпочинку тощо.

Різноманітні навички пристосування, такі як самообслуговування, комунікація, розв'язання проблем та вміння приймати рішення вимагають особливого трактування у випадку дітей з особливими потребами. Застосування для цих цілей імерсивних просторів може вимагати наявності спеціальних зон, або приміщень, розташування яких має стати предметом узгодження із відповідними фахівцями.

Рис. 25. Міждисциплінарний синтез, як базова передумова концептуалізації проєкту.

Значний потенціал технології віртуальної та доповненої реальності мають у сфері ігор, розваг та відпочинку. Тут вони не носять специфічного характеру пов'язаного із становищем дитини, яка потребує альтернативного піклування і тому сприяє повноцінній інтеграції таких дітей у колективну свідомість свого покоління, яка формується спільністю вражень.

Крім того, потрібно зазначити, що не всі діти потрапляють до закладів інтернатного типу через відсутність батьків чи близьких родичів - інколи, вони не мають практичної можливості виконувати свої обов'язки. В цих випадках, технології імерсивної реальності можуть служити максимально реалістичному контакту із ними, зміцнюючи емоційний зв'язок та впевненість у опіці та піклуванні.

4.2. Структура та форма комунікативного ядра у багатоваріантному контексті.

Методика проєктування центрального структурного елемента інтернатного закладу – комунікативного ядра, пов'язана із його головною ціллю, а саме виникнення родинних відносин та особистісно концентрованої позитивної уваги, спрямованої від вихователя до дитини. З точки зору практичного проєктування потрібно відзначити, що дана частина середовища опіки повинна передбачати як статичні так і динамічні види діяльності, оскільки вихователі проживають з дітьми разом впродовж тривалого часу (часто постійно); це стосується також і вчителів (Nurith Zmora, 1994).

Статичність самого сімейного колективу вимагає від проєктувальника розробки такої планувально-просторової програми закладу, яка передбачає: а) приватний простір дитини, б) середовище спільних активностей, в) приватний простір вихователя, г) елементи побуту (Рис. 26).

Приватний простір дитини призначений для особистих потреб і відпочинку, перебування наодинці і референції та само референції тих чи інших подій. Тут може розташовуватись спільне місце, або спальний блок, шафки для зберігання

особистих речей, робочий стіл або простір для творчої діяльності чи ігор, а також особистий санвузол, ванну чи душ.

Середовище спільних активностей - це простір, де діти та вихователь можуть збиратися для спільних занять, бесід, ігор і соціальних взаємодій. В термінах планувальної типології це спільна вітальня, гостьова, групові кімнати для занять і творчості, бібліотека або ігрова кімната, простори для користування пристроями доповненої або віртуальної реальності. Такий простір може бути доповнений іншими елементами, які сприяють формуванню соціальних навичок, співпраці та взаємодії між дітьми та дітьми як колективом і вихователем. Також, тут можуть розташовуватись об'єкти пов'язані із фаховою діяльністю вихователя, якщо вона передбачена методологічною концепцією закладу. Вона служить також і місцем знайомства дітей із дорослою професійною активністю, кращому визначенню своїх власних здібностей і потенціалу зростання.

У приватний простір вихователя може бути включена кімната або апартаменти для відпочинку, занять особистими справами, приготування їжі тощо. Коли планувальна структура включає простір для проживання сім'ї вихователя, який інтегрований у планувально-просторову структуру закладу, або розміщений у близькій доступності, дана частина може бути мінімізованою і зведеною лише до тих функцій, які необхідні для виконання вихователем своїх обов'язків.

До елементів побуту в рамках комунікативного ядра варто віднести : невеликі кухонні блоки та камерні простори для приготування та споживання їжі. Також до розряду цих елементів можуть бути віднесені пральня, прасувальна кімната, приміщення для зберігання невеликої кількості продуктів харчування тощо.

Потрібно відзначити, що динамічні якості комунікативного ядра стосуються не лише необхідності вирішення проблем пов'язаних із довготривалим перебуванням сімейного колективу в одному середовищі, а також із змінами які відбуваються з віком. Для дітей молодшого віку та підлітків, а також вихователів у пов'язаних із цим, різних умовах, потрібні вищі рівні трансформативності, які передбачають, в тому числі і можливості для вихованців самотійно брати участь

у облаштуванні особистого та спільного просторів перебування, різних форм діяльності.

Деталізація цієї структури залежить від кожного конкретного проєкту; в межах даного розділу можна навести наступний приклад планувальної структури. Вихідною планувальною одиницею є кімната для дитини, розміром від 15 квадратних метрів. Однак, в буквальному вигляді, вона може використовуватись не завжди.

Композиційною основою зони комунікативного ядра варто сприймати кімнату для спільних активностей, яка для колективу із п'яти дітей та одного вихователя може мати площу від 20 - 30 метрів квадратних. Дана зона не є чітко функціонально визначеною і використовується для різних форм колективної взаємодії. Тому тут варто передбачити можливості для підключення великої кількості апаратури, спеціального обладнання тощо.

Зв'язок цієї частини комунікативного ядра із кімнатами для індивідуального перебування дітей не обов'язково має бути безпосереднім. В рамках вже проведених досліджень іншими вченими та висновків даної роботи, було виявлено позитивний вплив дизайнерських вирішень, які пов'язані із виникненням емоційного відгуку, як то зелені зони, живі кутки, інсталяції (статичні та рухомі). Тому простір спільних активностей, може мати перехідну зону із використанням подібного роду засобів.

Відносно середовища спільних активностей, кімнати для дітей розташовують так, щоб уникнути просторової упередженості та різноцінення. Індивідуальне та спільне розміщення варто розглядати у контексті вікового зростання. Ймовірно, найоптимальнішим вирішенням є те, в рамках якого діти дошкільного віку сплять разом або у близькій присутності із вихователем, однак вони мають свій індивідуальний простір, який використовують у денний час. Згодом, приблизно із шести-річного віку цей простір збільшується і включає також спальне місце, перетворюючись у повноцінну кімнату в якій поступово з'являються елементи індивідуального побуту – шафи, столи, електронні пристрої, предмети особистого вподобання і т. д. Планувальна структура цього середовища, має враховувати

потенціал змінності вже на етапі проєктування, залишаючи принаймні один варіант описаної вище трансформації.

Такий спосіб застосовується у випадку, коли в «сім'ї», що перебувають в інтернаті складені із дітей одного віку. В разі, якщо вони різновікові, варто застосовувати планувально-просторові вирішення, які забезпечують зони приватності у межах однієї кімнати. Крім того, відповідно до особливостей виховної методики, можуть застосовуватись і зворотний тип розміщення коли окремі кімнати використовуються для менших дітей, а спільні для старших.

Оскільки одним із головних пріоритетів комунікативного ядра є забезпечення емоційного комфорту дитини (Bettmann, 2015), важливу роль відіграє художньо-дизайнерське вирішення даного простору. Концепція оформлення такого типу середовища, потребує постійного оновлення знань, на основі експериментального досвіду, однак вже зараз можна відзначити, що головним завданням є сприяти стабілізації психо-емоційної сфери, головним засобом якої служить комунікація з вихователем та іншими дітьми. Дизайнерська програма лише доповнює створений мікроклімат за рахунок використання ряду прийомів, які мають відповідати таким цілям: а) уникати відчуття невизначеності, непевності, небезпеки; б) уникати надмірної одноманітності та повторюваності, які можуть викликати відчуття беззмістовності; в) уникати відчуття пригніченості та непотрібності, г) уникати відчуття недовіри (Рис.26).

Для першої цілі варто застосовувати чітку та структуровану організацію простору, функціональне наповнення якого є очевидним. При можливості необхідно забезпечити природне освітлення всіх частин приміщення не залишаючи темних і напівтемних частин. Те саме стосується і штучних джерел світла. Підлоги, стіни та обладнання крім традиційних заходів безпеки (відсутність гострих кутів, металевих фрагментів тощо), можуть доповнюватись елементами, які додатково пояснюють простір, за допомогою знаків, піктограм, рисунків. Корисною також може бути інтеграція в інтер'єр елементів мікроландшафту, різних форм біоморфної присутності.

На цьому етапі завдання архітектора - знайти баланс між чіткістю і передбачуваністю, які необхідні для уникнення відчуття невизначеності, непевності, небезпеки та різноманітністю і унікальністю, які протистоять монотонності і екзистенційній беззмістовності. Можна припустити, що у майбутньому, таке завдання, частково буде вирішуватись за допомогою засобів генерування архітектурних структур на основі штучного інтелекту (As & Basu, 2021; Imdat As & Prithwish Basu, 2021).

В рамках проведеного аналізу варто відзначити, деякі засоби, які вирішують дану проблему. Зокрема, це використання біоморфних мотивів, колористична комбінаторика, різноманітність фактур та матеріалів, різні засоби мінливості і трансформативності, використання акцентів (вогнище, мікроводейма, інсталяція).

Для уникнення відчуття пригніченості та непотрібності необхідно дотримуватись кількох базових принципів:

а) першим із них є уникання невідповідної масштабності - надмірні розміри, які значно перевищують ергономічні параметри дитини створюють відчуття власно мало-значимості і загубленості;

б) наступним є переосмислення присутності відсторонених персонально-образних асоціацій, які наприклад, виникають через насичення простору відстороненими від сімейного колективу портретами історичних діячів, відомих особистостей тощо, які посилюють переживання власної мало-значимості у системі світогляду учасників інтернатної спільноти;

г) усунення різного роду просторової сегрегації, наприклад через існування умов, коли ті чи інші кімнати для індивідуального проживання можуть отримати характеристику «крайніх», «останніх», «найнижчих», «найгірших» тощо. Хоча ці умови стосуються передовсім планування індивідуального розміщення, їх також варто мати на увазі при проектування середовища спільної дії.

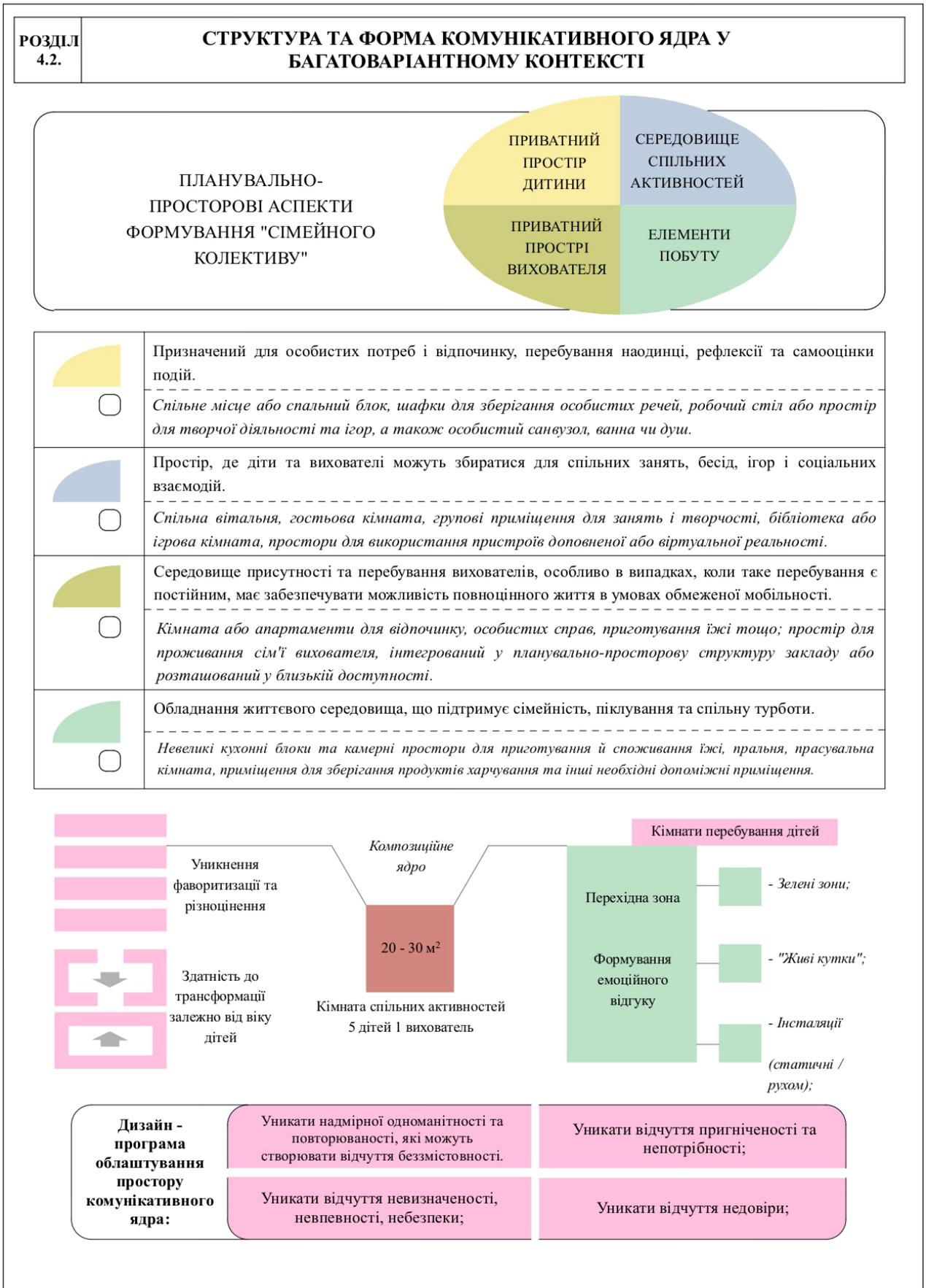

Рис. 26. Структура та форма комунікативного ядра у багатоваріантному контексті.

Останній принцип повинен бути поширеним і на розуміння всього середовища інтернату як елемента у довкіллі. Відтак, просторової сегрегації потрібно уникати також, наприклад, і у містобудівному контексті, намагаючись мінімізувати візуальні межі між простором «звичайного (нормального)» життя та середовищем перебування в інтернаті. Хоча ці засади у більшій мірі стосуються архітектурного вирішення двох адаптаційних кіл, при проєктуванні комунікативного ядра, їх також варто брати до уваги, оскільки, часто саме воно виступає головним композиційним елементом комплексу (Рис.27).

Важливе значення також має можливість дітей впливати на власне середовище проживання через особисте додавання елементів довкілля та немотичного маркування простору. В сенсі просторової організації самого комунікативного ядра, ймовірним є розміщення спеціальних творчих зон, в межах якої можуть розташовуватись такі об'єкти як малювальна стіна, дошка для записів, майданчик для танців, зони для майстрування, моделювання або міні-сцена. Існування таких зон пов'язане як із функціональною наповненістю середовища спільних активностей, так і з спеціальними приміщеннями, які проєктуються лише для цієї мети.

В контексті комплексного підходу до трактування інтернатного закладу сімейного типу, також варто розглянути можливість розміщення у просторі комунікаційного ядра приміщень пов'язаних із професійною діяльністю вихователя, яку він здійснює паралельно із своєю роботою в інтернаті, і якщо

така передбачена методичною концепцією закладу. Таке можливе лише у випадку, якщо виконувана робота не приносить шкоди і сприяє майбутній професійній та соціальній адаптації вихованців.

Наприклад, вихователь може виконувати роботи пов'язані із розробкою комп'ютерних ігор, віртуальних персонажів тощо, поступово залучаючи до відповідних власних знань і навичок вихованців, які отримують таким чином, додатковий освітньо-професійну базу. Описаний вище приклад дає можливість, зокрема, поєднувати візуальний світ зацікавлень дитини із корисними знаннями, спрямованими на далеку перспективу зростання. Крім того, вона може бути

корисною і для самого вихователя, який сприймає відгук від представників цільової аудиторії і, таким чином, отримує можливість вдосконалювати свою продукцію та отримувати конкурентну перевагу.

В даному контексті, зона комунікативного ядра розглядається з огляду на сам формат «сімейності», як більш тісного та близького зв'язку між опікуном та вихованцями, які постійно відчують присутність один одного.

Проблематика формування довіри у сімейному колективі інтернату, має передовсім комунікативну природу і засоби архітектурного проектування та дизайнерської інтерпретації відіграють лише доповнюючу та підтримуючу роль. Розглядаючи планувальну структуру комунікативного ядра як динамічне утворення, варто звернути увагу на момент трансформації індивідуального побуту дитини молодшого віку у середовищі спільного перебування з вихователем у формування відносно ізольованої приватної зони перебування. На цій стадії вихователь повинен бути рівновіддалений до всіх дітей без просторової упередженості близькості із окремими вихованцями. Виникнення різної емоційної дистанції у дітей із вихователем, може створити атмосферу недовіри одних дітей до інших і до свого становища у колективі загалом.

У випадку, коли «сім'я» складається із дітей різного віку, планувальна структура має підтримувати педагогічну програму гармонізації виховання та зростання через залучення старших дітей до догляду за молодшими. В цьому випадку, просторова «упередженість» має надаватись молодшим дітям, що зрівноважить різницю у віці та сімейному статусі. Цього можна досягти за рахунок використання різних дизайнерських прийомів із залученням графіки, матеріалів, семантичних сюжетів тощо.

Оскільки атмосфера довіри формується, в першу чергу, за рахунок правильного регулювання і контролю з боку вихователів, планувальна структура повинна забезпечувати максимальні можливості із спільної присутності, особливо у колективах молодших вікових груп.

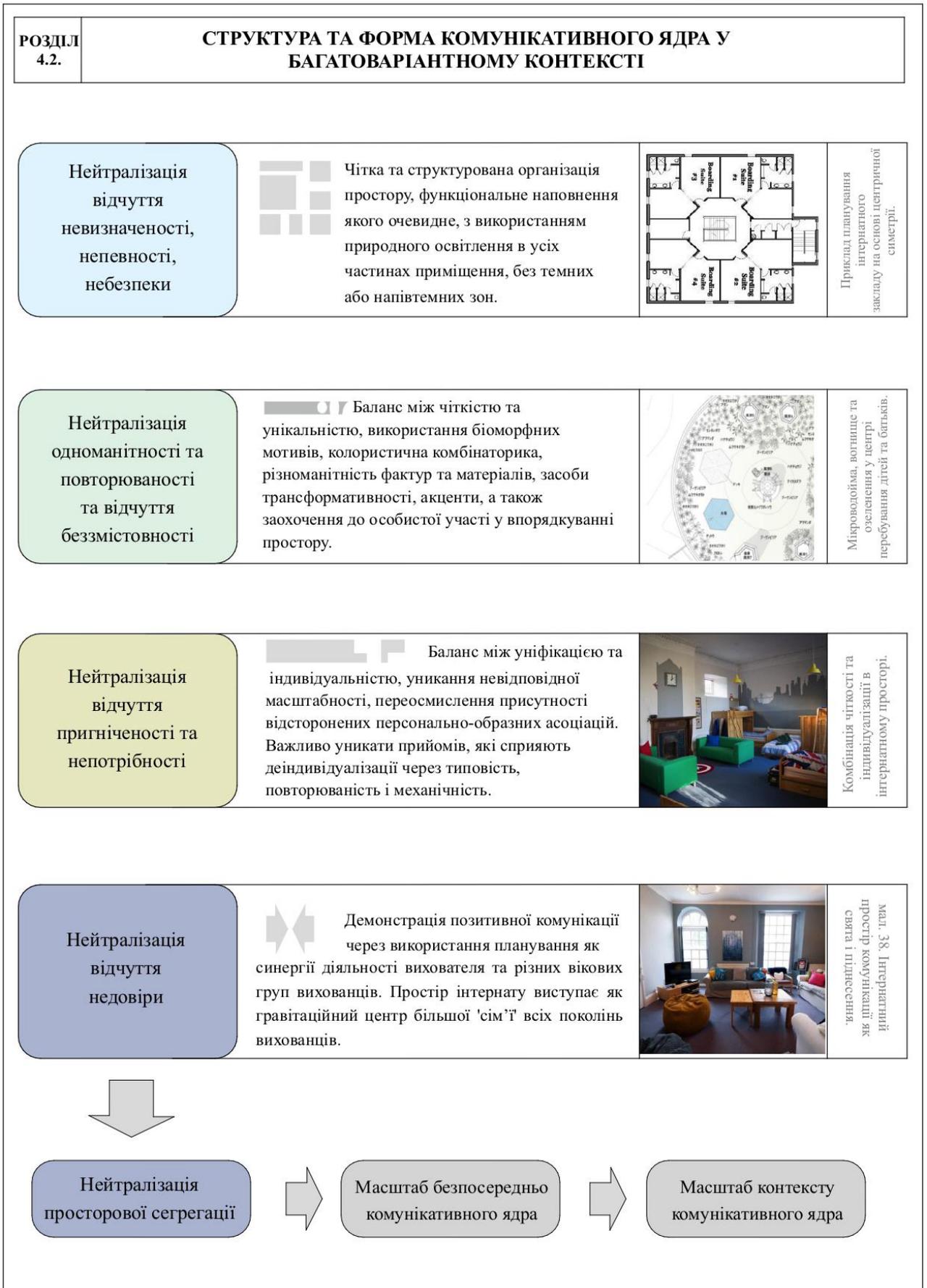

Рис. 27. Структура та форма комунікативного ядра у багатоваріантному контексті.

З практичної точки зору, у випадку різновікових сімей, архітектурне вирішення може передбачати одночасне існування різних трансформативних стадій індивідуальних середовищ – «відкриті» для найменших вихованців та «закриті» для доросліших.

Ймовірно, оптимальним планувально-просторовим рішенням є центрична будівля на основі кола, в осерді якої розташована зона спільних активностей, від якої розходяться кімнати, приватна зона вихователя та інші згадані вище планувальні елементи. На цій основі можуть розвиватись подальші функціонально-просторові частини комплексу, котрий, таким чином, потенційно буде відкритий до гнучкого розширення, наприклад, за принципом схожим до засад японського метаболізму (Nyilas, 2018). Застосування цього принципу, також містить здатність до мінливості, яка наростає мірою віддалення від комунікативного ядра, або навпаки відповідно до інтравертної схеми планувально-просторової організації – залишатись більш статичною на рівні другого адаптаційного кола і трансформативно-адаптивною на рівні комунікативного ядра.

Важливим питанням проектно-дизайнерської організації цієї частини інтернатного середовища є проблематика меморіалізації пам'яті сімейного колективу, як тяглості різних хвиль та поколінь перебування. У разі, якщо завдання заявлені у педагогічно-виховній методиці будуть успішно виконані, середовище зростання сконцентроване у комунікативному ядрі стає важливим місцем для індивідуальної пам'яті та особистої ідентичності кожного з вихованців впродовж всього його життя. Відтак, виникає питання розуміння «сімейності» того чи іншого інтернату у більш широкому сенсі – про що була мова у одному із попередніх розділів.

У зв'язку із цим, простір комунікативного ядра повинен містити певні статичні елементи, які будуть відігравати роль своєрідних «візуально-мнемотичних якорів», що залишаються відносно незмінними і об'єднують багатопокілінневий колектив вихованців зміцнюючи, тим самим, їх соціальну пристосованість та розширюючи життєві можливості. Прикладом таких «візуально-мнемотичних якорів», для закладів із релігійною складовою виховання можуть бути сакральні простори

(каплиці, зали зборів тощо), для інших інтернатів різного роду мистецькій елементи, символічні об'єкти, дошки пам'яті, або інші елементи, концептуалістика та вирішення яких можуть стати окремими самодостатніми дизайнерським завданнями, а також перспективним об'єктом наукових досліджень і пошукових експериментів, які також потребуватимуть міждисциплінарного підходу.

Матеріалізація концепції комунікативного ядра в архітектурних та дизайнерських рішеннях повинна розглядатись, як частина процесу постійного вдосконалення знань про найкращі потреби дитини, яка виховується в інтернаті. З огляду на наведені вище дані, можна говорити про те, що відмінності комунікативного ядра від традиційного типу інтернатів полягають у фокусі на особливому форматі спілкування, спільній взаємодії та підтримці довіри між вихователем та вихованцями, яка стимулює активний розвиток соціальних навичок, сприяє позитивній соціалізації та формуванню взаєморозуміння в середовищі, спрямованому на забезпечення оптимального розвитку дітей.

У зв'язку із цим концепція комунікативного ядра, як *мікроуніверсуму персоніфікованої уваги*, відкриває нові можливості для формотворення інтернатного простору як місця де дитинна переживає унікальний буттєвий досвід, який вона ймовірно захоче повторити у дорослому житті у власних сімейних та професійних стосунках. Через це головна увага перспективних досліджень має стосуватись функціональної та символічної матеріалізації комунікативних смислів, основою яких є позитивне аксіологічне конституювання особистості самої по собі та у контексті довкілля.

В цьому сенсі можна говорити про баланс архітектурної ідентичності особистих та спільнодійних просторів, які з одного боку мають формувати і зміцнювати відчуття власної індивідуальності, а з іншого – підтверджувати включеність цієї індивідуальності у позитивну мережу контактів всередині різних рівнів інтернатної сім'ї (тої яка фактично присутня на даний момент довкола одного викладача, тої яка фактично присутня на даний момент у закладі загалом, якщо він складається з кількох «сімей», тої яка складається із різних поколінь

вихованців та тої яка виникає внаслідок більш широких зовнішніх контактів інтернатного колективу таких, наприклад, як сусідські спільноти).

Варто також зазначити, що максимальним завданням у даному випадку є уникнення досягнення такого роду балансу за рахунок традиційних прийомів надання єдиної стилістики. Такий підхід видається не відповідним до характеру зростання дитини, яка переживає різні періоди заперечення та індивідуалізації, яка набуває форм радикального протесту проти систем і стереотипів до яких вони включені.

4.3. Просторове середовище адаптивних кіл, аспекти архітектурної організації.

Оскільки, як було показано вище, середовище комунікативного ядра, з планувально-просторової точки зору формує своєрідний центр та основи променевих векторів, наступні адаптивні кола взаємодіють із цією системою або як її продовження (цільна, або розгалужена структура), або як самостійні (дисперсна структура) елементи середовища. Як показано в другому розділі даної роботи аналіз показав, що для інтернатів, які розташовані у помірній кліматичній зоні, яка приблизно відповідає умовам України більш поширеним є цільний та дисперсний типи, при цьому розгалужена структура виявляється найбільш ефективною.

Перше адаптивне коло зосереджене на проблематиці соціалізації та охоплює широкий спектр функціональних завдань, серед яких основними є освіта, дозвілля, спорт, а також простори для здобуття спеціальних знань та вмінь, які відповідають природним нахилам дітей, такі як гуртки та клуби. Проектування цієї частини середовища для дітей, позбавлених батьківського піклування, є складною архітектурною задачею, яка тісно пов'язана з характеристиками простору, вже закладеними у комунікативному ядрі.

Якщо інтернат складається з кількох «сімей», то в ньому може бути сформована власна освітня зона з розрахунку не менше 2,5 квадратних метра на одну дитину. Оскільки методика навчання дітей, позбавлених батьківської опіки,

передбачає значно більшу індивідуалізацію, класи повинні бути розраховані на меншу кількість дітей, ніж у звичайних школах.

У прикладі, де інтернатний заклад включає різновікові «сім'ї», формування освітнього простору набуває ще більшої значущості, оскільки він також виконує роль первинної соціалізаційної платформи. У зв'язку з цим, варто враховувати контекстуальні особливості поколінь інформаційної доби. Освітня комунікація має ґрунтуватися на принципах ігрової взаємодії та бути пов'язана з поведінково-когнітивними моделями, які використовуються в цифрових продуктах для дітей різного віку. З планувально-просторової точки зору, це означає, що освітній простір може бути пов'язаний із середовищем спільноти комунікативного ядра, але не безпосередньо, а через транзитні елементи, які забезпечують відокремленість «сімейної» зони та запобігають її функціональному змішуванню й дезінтеграції.

Дизайнерські та проєктні рішення повинні виходити із того, що всі закладені у просторі комунікативного ядра якості повинні бути ретрансльовані шляхом використання уніфікуючих прийомів та відчуттям близької присутності вихователя, особливо для дітей молодших класів. З огляду на невелику кількість учнів та використання інтерактивних засобів навчання, варто розглянути коло-, або півколопобідне розташування парт, яке мінімізує відчуття просторової сегрегації та стигматизації, створить більш відкриті та інклюзивні відносини між учнями та педагогом.

Значення спортивної інфраструктури інтернатних закладів пов'язане із цілодобовою тривалістю перебування вихованців. У зв'язку із цим, особлива увага має бути приділена активним видам спорту, а також можливістю використовувати майданчики і обладнання у будь-яку пору року. Базовим проєктним рішенням можна вважати наявність багатофункціонального стадіону, доповненого майданчиками та обладнання для фітнесу, доріжками для скейту, стіна для скелелазіння тощо; кількість обладнання повинна бути достатньою для того, що уникнути конфліктів всередині інтернатного колективу, а також виходячи із розрахунку, що на одну дитину повинно припадати від 4 квадратних метрів площі відведеного під спортивні цілі приміщення (за винятком стадіону).

Варто також звертати увагу на можливість поєднання спортивної активності із ігровою, в тому числі і за рахунок впровадження інтерактивних елементів таких як екрани, проєктори, динамічного освітлення, звукові ефекти, які дозволять змішувати спортивний досвід з ігровим. В цьому контексті можна скористатись досвідом, який частково вже існує у сфері фітнес-центрів для людей старшого віку (Ofli, 2015). З огляду на сказане вище, спортивний майданчик такого вигляду, в просторовому сенсі, може бути поєднаний із зоною для ігор та дозвілля.

Хоча саме дозвілля в межах дитячих закладів, часто сприймається як частина ігрового простору, воно може мати більш широке трактування і включати в себе можливості для набуття та обміну творчим досвідом, який є важливою частиною ефективної програми виховання та індивідуального зростання дитини (Cremin & Barnes, 2018; Troman, 2007). Традиційними елементами дозвілля, яке не пов'язане на пряму з іграми та спортом, є організація спільнодійних колективів зосереджених навколо певного виду творчості – образотворчого мистецтва, моделювання, вирощення рослин тощо. Разом із тим, необхідно розглядати можливості залучення дітей до творчості у взаємодії із штучним інтелектом та множинними світами перебування (Guegan, 2020). Створення власних елементів віртуального простору, аватарів, героїв, середовищ їх взаємодія з аналогічними елементами інших вихованців інтернату є перспективним напрямком покращення соціалізаційного досвіду (Stone, 1993), а також ефективними заходами набуття власних професійних навичок.

Разом із тим, потрібно відзначити, що перебування у віртуальних середовищах, в тому числі навіть навчальних, може привести до відчуття відчуження навіть серед дітей із традиційних сімей (Rovai & Wighting, 2005). Тому прагнучи до забезпечення найкращих інтересів дитини, при проєктуванні інтернатних середовищ варто значну увагу приділити дослідженню впливу тих чи інших методик віртуального перебування на соціальну інтегрованість дитини в колективі закладу.

Об'єкти, які розташовані у першому адаптивному колі повинні бути поєднані із комунікативним ядром безпосереднім просторовим зв'язком, що дасть

можливість легкого доступу у будь-яку пору року. При проектуванні цих приміщень варто мати на увазі, що сам принцип деінституціалізації передбачає звільнення процесу перебування (а також і пов'язаного з ним простору) від суворої режимності та детальної регламентованості та забезпечення гнучкого підходу до формату взаємодії кожного вихованця із можливостями інтернату. Це означає також, що перебування дітей у першому колі буде більш довільним та самостійним, а отже всі елементи цього простору – як стаціонарні так і змінні, мають володіти максимальними якість безпеки, що не тривалого і спеціального догляду з боку вихователів та вповноважених працівників закладу.

Особистісне зростання за рахунок творчості та самопрезентації, як методу подолання травматичного досвіду сирітства також пов'язане із участю дітей у різного роду постановках та виставах (Demchenko & Stakhova, 2022; Joronen, 2008). Відтак, в рамках першого адаптивного кола має бути присутнім простір для виступів та театральних дій, який також може мати більш широке використання – зустріч з гостями, презентації проєктів, загальні збори всього колективу інтернату тощо.

З огляду на досвід даної роботи та проведений у ній аналіз, місце цього простору у загальній композиції комплексу, не повинно бути центральним. Архітектурно-планувальна структура має ґрунтуватись на твердженні про те, що головним за значенням елементом середовища є комунікативне ядро, а зони, навіть якщо вони призначені для загальних зборів і спільного перебування, варто розміщувати в рамках логіки концентричних кіл, чи просторових кроків, які розриваються поступово залежно від місії, яку вони виконують у методиці зростання, яка притаманна для інтернатних закладів сімейного типу (Рис.28).

Архітектурне вирішення другого адаптивного кола найбільше пов'язане із контекстом довкілля, від якого воно бере концепцію своєї організації. Оскільки головним завданням цього рівня тричастинної структури є пізнання, в основі якого покладено середовище техно-біосферного симбіозу (Khan, 2023), це означає, що даний простір фокусується на двох основних передумовах: а) розумінні того, що існують універсальні механізми пізнання, які виникають під час взаємодії з

елементами природи (H, P. and Kellert, 2002; Beery & Jørgensen, 2016) [140, 141]; б) розумінні того, що навички взаємодії з технологічними посередниками є частиною специфіки покоління дітей інформаційної доби та необхідною базою для їх подальшого само- та соціального позиціонування (Loredana Benedetto, 2021).

Крім цих факторів, друге адаптивне коло також передбачає контакт із середовищем за межами інтернатного закладу, що є підставою для спеціальної проектної рефлексії головною метою якої має стати унеможливлення просторової сегрегації та соціальної стигматизації вихованців, особливо у випадку наявності у них тих чи інших фізичних вад (Corrigan & Shapiro, 2010; Coleman, 2009).

В рамках прикладу архітектурно-просторової організації, який розглядається у даному розділі, друге адаптивне коло варто окреслити у вигляді експансивної території із закритих та відкритих зон, в яких може відбуватись індивідуальний або колективний контакт із елементами ландшафту (природного та штучного), явищам природи (утримання домашніх тварин), когнітивними симуляторами (макети технологічних пристроїв, природних феноменів, історичних об'єктів тощо). При наявності можливостей, ці зони візуально, або обмежено функціонально інтегруються у зовнішнє довкілля – наприклад фрагменти громадських парків, території відпочинку, музеїв тощо.

Внесення у даний простір технологічної інфраструктури має подвійне призначення. З одного боку, це пристрої, які дозволяють контролювати і гарантувати безпеку вихованців закладу, з іншого – допомагати у когнітивній взаємодії, робити її легшою та різноманітнішою (Рис. 29).

Окреслена вище структура є лише прикладом однієї з можливих, комбінацій просторово-функціонального наповнення інтернатного середовища, яка, передбачувано, може бути найбільш поширеною. В рамках даної роботи, вона наводиться як зразок використання більш універсальної моделі проектування закладів соціального захисту дітей, що позбавлених батьківського піклування, яка наведена у третьому розділі роботи.

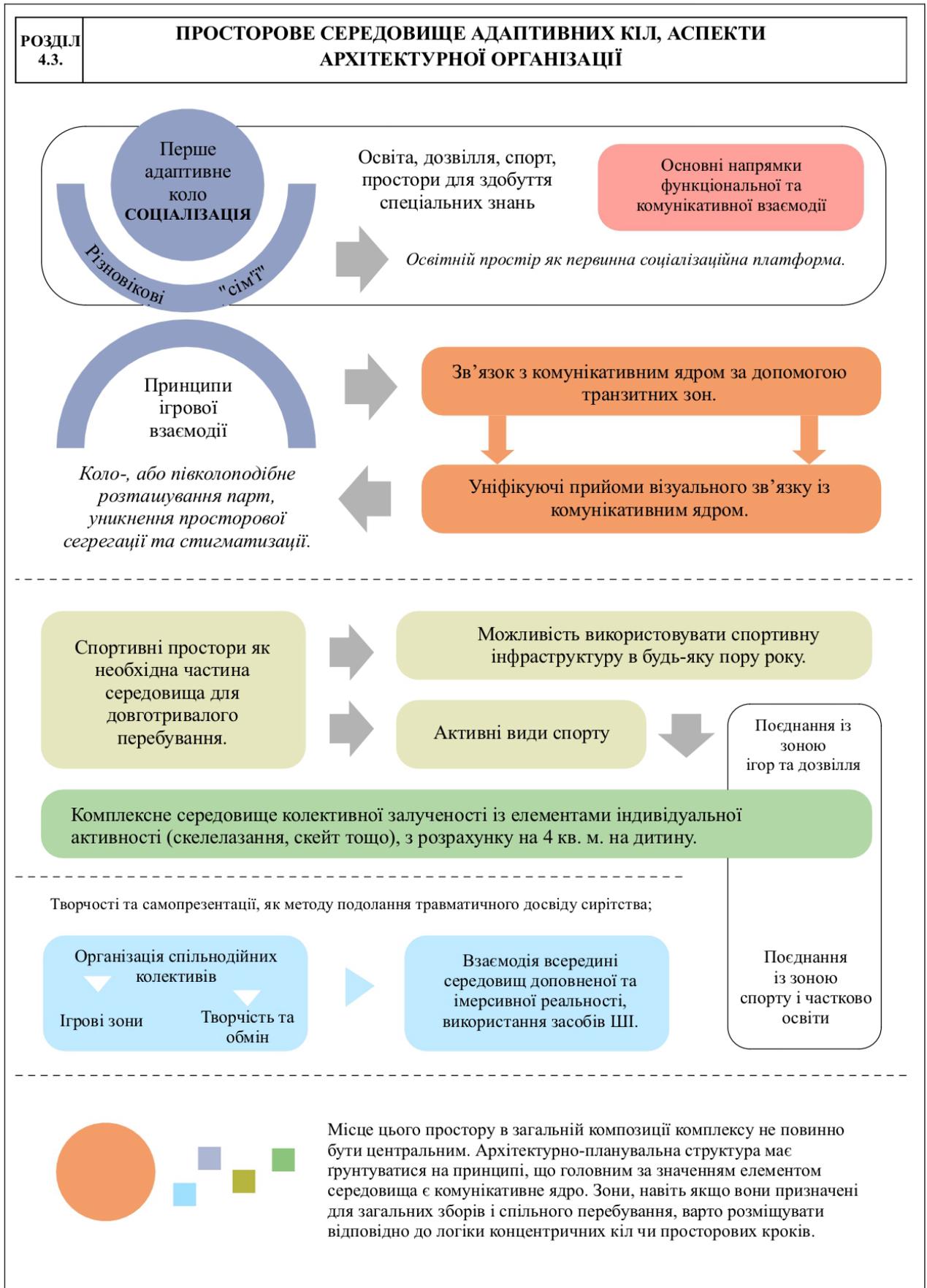

Рис. 28. Просторове середовище адаптивних кіл, аспекти архітектурної організації.

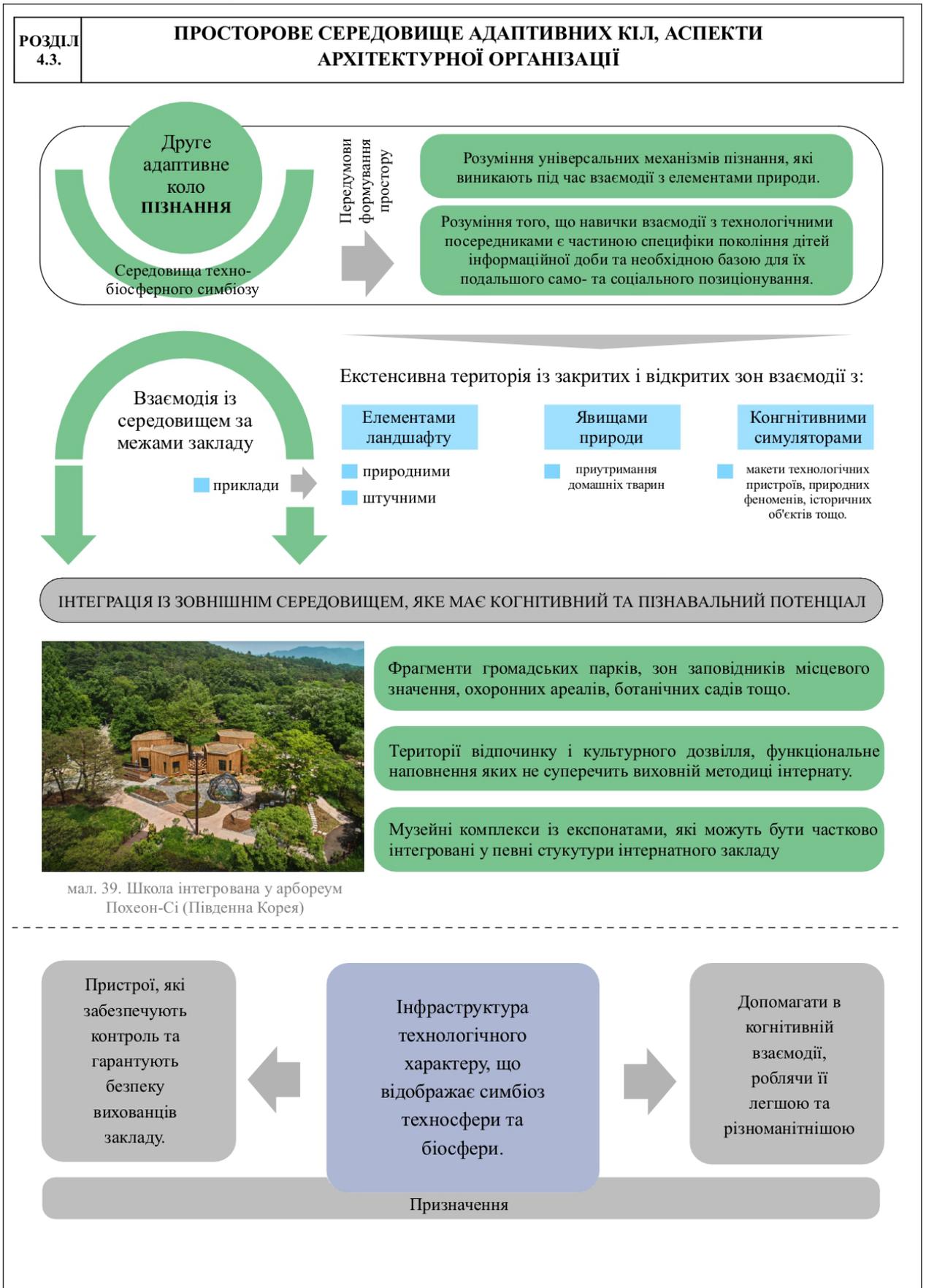

Рис. 29. Просторове середовище адаптивних кіл, аспекти архітектурної організації

4.4. Архітектурні рекомендації щодо організації інтернатних закладів сімейного типу.

На основі проведених теоретичних і практичних досліджень було сформульовано концепцію функціонально-просторової моделі інтернатних закладів сімейного типу, що відповідає сучасним потребам дітей у таких закладах. Інтернатний заклад сімейного типу не є одним суцільним об'єктом, де зібрані всі функції в межах єдиної будівлі. Це скоріше концепція, що нагадує дитяче містечко, де окремі функції розподілені по кількох будівлях або об'єктах, які мають різне призначення. Кожна частина закладу має свою конкретну роль і функціональне призначення.

В рамках такого закладу можуть бути окремі будівлі для проживання дітей, де створено атмосферу сімейного типу, що дозволяє дітям відчувати себе як вдома. Інші об'єкти можуть бути призначені для освітніх і соціальних функцій, такі як класи, бібліотеки, медіатеки, або ж зони для соціалізації. Таким чином, інтернатний заклад сімейного типу є комплексом будівель і функцій, що орієнтовані на забезпечення різноманітних потреб дітей, а не є одним єдиним об'єктом із обмеженими можливостями для виконання усіх функцій.

Архітектурні рекомендації для розміщення інтернатних закладів сімейного типу.

Розміщення закладів. Інтернатні заклади сімейного типу найкраще розміщувати в околицях міст, оптимально розміщувати такі типи закладів на відстані 1-2 км від щільної міської забудови (Рис. 30). Важливо забезпечити легкий доступ до необхідної інфраструктури, зокрема медичних закладів та установ. Наявність близько розташованих державних будівель, рятувальних і комунальних служб є важливою складовою для забезпечення безпеки та підтримки дітей у випадках надзвичайних ситуацій. Крім того, слід уникати розміщення інтернатних закладів сімейного типу поблизу промислових зон (рекомендована відстань не менше 500-1000 метрів) та небезпечних автомагістралей і доріг (рекомендована

відстань не менше 300-500 метрів), оскільки це може створити загрозу для безпеки дітей.

Розмір і масштаб ділянки (Місткість). Загальна площа ділянки для інтернатного закладу сімейного типу, розрахованого на 150-220 дітей-сиріт з вихователями, може становити від 0,5 до 1,5 гектарів. При такому розмірі ділянки можна розраховувати на 7–15 сімейних груп, враховуючи, що в кожній сім'ї можуть бути від 4 до 12 вихованців, а також 2 прийомних батьків (вихователі). Це дозволяє забезпечити достатній простір для житлових, навчальних і соціальних зон, а також для рекреаційних територій і спортивних майданчиків.

Важливо відвести близько 30–50% від загальної площі ділянки під зелені зони, парки, ігрові та спортивні майданчики. Що стосується житлових і господарських, соціальних площ, то приблизно 30–40% ділянки можна відвести під житлові споруди, які складаються з компактних будівель або котеджів для сімейних груп. Для навчальних і соціальних приміщень, адміністративних, таких як школи, класи та актові зали, доцільно передбачити 20–30% площі. (Рис.30)

Основні елементи функціонально-просторової моделі.

Структура компактного містечка для інтернатних закладів сімейного типу може бути розділена на три основні категорії, що визначають його функціональність і організацію простору:

Компактне розташування будівель є критично важливим аспектом проектування, оскільки воно забезпечує зручність і доступність між різними зонами. В житлових, навчальних і соціальних будівлях слід розташовуватися близько один до одного, що дозволяє дітям легко переміщатися між ними. Це важливо для забезпечення швидкої та ефективної комунікації між зонами, особливо для дітей, які потребують постійного догляду та підтримки.

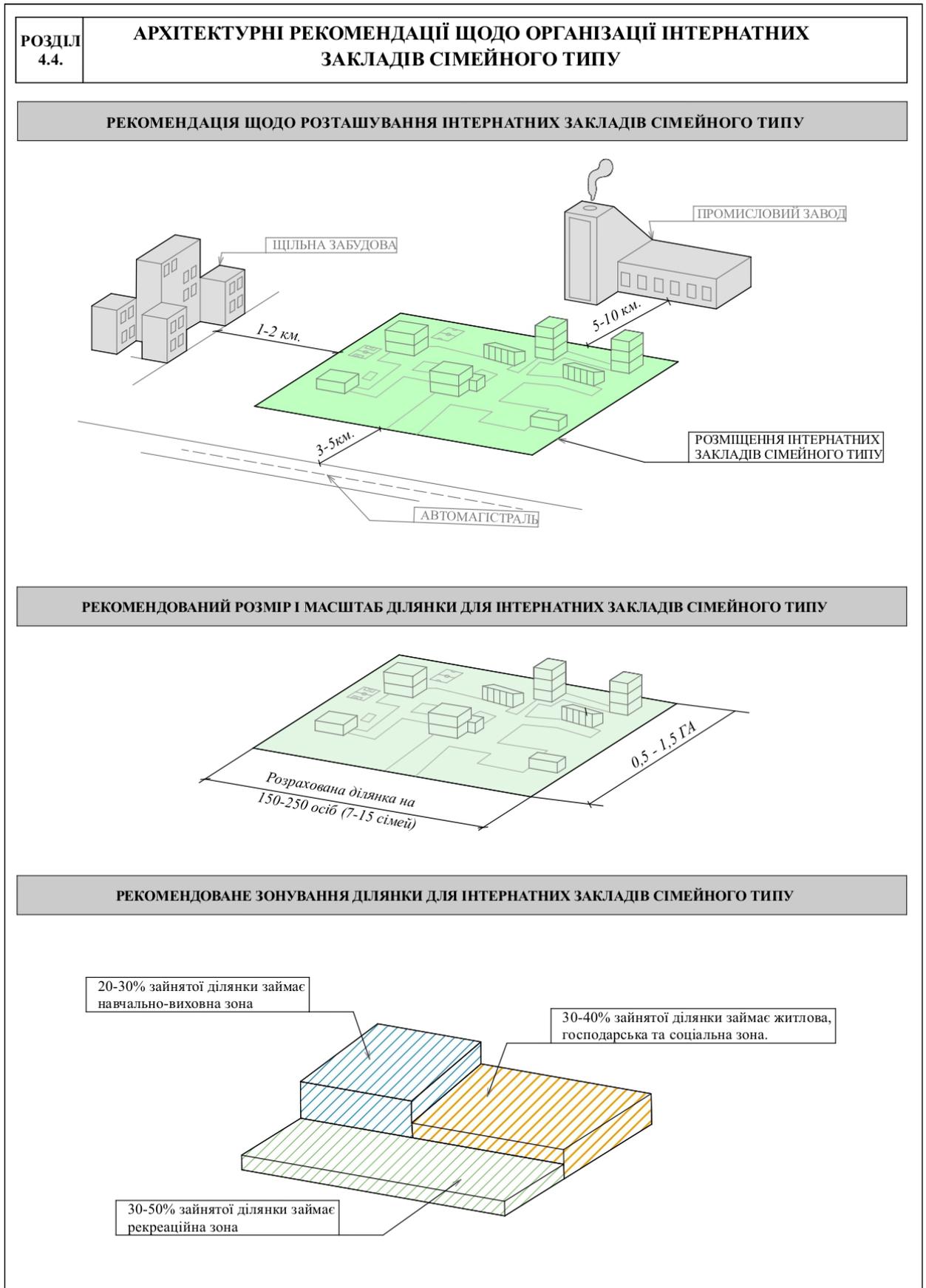

Рис. 30. Архітектурні рекомендації щодо організації інтернатних закладів сімейного типу. (Рисунок автора)

Центральне ядро (комунікативне ядро виступає комунікативним ядром, де діти можуть активно проводити час на відкритому повітрі та взаємодіяти один з одним. Це може бути облаштоване різноманітними дитячими майданчиками, зеленими зонами для відпочинку, а також місцями для організації групових заходів, свят і ігор. Центральне ядро має слугувати місцем соціалізації, розвитку комунікативних навичок і зміцнення взаємин між вихованцями.

Поділ містечка на зони. Структура міського середовища може бути організована у вигляді функціональних зон або невеликих груп будівель, кожен з яких виконує специфічні функції. Це можуть бути житлові, навчальні, дозвілля, медичні та адміністративні зони. Таке зонування дозволяє чітко розділити різні аспекти життя вихованців, спрощуючи орієнтацію у просторі і підвищуючи функціональність закладу. Наприклад, житлові зони можуть бути розташовані в тихій частині містечка, тоді як навчальні приміщення — ближче до центральної зони, що спростить доступ до них. (Рис.31*)

Рис. 31*. Архітектурні рекомендації щодо організації інтернатних закладів сімейного типу. (Рисунок автора)

Архітектурні рекомендації щодо організації житлової зони.

У житловій зоні інтернатного закладу сімейного типу, розрахованій на комфортне проживання 15 сімей, можна реалізувати декілька проєктних варіантів, кожен з яких має свої переваги. Важливо, щоб вибрані типи житлових будівель забезпечували зручність, безпеку та соціальну інтеграцію вихованців.

Першим рекомендаційним варіантом є проєктування двоповерхових котеджів для кожної сім'ї. (Рис.32*) Цей підхід дозволяє оптимально використовувати земельну площу, що є особливо важливим при обмеженому розмірі ділянки. Двоповерхові котеджі забезпечують ефективний поділ житлових та спальних зон, що сприяє комфортному проживанню.

Площа котеджів рекомендується в межах 90-120 м², що забезпечить достатній простір для всіх необхідних функціональних зон. Така площа дозволяє розміщувати 4-8 дітей та 2 прийомних батьків. Важливо врахувати, що у кожному котеджі має бути достатньо місця для зберігання особистих речей дітей, а також для організації різних видів діяльності.

Функціональне планування першого поверху включає: вітальню (20-30 м²), кухню (10-15 м²) та санвузол (5-7 м²). Вітальня може бути просторою, що забезпечить можливість для спільних сімейних заходів, розваг та відпочинку. Кухня повинна бути обладнана всім необхідним для приготування їжі, включаючи обідню зону для спільних прийомів їжі.

На другому поверсі повинно розміщуватися: спальні кімнати (12-20 м²) та ванні кімнати (5-7 м²). Кожна спальня повинна бути розрахована на 2-4 дітей. Наявність ванних кімнат на кожному поверсі забезпечить зручність у користуванні.

Другим рекомендаційним варіантом для організації житлової зони в інтернатних закладах сімейного типу є проєктування багатоквартирних будинків. (Рис.32*) Цей підхід дозволяє ефективно використовувати земельну ділянку, розміщуючи в одному будинку 10-15 сімей. Квартири можуть бути

розраховані на 6 осіб (4-5 дітей та 1-2 прийомних батьків) або на 9 осіб (7-8 дітей та 2 прийомних батьків). Розмір квартир варіюється в залежності від потреб сімей, забезпечуючи можливість для спільного проживання та взаємодії.

Площа для квартир що розраховані на 4-5 дітей та 1-2 прийомних батьків, загальна площа 70-90 м², вона включає у собі такі зони: дві спальні для дітей, кожна з яких займає 12-15 м², що дозволить розмістити по двоє дітей у кожній кімнаті. Окрема спальня для прийомних батьків (вихователя) займатиме 12-15 м². Вітальня матиме площу 15-20 м². Кухня та їдальня потребуватимуть 10-15 м², а ванна кімната разом із санвузлом займатимуть 6-8 м². Для коридорів та допоміжних приміщень необхідно 15-25 м².

Площа для квартир що розраховані на 7-8 дітей та 2 прийомних батьків, загальна площа 100-120 м², вона включає у собі такі зони: вітальня (25-35м²), кухня (20-30м²), 3-5 спалень для дітей (кожна площею 12-15 м²), що забезпечить зручне розміщення по двоє дітей у кожній кімнаті та одна спальня для батьків. Ванна кімната й санвузол займатимуть 10-15 м², враховуючи велику кількість дітей-сиріт потрібно передбачити щонайменше дві ванні кімнати та два санвузли для зручності. Допоміжні зони, такі як коридори та технічні приміщення, потребуватимуть ще 15-25 м² для забезпечення зручного пересування та зберігання речей. Оптимальна поверховість багатоквартирного будинку — триповерхова структура, оскільки забезпечує ефективність використання простору, зручність доступу та функціональне зонування.

Третім рекомендаційним варіантом для організації житлової зони в інтернатних закладах сімейного типу є комбінований підхід, що об'єднує переваги обох попередніх варіантів. Він може включати котеджі для великих сімей, які потребують більше простору, та квартири для менших сімей, забезпечуючи гнучкість у розміщенні. Цей варіант дозволяє об'єднати декілька маленьких квартир для тих, хто потребує більше місця.

Архітектурні рекомендації щодо організації соціальної зони (центр комунікативного ядра).

Соціальна зона, що є основним комунікативним ядром на території інтернатного закладу сімейного типу, призначена для створення простору, де діти можуть активно взаємодіяти з прийомними батьками, вихователями та гостями. Така зона є ключовою для підтримання соціальної активності, розвитку комунікативних навичок та побудови дружніх відносин серед дітей-сиріт. Соціальна зона доступна для всіх, хто бажає брати участь у заходах або відвідувати заклад, що створює атмосферу довіри та включення.

До складу соціальної будівлі входять кілька ключових приміщень: загальна кімната для спілкування (120 м²), зона для проведення колективних заходів (150 м²), бібліотека (100 м²) або медіацентр (80 м²). Додатково передбачені санвузли та допоміжні приміщення, площа яких варіюється залежно від кількості дітей та конкретних потреб закладу.

Оптимальне рішення для соціальної зони — це двоповерхова будівля. Така поверховість дозволяє зберегти більше простору для інших функціональних зон, наприклад, рекреаційних та спортивних майданчиків. На першому поверсі зручно розташувати приміщення загального користування, такі як загальна кімната для спілкування та зона для колективних заходів. А на другому поверсі можна розмістити бібліотеку, медіацентр та інші спеціалізовані приміщення, які потребують більш спокійної атмосфери.

Важливим аспектом є забезпечення безбар'єрного доступу для дітей різного віку та з різними фізичними можливостями. Це досягається завдяки ліфтам, пандусам та іншим засобам безперешкодного доступу, що робить соціальну зону доступною для всіх відвідувачів.

Архітектурні рекомендації щодо організації медичної та психологічної зони.

Медичний центр повинен включати кабінети для регулярних медичних оглядів та екстреної допомоги, забезпечені всім необхідним обладнанням для оперативного реагування. Розміщення медичної зони повинно бути біля комунікативного ядра, що зменшує час доступу до медичної допомоги для дітей та вихователів.

Зона психологічної підтримки, рекомендується розташовувати поруч із комунікативним ядром, що забезпечує доступність індивідуальних і групових консультаційних кімнат, де психологи та інші фахівці можуть надавати підтримку з питань емоційного і психічного здоров'я. Близькість до центральної зони дозволяє органічно інтегрувати ці послуги у повсякденне життя дітей, сприяючи їхній емоційній стабільності та соціальному розвитку.

Архітектурні рекомендації щодо організації освітньої зони.

Інтернатний заклад сімейного типу є комплексом будівель, кожна з яких виконує специфічні функції для забезпечення різноманітних потреб дітей, що проживають у закладі. таке організоване просторове розділення дозволяє максимально ефективно використовувати кожну будівлю для виконання конкретних завдань. Однією з основних складових цього комплексу є освітня зона, яка представляє собою окрему будівлю.

Організація освітнього простору в таких закладах ґрунтується на вимогах Державних будівельних норм України (ДБН), зокрема на ДБН В.2.2-3:2018 «Заклади освіти» та ДБН В.2.2-12:2019 «Проектування навчальних закладів», які визначають вимоги до планування, облаштування та функціонального призначення навчальних приміщень. Згідно з цими стандартами, освітні зони повинні бути комфортними та безпечними для дітей, зручними для навчання і відповідати сучасним вимогам до освітнього процесу.

Особливістю інтернатних закладів сімейного типу є також можливість для дітей-сиріт відвідувати школи, що знаходяться поза межами самого закладу. Це дає

їм можливість інтегруватися в місцеве суспільство, брати участь у соціальному житті та отримувати освіту на рівні з іншими дітьми.

Архітектурні рекомендації щодо організації адміністративної зони.

Адміністративна зона призначена для організації управлінської діяльності закладу та надання підтримки освітньому процесу. Ця зона може включати кабінети для керівництва, персоналу, кімнати для проведення нарад, архіви та інші технічні приміщення, які необхідні для забезпечення адміністративних функцій закладу.

Архітектурні рекомендації щодо організації рекреаційної зони.

Рекреаційна зона є важливим елементом для архітектурного проектування даного типу закладів. Ця зона повинна бути розроблена таким чином, щоб забезпечувати різноманітні можливості для дозвілля та залучення до суспільних активностей не лише дітей, а й мешканців навколишніх районів.

Рекреаційна зона може включати такі елементи: ігрові майданчики (що облаштовані для дітей різного віку), зони для занять спортом (спортивні майданчики для командних ігор (футбол, волейбол, баскетбол), бігові доріжки та тренажери на відкритому повітрі), зони для організації заходів (площа для спільних активностей, таких як кіно під відкритим небом, музичні виступи або святкові події), зелені зони та простори для відпочинку (парки, галявини та місця для пікніків, що забезпечують тихий відпочинок)

Отже, архітектурні рекомендації щодо розміщення закладів в околицях міст, а також визначення оптимального розміру ділянки і структури містечка, допоможуть створенню безпечного та функціонального простору. Таким чином, реалізація запропонованих рекомендацій має потенціал для значного поліпшення якості життя дітей-сиріт в інтернатних закладах сімейного типу.

Примітка: рисунки, позначені зірочкою (*), означають, що представлені плани та розташування функціональних зон є умовними.

Висновки до Розділу 4

1) В рамках стратегії міждисциплінарного синтезу, необхідного для проведення проєктних робіт пріоритетним напрямком окреслено феномен аксіологічного конституювання особистості, який передбачає внутрішній процес усвідомлення і оцінки цінностей, які допомагають людині розуміти, чого вона прагне і як вона сприймає світ, вона може базуватись на різних морально-етичних платформах – релігійній, загальнолюдській, ідеологічній, прагматичній тощо. Встановлено, що міждисциплінарний синтез повинен передбачати послідовне означення таких основних положень: а) реабілітаційно-освітньої методики на основі якої здійснюється піклування про дітей; б) визначення кількісного складу закладу – складу «сімей», чисельності допоміжного персоналу; в) окреслення режиму присутності відповідальних осіб у своїй «сім'ї» - постійна, тимчасова (терміни і мотиви), г) визначення функціональної програми перебування учасників колективу сімейного типу, д) окреслення архітектурно-дизайнерських засобів вирішення функціональної програми.

2) Визначено коло проміжних завдань архітектурного проєктування на етапі міждисциплінарного синтезу (що відповідає створенню ескіз-пропозиції), які мають двоякий характер, а саме: а) з одного боку необхідність гнучкості та мінливості, а з іншого боку забезпечення просторово-емоційної стабільності, яка необхідна для формування атмосфери визначеності, передбачуваності та впевненості; б) з іншого боку потрібно забезпечити колективну взаємодію, як на рівні діалогу з вихователем так і з іншими учасниками «сім'ї», а з іншого - дати можливість відмежування кожної дитини в рамках особистого простору, який відіграє важливу роль, як у конституюванні особистості так і вирішенні тимчасових комунікативних труднощів, особливо у дітей інтравертного типу характеру.

3) Встановлено головні напрямки концептуалізації проєктного рішення, які передбачають розуміння: а) загальної логіки поведінки всіх учасників колективу, б) вікового розподіл дітей у групах-«сім'ях» (одновікові, різновікові), в) загальної кількості «сімей», г) приблизної тривалості перебування в тій чи іншій зоні, д) перспектив програми благоустрою, е) ймовірних варіантів дизайну інтер'єру, є)

способу зв'язку вихователів із власними сім'ями (якщо такі є), ж) можливостей залучення до виховної програми сусідських спільнот, з) ймовірної стратегії енергоефективності, и) місць і цілей використання засобів віртуальної реальності

4) Визначено, що в за своїм принциповим функціональним характером, планування ядра має складатись із взаємодії чотирьох складових частин а саме: а) приватного простору дитини (призначений для особистих потреб і відпочинку, перебування наодинці і референції та само референції), б) середовища спільних активностей (простір, де діти та вихователь можуть збиратися для спільних занять, бесід, ігор і соціальних взаємодій), в) приватного простору вихователя (кімната або апартаменти для відпочинку, занять особистими справами, приготування їжі тощо.), г) елементів побуту . Крім того окреслено архітектурний характер взаємодії цих проєктних частин.

5) Окреслено пріоритети дизайнерської програми внутрішнього середовища комунікативного ядра, метою якої є сприяти методикам корисної взаємодії між вихователем та дітьми, відповідаючи таким цілям: а) уникати відчуття невизначеності, непевності, небезпеки; б) уникати надмірної одноманітності та повторюваності, які можуть викликати відчуття беззмістовності; в) уникати відчуття пригніченості та непотрібності, г) уникати відчуття недовіри. Надано рекомендації якими архітектурними прийомами можна досягнути заявлених цілей, виявлено необхідність забезпечити меморіалізацію пам'яті сімейного колективу «візуально-мнемотичних якорів», під яким треба розуміти і тих хто вже покинув заклад і тих хто на даний момент у ньому знаходиться. Сформульовано визначення комунікативного ядра як мікроуніверсуму персоніфікованої уваги.

б) Окреслено коло проєктних заходів пов'язаних із вирішенням двох адаптивних кіл – соціалізації та пізнання. Запропоновано виходити із принципу, що сама концепція деінституціалізації суперечить суворій регламентованості режиму перебування у інтернатному закладі. До першого кола відносяться наприклад такі елементи як спортивна інфраструктура, об'єкти дозвілля, простори самопрезентації та колективних постановок. Описано взаємодію цих елементів із середовищем. До другого адаптивного кола – зони пов'язані із довкіллям - природнім та штучним.

Відтак визначено дві основні передумови його узгодження: а) розумінні того, що існують універсальні механізми пізнання, які виникають під час взаємодії з елементами природи; б) розумінні того, що навички взаємодії з технологічними посередниками є частиною специфіки покоління дітей інформаційної доби.

7) Запропоновано рекомендації щодо розміщення інтернатних закладів сімейного типу, проектування їх функціональних зон на території, а також розроблені проєктні пропозиції для архітектурного планування навчально-виховної, соціальної та житлової зон.

ВИСНОВКИ

1. На підставі узагальнення джерельної бази сформовано послідовність матеріалів відповідно до їх важливості з точки зору формування архітектури інтернатних закладів сімейного типу, які відповідають предмету дослідження, вони мають характер послідовності із п'яти складових: а) конституюючі, б) дидактичні, в) концептуальні, г) функціональні, д) уточнюючі. Конституюючі утворюють вихідну базу проектування і формують головні завдання, вони, як правило, ґрунтуються на міждисциплінарних дослідженнях. Дидактичні розглядають виховні та освітні техніки. Концептуальні пропонують експерименти та пропозиції загального характеру; функціональні та уточнюючі концентруються на деталях і практичних аспектах проєктів. Запропоновано розглядати наведену послідовність в якості основи для комплексної програми проектування інтернатних закладів для дітей позбавлених батьківського піклування.

2. Виявлено, що перспективним напрямком роботи із середовищем закладу соціального захисту дітей є опрацювання категорії «сімейності», через її розподіл на окремі якості, зокрема такі як комунікативні, емпатичні, персоналістичні, які в майбутньому можуть мати продовження з точки зору архітектурної функції. Теоретичні зусилля мають бути спрямовані на утворення бази конструювання «сімейності», як середовищного поняття, яке допомагає вирішувати практичні завдання ефективного зростання дітей позбавлених батьківської опіки таких як - сприяння позитивному погляду на довкілля, довірливим взаєминам всередині інтернатного колективу тощо.

3. Окреслено межі методологічного охоплення тематики архітектури інтернатних закладів, якими є: а) проектування у країнах із тривалим досвідом деінституціалізації, коли є підстави говорити про достатню для порівняння і аналізу кількість накопиченого матеріалу; б) особистісне зростання дитини, її реакції на різні виховні методики і комунікативні практики, гармонійне входження у різні формати дорослого життя; в) просторове вирішення закладів призначених

для перебування дітей з різними фізичними або психологічними вадами, включаючи врахування вимог деінституціалізації.

4. Сформульовано методологію вивчення простору піклування закладу соціального захисту дітей. Зокрема, розроблено авторський *метод порівняння середовищно-фостерних характеристик*. На основі аналізу більше сотні проєктів інтернатних закладів в різних країнах світу у відмінних соціальних контекстах, здійснено їх структурування за структурою генплану, зокрема виділено у три різновиди – цільні, розгалужені та дисперсні. Надані їм характеристики та оцінка в контексті цінностей деінституціалізації. Розроблено авторський метод *аналізу просторових аспектів психології позитивного зростання*, який полягає у встановленні психологічних факторів, що мають значення у роботі з дітьми, з наступним виявленням потенціалу просторово-матеріальної реалізації окреслених психологічних потреб.

5. В рамках використання традиційних методів натурних обстежень і просторово-функціонального аналізу було досліджено більше шестидесяти об'єктів в Україні, Швеції та Польщі. У просторово-функціональному сенсі виділено наступні типи комплексів: а) «історичні» будинки, б) модерністської будівлі другої половини ХХ століття, в) заклади розміщені у приватних однородинних будинках, г) об'єкти розсосередженого планування (всі такі приклади розміщені у Швеції), д) об'єкти міської забудови перепристосовані до потреб інтернатного закладу. Кожен з типів оцінено з точки зору їх відповідності до цінностей деінституціалізації дані об'єкти можна розподілити.

6. На базі методик виховання у інтернатних закладах сімейного типу сформульовано ключові функціональні складові, якими є: «комунікаційне ядро», «перше адаптивне коло» та «друге адаптивне коло». Кожна з них відповідає певній місії особистісного становлення та навикам взаємодії із довкіллям. Визначено, що простір «комунікативного ядра» має формувати затишок, домашність, функціональність, спокійність, а також служити візуально-асоціативною прив'язкою мнемонічного імпринтингу, мати свої статичні візуальні маркери та солідаризаційні символи. Встановлено, що завданням першого адаптивного кола є

соціалізація, яка має будуватись на залученні та інтеграції середовища комунікативного ядра, а також пріоритету позитивної картини власної інакшості дитини в умовах колективної взаємодії; не повинно допускати таких рішень, які надмірно виділяють одних дітей відносно інших та формують враження різноцінності. Окреслено стратегію проєктування другого адаптивного кола, призначеного для пізнання, наприклад, через імітації явищ із різних галузей знань, місця для експериментів із властивостями матеріалів, зелені зони, які стають об'єктами домислення та індивідуальної інтерпретації дитини, яка будує власну картину довкілля.

7. Розглянуто категорію трансформативного потенціалу існуючих інтернатних та інших будівель, в контексті їх використання для потреб альтернативного піклування дітей. Окреслено такі основні засади деінституціалізаційної трансформації існуючих модерністських об'єктів: а) внутрішньої фрагментації, б) мікроколективної ізоляції, в) інклюзивної синергії, г) сталої енергоефективності, д) типологічної оптимізації. Сформульовано трансформативну стратегію для закладів, що виникли у добу історизму і мали характер будівлі «палацового» типу, зокрема кілька стратегій трансформації, а саме: а) доповнення, б) реструктуризація та в) експансія, а також трансформативні принципи, як: а) розсистематизація простору – уникнення монотонної ритміки та нав'язливої повторюваності, б) демонументалізація – нейтралізація специфічних стилістичних елементів, які можуть бути шкідливими для безпечного перебування дітей, в) мікроколективна формація - об'єднання ряду послідовних приміщень з метою утворення багатофункціонального простору для одного комунікативного ядра, г) вертикальна фрагментація – використання потенціалу значної висоти поверхів, д) вітальна санація.

8. Визначено архітектурно-просторові засади інтернатів «багатосімейного» типу та окреслено відповідні структурні схеми: а) роззосереджену, б) лінійну, в) інтравертну та г) екстравертну. Надано характеристику кожної із цих схем залежно від цілей деінституціалізації, рекомендації з комплексної організації середовища зростання. Зокрема виділено

«інтравертну» схему як таку, що найбільш повно відповідає цінностям особисто – орієнтованого виховання дітей позбавлених батьківської опіки.

9. На базі розробленої методики проектування деінституціалізованого закладу соціального захисту дітей, що позбавлених батьківського піклування наведено приклад етапного проектування основних проєктних параметрів «багатосімейного» інтернату. Окреслено пріоритети дизайнерської програми внутрішнього середовища комунікативного ядра, відповідаючи таким цілям: а) уникати відчуття невизначеності, непевності, небезпеки; б) уникати надмірної одноманітності та повторюваності, які можуть викликати відчуття беззмістовності; в) уникати відчуття пригніченості та непотрібності, г) уникати відчуття недовіри. Надано рекомендації щодо використання архітектурних прийомів для досягнення цих цілей. Окреслено коло проєктних заходів пов'язаних із вирішенням двох адаптивних кіл – соціалізації та пізнання. Запропоновано структуру першого адаптивного кола, зокрема з таких елементів як спортивна інфраструктура, об'єкти дозвілля, простори самопрезентації та колективних постановок. До другого адаптивного кола віднесено– зони пов'язані із довкіллям - природнім та штучним. Відтак визначено дві основні передумови його узгодження: а) розумінні того, що існують універсальні механізми пізнання, які виникають під час взаємодії з елементами природи; б) розумінні того, що навички взаємодії з технологічними посередниками є частиною специфіки покоління дітей інформаційної доби.

10. Запропоновано рекомендації щодо проектування будівель які знаходяться на території інтернатних закладів сімейного типу. Вони включають схеми розміщення даного типу закладів та концепцію організації функціональних зон. Запропоновано проєктні пропозиції архітектурного планування навчально-виховної, соціальної та житлової зон, у яких найчастіше розташовується комунікативне ядро.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абизов В., Волощенко О. (2018) Формування предметно-просторового середовища дитячих притулків, *Актуальні проблеми сучасного дизайну : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (20 квітня 2018 р., м. Київ) : у 2-х т. – Київ : КНУТД, 2018. – Т. 2. – С. 112-115.
2. Абизов В. А., Кірnaz А. О. (2020) Особливості формування простору дитячих будинків сімейного типу, *Технології та дизайн*. - 2020. - № 1. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/td_2020_1_5
3. Авдєєва, М., Перфілова, О. (2013) Визначення сучасного підходу до формування шкіл у житловій забудові. «АВІА-2013»: XI Міжнародна наук.-техн. конф., травень 2013 р.: зб. тез. Том 4–К.: НАУ, 2013.–С. 26.134-26.138.
4. Архаїмова А. О. (2005) Принципи архітектурно-планувальних рішень соціально-реабілітаційних центрів (для безпритульних дітей та підлітків): Автореф. дис... канд. архіт.: 18.00.02 / А.О. Ахаїмова ; Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. — К.,— 20 с. — укр.
5. Береговий Я. (2001) «Чистий аркуш» з необмеженими можливостями педагогіка раннього дитинства має надзвичайні перспективи / *Дзеркало тижня* № 2 (326) Субота, 13 - 19 січня 2001 року. DOI: <https://web.archive.org/web/20070310140336/http://www.zn.kiev.ua/nn/show/326/29260/>
6. Верховна Рада України. (2018). Закон України "Про соціальний захист дітей". DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>
7. Гнесь Л. Б. (2010) Архітектурно-планувальна організація дитячих будинків сімейного типу. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. - Вип. 24. - С. 312-321. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2010_24_46.
8. Гомон, О. (2013) Функціональні основи навчально-виховних комплексів дитячий садок-початкова школа. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, (32), pp.358-364.

9. Грицюк, Л.С., Ткачук, Т.М. (2013) Особливості інтеграції дітей з особливими потребами в соціальне середовище за допомогою архітектурних засобів. *Містобудування та територіальне планування*, (50), pp.126-133.

10. Державні Будівельні Норми України (2007) Будинки і споруди. Заклади соціального захисту населення ДБН В 2.2 – 18:2007, Київ: Мінбуд України. DOI: <https://kbu.org.ua/assets/app/documents/dbn2/67.1.%20ДБН%20В.2.218~2007.%20Будинки%20і%20споруди.%20Заклади%20соці.pdf>

11. Державні Будівельні Норми України (2018) Будинки і споруди. Заклади освіти, ДБН В. 2.2 – 3:2018, Київ: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. DOI: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3199639927805445716?doc_type=2

12. Державні Будівельні Норми України (2019) Будинки і споруди. Заклади охорони здоров'я, ДБН В. 2.2 – 10:2019, Київ: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. DOI: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/Persha-redaktsiya-DBN-Ohorona-zdorovya.pdf>

13. Державні будівельні норми України (2018). Заклади освіти, ДБН В.2.2-3:2018, Київ: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. DOI: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/11/DBN-V-2.2-3-2018.pdf>

14. Державні будівельні норми України (2019). Проектування навчальних закладів, ДБН В.2.2-12:2019, Київ: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. DOI: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/DBN-V-2.2-12-2019.pdf>

15. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною (2017) Кабінет Міністрів України, Постанова від 4 липня 2017 р. № 465 Київ. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF#Text>

16. Дорожкина О. А. (1993) Формирование потребности в эстетической деятельности у воспитанников детских домов и школ-интернатов [Текст] :

дис...канд.пед.наук:13.00.01 / Дорожжина Ольга Алексеевна ; Киевский ун-т им. Т.Шевченко. - К., - 202 с.

17. Дячок О. М. (2000) Принципи формування архітектури шкіл з нетрадиційними методами навчання: Дис... канд. архітектури: 18.00.02 / Київський національний ун-т будівництва і архітектури. - К.

18. Ернст Т. К. (2007) Принципи формування архітектурного середовища дитячих освітньо-виховних закладів : дис... канд. архітектури: 18.00.01 / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. — К.

19. Закон України «Про охорону дитинства» (2001) Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст.142

20. Закон України. (2008). Про забезпечення організації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (№ 1058-VI) DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-16>.

21. Закон України. (2013). Про соціальні послуги (№ 3218-VI). DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3218-17>.

22. Іванов-Костецький, С.О., Семків, О.Я. (2015) Основні функціональні засади проектування центрів виховання молоді типу Пансіон. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Архітектура*, (836), pp.83-94.

23. Інтернет-видання 'Полтавщина'. (2022). У Полтаві в школах і дитсадках розміщують переселенців з обстріляного Харкова (оновлено). DOI: <https://poltava.to/news/65039/>

24. Кабінет Міністрів України. (2017). Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки (№ 526-р). DOI: <https://www.kmu.gov.ua>.

25. Кабінет Міністрів України (2020) Розпорядження від 1 червня 2020 р. № 703-р. Київ. Про затвердження плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-2020-%D1%80#Text>

26. Карпенко З.С. (1999) Психологічні основи аксіогенезу особистості: Дис. ... д-ра психол.наук / З.С.Карпенко. – К., – 386 с.

27. Комаров, К. (2010) Сучасні принципи архітектурного вирішення шкіл для дітей з вадами зору. *Українська академія мистецтва*, (17), pp.359-369.
28. Коваль-Цєпова А. В. (2021) Принципи дизайну інтер'єрів закладів соціального захисту дітей: дис. канд. мистецт.: за спец. 17.00.07 «Дизайн» – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, –350 с.
29. Комісарик, М. І. (2001) Педагогічні умови використання фітоклімату в реабілітаційно-профілактичній роботі дитячих будинків для дітей-сиріт [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 - теорія і методика виховання / Комісарик Марія Іванівна ; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника ; наук. кер. Н. В. Лисенко. – Івано-Франківськ, – 184 с. – Бібліогр.: с. 185-200.
30. Кузьміна О. (2011) Використання інтерактивних технологій у соціально-педагогічній роботі з формування життєвої компетентності учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* № 4-5 (14-15), -С. 12-22
31. Лєскова Л.Ф. (2016) Дитячі будинки сімейного типу як інститут соціалізації дітей, *World Science* №9(13), Vol.3, September
32. Львівська Обласна Рада (2021) Проєкт Регіональної програми забезпечення житлом дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа у Львівській області на 2021-2025 рр. DOI: https://lvivoblrada.gov.ua/public/vendor/adminlte/plugins/ckeditor/plugins/kcfinder-master/upload/files/Proekty%20rishaen/VIII/2021/proekt_72.pdf
33. Львівська обласна Державна адміністрація (2022) У 2022 році на Регіональну програму забезпечення житлом дітей-сиріт виділили 9 мільйонів гривень. DOI: <https://old.loda.gov.ua/news?id=64507>
34. Мироненко, В.П., Харланова, Ю.І. (2008) Особливості підходу до формування архітектурного середовища для сліпих дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, № 632, - С. 129-131

35. Мирошникова Н., Дорошенко Ю. (2015) «Будинки виховання дітей-сиріт: ретроспектива та типологія закладів опіки» *Сучасні проблеми архітектури і містобудування*, вип. 38, - С. 445 – 451
36. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини (2008) Кабінет Міністрів України, Постанова від 24 вересня 2008 р. № 866 Київ. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
37. Обиточна З. (2022) Функціонально-планувальна організація центру для спільного тимчасового перебування осіб похилого віку та дітей-сиріт, *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Випуск 62. Київ. –С.292-303
38. Петрова С. (2016) Духовно-моральне виховання як фактор становлення особистості дитини-сироти в умовах дитячого будинку "Перлинка", *Нова педагогічна думка*, № 2. - С. 113-117
39. Петрова С. М. (2020) Організаційно-педагогічні умови становлення особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку (Дис. Канд.. пед. наук, Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання. - Київ)
40. Пеша І. В. (2000) Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу (Дис. Канд.. пед. Наук, Нац. Пед.. університет імені М. П. Драгоманова. – Київ)
41. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2012) Затверджено Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства соціальної політики України 10.09.2012 № 995/557. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12#n15>
42. Постанова Про загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки та інші інтернатні заклади (1984-1991) Рада Міністрів Української РСР, Постанова від 14 лютого 1984 р. N 83, зміни і доповнення 1989, 1990, 1991 рр. DOI: <https://ips.ligazakon.net/document/KP840083?an=2>
43. Президія Академії педагогічних наук України (2004) Постанова 01.07.2004 N 1-7/6-98 Про Національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-98601-04#Text>

44. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту (2012) Закон України, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 16, ст.146. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>

45. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2005) Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 6, ст.147. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

46. Про затвердження норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вихованців шкіл-інтернатів (2004) Міністерство Освіти і Науки України 17.11.2003 N 763. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-04#Text>

47. 1 Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу (2017) Кабінет Міністрів України, Розпорядження від 9 серпня 2017 р. № 526-р, Київ. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>

48. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей (1995) Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 6, ст. 35. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

49. Рожок М. (2013) Сучасний стан закладів дитячих будинків сімейного типу та деякі проблеми їх архітектурної організації, *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. Випуск 32

50. Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти (2020) Міністерство охорони здоров'я України. Затверджено: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 25 вересня 2020 року № 2205. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text>

51. Саньков П., Ткач С., Подолинний А. (2016) Методика формування будинків - інтернатів для соціальної адаптації дітей дошкільного та шкільного віку. *Строительство, материаловедение, машиностроение* : сб. науч. тр. / Придніпр. держ. акад. буд-ва і архітектури. – Дніпро, 2016. – Вып. 90. – С. 164-170. – (Стародубівські читання).

52. Сафронова О., Антоненко Н., Гудкова І. (2018) Особливості впровадження інноваційних засобів у дизайн інтер'єрів шкіл-інтернатів для дітей з інвалідністю по зору, *Технології та дизайн*, № 4, - С. 1-15
53. Типове Положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату (2008) Кабінет Міністрів України, Міністерство праці та соціальної політики України, Наказ Міністерства праці та соціальної політики України 02.04.2008 N 173. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0676-08#Text>
54. Указ Президента України №42/2001 (2021) Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми "Діти України" на період до 2005 року available at: <https://www.president.gov.ua/documents/422001-613> (26.07.2022)
55. Чихурський, А.С. (2016) Естетизація навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи-інтернату (кінець ХХ–початок ХХІ століття) (Дис. доктора наук, Житомирський державний університет імені Івана Франка)
56. Шаповал Ю. Д. (2005) Закономірності та особливості особистісно орієнтованого навчання молодших школярів // Дійсність та перспективи розвитку сучасної освіти України: Зб. наук. пр. // Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка. — Харків: Стиль Іздат, — С. 255—262.
57. Шулдан. Л. (2008) Архітектурне удосконалення шкільних будівель з урахуванням енергозаощаджування *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, № 632, - С. 92-106
58. Юрчишин О. М. (2008) Приміщення короткочасного перебування дітей як функціональна одиниця житлового середовища *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, № 632, - С. 111-116
59. Idak Y. and Frankiv R. (2022). Gated communities in Lviv Between social demand and spatial limitation. *Spatium*, (48), pp. 22-29. DOI: <https://doi.org/10.2298/SPAT220703011I>
60. As, I. and Basu, P. (2021). *The Routledge Companion to Artificial Intelligence in Architecture*. Milton: Taylor & Francis Group.
61. Alem, S.K. (2020). Investigating psychosocial problems of orphan children in primary schools. *Journal of Pedagogical Research*, 4(1), pp.46–56.

62. ArchDaily. (2014). Children's Home / CEBRA. DOI: <https://www.archdaily.com/570664/children-s-home-cebra>.
63. Atwine, B., Cantor-Graae, E. and Bajunirwe, F. (2005). Psychological distress among AIDS orphans in rural Uganda. *Social Science & Medicine*, 61(3), pp.555–564. DOI: 10.1016/j.socscimed.2004.12.018.
64. Barber, J., Delfabbro, P. and Gilbertson, R. (2004). *Children in Foster Care*, London: Routledge.
65. Barber, J. G. (2004). "The family-centered model in child welfare services". *Child Welfare*, 83(6), 707-731.
66. Barclay, K. and Hällsten, M. (2021). Does the impact of parental death vary by parental socioeconomic status? A study of children's educational and occupational attainment. *Journal of Marriage and Family*.
67. Bicego, G., Rutstein, S. and Johnson, K. (2003). Dimensions of the emerging orphan crisis in sub-Saharan Africa. *Social Science & Medicine*, 56(6), pp.1235–1247. DOI: 10.1016/s0277-9536(02)00125-9.
68. Beery, T. and Jørgensen, K.A. (2016). Children in nature: sensory engagement and the experience of biodiversity. *Environmental Education Research*, 24(1), pp.13–25. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504622.2016.1250149>.
69. Bettmann, J.E., Mortensen, J.M. and Akuoko, K.O. (2015). Orphanage caregivers' perceptions of children's emotional needs. *Children and Youth Services Review*, 49, pp. 71–79.
70. Bhargava, A. (1998). A dynamic model for the cognitive development of Kenyan schoolchildren. *Journal of Educational Psychology*, 90: 162–166.
71. Bruskas, D. (2008). *Children in Foster Care: A Vulnerable Population at Risk*. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 21(2), pp.70–77.
72. Chitiyo, J., Chityo, A., & Chityo, M. (2016). Psychosocial Support for Children Orphaned by HIV/AIDS in Zimbabwe. *Journal of Childhood Education*, 92(6), 465–9.
73. Clausen, J.M., Landsverk, J., Ganger, W., Chadwick, D. and Litrownik, A. (1998). Mental Health Problems of Children in Foster Care. *Journal of Child and Family Studies*, 7(3), pp.283–296.

74. Cluver, L. and Gardner, F. (2007). Risk and protective factors for psychological well-being of children orphaned by AIDS in Cape Town: a qualitative study of children and caregivers' perspectives. *AIDS Care*, 19(3), pp.318–325
75. Coburn, J. Q., Freeman, I., & Salmon, J. L. (2017). A review of the capabilities of current low-cost virtual reality technology and its potential to enhance the design process. *Journal of Computing and Information Science in Engineering*, 17(3)
76. Coleman, D., Walker, J. S., Lee, J., Friesen, B. J., & Squire, P. N. (2009). Children's beliefs about causes of childhood depression and ADHD: A study of stigmatization. *Psychiatric Services*, 60(7), 950–957.
77. Corrigan, P. W., & Shapiro, J. R. (2010). Measuring the impact of programs that challenge the public stigma of mental illness. *Clinical Psychology Review*, 30(8), 907–922. DOI: 10.1016/j.cpr.2010.06.004.
78. Cremin, T. and Barnes, J. (2018). Creativity and Creative teaching and Learning. In: Cremin, T. and Burnett, C. eds. *Learning to Teach in the Primary School* (4th edition). Routledge.
79. De Witt, M.W. and Lessing, A.C. (2010). The psychosocial well-being of orphans in Southern Africa: the perception of orphans and teachers. *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, 6(2).
80. Declaration of the rights of the child (1959) Adopted by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 10 December 1959. DOI: <https://web.archive.org/web/20130926070812/http://www.un.org/cyberschoolbus/humanrights/resources/child.asp>
81. Demchenko, O. and Stakhova, I. (2022). European experience in organizing theatrical activities in primary school teachers training (based on the results of the Jean Monnet module project 620252-epp-1-2020-1-ua-eppjmo-module). *Scientific Journal of Polonia University*, 51(2), pp.31–39. DOI: <https://doi.org/10.23856/5104>.
82. Demitriadou, E., Stavroulia, K.-E. and Lanitis, A. (2019). Comparative evaluation of virtual and augmented reality for teaching mathematics in primary education. *Education and Information Technologies*.

83. Disassa, G.A. and Lamessa, D. (2021). Psychosocial support conditions in the orphanage: case study of Wolisso project. *International Journal of Child Care and Education Policy*, 15(1)
84. Downey, D.B. (1995). When Bigger Is Not Better: Family Size, Parental Resources, and Children's Educational Performance. *American Sociological Review*, 60(5), p.746
85. Dudek M. (2005) *Children's Spaces*. Architectural Press
86. Dudek, M. (2014). *Kindergarten Architecture*. Taylor & Francis
87. Dudek, M. (2013) *The third teacher : how young children learn from architecture and the environment*. Farnham: Ashgate.
88. Elstad, J.I. (1998). The Psycho-social Perspective on Social Inequalities in Health. *Sociology of Health & Illness*, 20(5), pp.598–618
89. Eneji I, Archibong R. (2021). Social Challenges to the Education of Orphaned and Vulnerable Children in Eleme, Nigeria. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 12(4), p.183.
90. Ernawati, T., Suryani, I. and Sukiman, S. (2022). Character Education for Children: The Study on The Good and Bad Values. *Jurnal Basicedu*, [online] 6(2), pp.2199–2207. doi:10.31004/basicedu.v6i2.2350
91. European Commission (2018) *Deinstitutionalisation of child care systems in Europe - Transition from institutional to community-based services*. DOI: <http://archinform.knuba.edu.ua/article/view/246168/246682>
<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1246&furtherNews=yes&langId=en&newsId=9056>
92. Eysenck, H.J. and Cookson, D. (1969). Personality in primary school children. *British Journal of Educational Psychology*, 39(2)
93. Ford, A. (2007) *Designing the sustainable school*. Bastow: The Images Publishing Group Pty Ltd
94. Gelfand, L., Corey Freed, E. (2010) *Sustainable school architecture : design for primary and secondary schools*. Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons.

95. Guegan, J., Brechet, C. and Nelson, J. (2020). Dreamlike and Playful Virtual Environments to Inspire Children's Divergent Thinking. *Journal of Media Psychology*, pp.1–11. DOI: <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000279>.

96. Guidelines for the Alternative Care of Children : resolution / adopted by the General Assembly (2010) UN. General Assembly (64th sess. : 2009-2010) United Nation Digital Library. DOI: <https://digitallibrary.un.org/record/673583?ln=en>

97. H, P. and Kellert, S.R. (2002). *Children and nature : psychological, sociocultural, and evolutionary investigations*. Cambridge, Massachusetts: The Mit Press.

98. Hao, Z., Zhu, Y., Fu, Y., Yang, J., Meng, C., Dong, C. and Liu, H. (2022). Effects of Long-Term Enclosed Environment on Human Health Based on the Analysis of Salivary Microbiota and Cytokines. *Microbiology Spectrum*, 10(2). DOI: <https://doi.org/10.1128/spectrum.00254-22>

99. Hester, C. (2021). See Me: How architecture can change our care of the elderly and orphaned. Bachelor of Architecture Theses - 5th Year. DOI: https://digitalcommons.kennesaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1199&context=barch_etd

100. Imdat As and Prithwish Basu (2021). *The Routledge companion to artificial intelligence in architecture*. Abington, Oxon New York Routledge.

101. Institute for Family Studies. (2019). *Toddlers and Seniors Together: The Benefits of Intergenerational Care*. DOI: <https://ifstudies.org/blog/toddlers-and-seniors-together-the-benefits-of-intergenerational-care#:~:text=participation%20in%20intergenerational%20programs%20and>

102. Joronen, K., Rankin, S.H. and stedt-Kurki, P. (2008). School-based drama interventions in health promotion for children and adolescents: systematic review. *Journal of Advanced Nursing*, 63(2), pp.116–131. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2008.04634.x>.

103. Kaur, R., Vinnakota, A., Panigrahi, S., & Manasa, R. (2018). A descriptive study on behavioral and emotional problems in orphans and other vulnerable children staying in institutional homes. *Indian Journal of Psychological Medicine.*, 40(2), 161

104. Kavanagh, S., Luxton-Reilly, A., Wuensche, B. & Plimmer, B. (2017). A systematic review of Virtual Reality in education. *Themes in Science and Technology Education*, 10(2), 85-119
105. Khan, M. A., Khan, M. F., Khan, M. S., & Kamal, M. A. (2023) Landscape Design Considerations of a Healing Garden at an Orphanage Centre: Eco-Therapy and Health Wellness.
106. Kostyukova, T.A., Revyakina, V.I., Erokhin, V.K., Loyko, O.T., Galtsova, N.P. and Dryga, S.V. (2016). Psychological and Educational Support of Substituting Family Selection for Orphaned Children of Pre-School Age. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 233, pp. 327–332
107. Lareau, A. and Horvat, E.M. (1999). Moments of social inclusion and exclusion race, class, and cultural capital in family-school relationships. *Sociology of Education*, 72(1), pp.37–53. DOI: <https://doi.org/10.2307/2673185>
108. Li, X., Naar-King, S., Barnett, D., Stanton, B., Fang, X. and Thurston, C. (2008). A Developmental Psychopathology Framework of the Psychosocial Needs of Children Orphaned by HIV. *Journal of the Association of Nurses in AIDS Care*, 19(2), pp.147–157. DOI: 10.1016/j.jana.2007.08.004.
109. Lindblade, K., Odhiambo, F., Rosen, D. and DeCock, K. (2003). Health and nutritional status of orphans <6 years old cared for by relatives in western Kenya. *Tropical Medicine & International Health*, 8: 67–72.
110. Loredana Benedetto, Massimo Ingrassia and Intechopen (Firm (2021). *Parenting : studies by an ecocultural and transactional perspective*. London, United Kingdom: Intechopen.
111. Makame, V., Ani, C. and Grantham-McGregor, S. (2007). Psychological well-being of orphans in Dar El Salaam, Tanzania. *Acta Paediatrica*, 91(4), pp. 459–465
112. Marcovitch, S., Goldberg, S., Gold, A., Washington, J., Wasson, C., Krekewich, K. and Handley-Derry, M. (1997). Determinants of Behavioural Problems in Romanian Children Adopted in Ontario. *International Journal of Behavioral Development*, 20(1), pp.17–31.

113. Miller, J. (2008). "Otherness". *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. The SAGE encyclopedia of qualitative research methods. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc. pp. 588–591
114. Monasch, R. and Boerma, J.T. (2004). Orphanhood and childcare patterns in sub-Saharan Africa: An analysis of national surveys from 40 countries. *AIDS*, 18: 55–65.
115. Moushmoush, M. and Fryer, R. (2019). *The Design of a Wellness Center for Orphans in Idlib, Syria*. ARCC Conference Repository. DOI: <https://www.arcc-journal.org/index.php/repository/article/view/605>
116. Mozolev, O., Marusynets, M., Zdanevych, L., Smuk, O. and Chehi, T. (2021). Children's Socialization in Family-Style Orphanages. *Open Journal of Social Sciences*, 09(07), pp.154–167. DOI: <https://doi.org/10.4236/jss.2021.97010>.
117. Mwoma, T. and Pillay, J. (2015). Psychosocial support for orphans and vulnerable children in public primary schools: Challenges and intervention strategies. *South African Journal of Education*, 35(3), pp.1–9. DOI: <https://doi.org/10.15700/saje.v35n3a1092>.
118. Nelson C., Fox N., Zeanah Ch. (2014) *Romania's Abandoned Children Deprivation, Brain Development, and the Struggle for Recovery*, Harvard University Press
119. Ntshuntshe, Z. and Taukeni, S.G. (2020). Psychological and Social Issues Affecting Orphans and Vulnerable Children. *Addressing Multicultural Needs in School Guidance and Counseling*, pp. 20–31.
120. Nyambedha, E.O., Wandibba, S. and Aagaard-Hansen, J. (2003). Changing patterns of orphan care due to the HIV epidemic in western Kenya. *Social Science & Medicine*, 57(2), pp.301–311. DOI:10.1016/s0277-9536(02)00359-3.
121. Nurith Zmora (1994). *Orphanages reconsidered : child care institutions in progressive era Baltimore*. Philadelphia: Temple University Press. –P. 145
122. Nyilas, A. (2018). *Beyond utopia : Japanese Metabolism architecture and the birth of mythopia*. New York, NY: Routledge, Taylor and Francis Group.

123. Ofli, F., Kurillo, G., Obdržálek, Š., Bajcsy, R., Jimison, H. B., & Pavel, M. (2015). Design and evaluation of an interactive exercise coaching system for older adults: lessons learned. *IEEE journal of biomedical and health informatics*, 20(1), 201-212.
124. Okyere, C.Y. (2020). The effect of internet services on child education outcomes: evidence from poa! Internet in Kenya. *Journal of Development Effectiveness*, pp.1–15
125. Oleke, C., Blystad, A. and Rekdal, O. (2005). When the obvious brother is not there: Political and cultural contexts of the orphan challenge in northern Uganda. *Social Science & Medicine*, 61: 2628–2638.
126. OryLab Inc. (2018). OryLab (オリィ研究所) テクノロジーの力で 「不可能を可能に変えていく」. DOI: https://orylab.com/en/?fbclid=IwAR3s7NF_FNg9RHTlRfaA9828djASkU0DNX2O1EWCehBkneTldF-4uXsxLr4
127. Pharoah, R. (2016). AIDS, Orphants and Crime: Exploring the linkages. *South African Crime Quarterly*, (13). DOI: <https://doi.org/10.17159/2413-3108/2005/v0i13a1010>.
128. Pillay, J. (2018). Early Education of orphans and vulnerable children: A crucial aspect for social justice and African development. *Koers - Bulletin for Christian Scholarship*, 83(1)
129. Pillay, A.L. and Lockhat, M.R. (1997). Developing community mental health services for children in South Africa. *Social Science & Medicine*, 45(10), pp.1493–1501. DOI: 10.1016/s0277-9536(97)00079-8.
130. Powell, G., et al. (2004). ‘Children in residential care: The Zimbabwean Experience’, UNICEF & the Ministry of Public Service, Labour & Social Welfare. Retrieved August., 24, 2008.
131. Ravallion, M and Wodon, Q. (2000). Does child labour displace schooling? Evidence on behavioural responses to an enrollment study. *Economic Journal*, 110: C158–C175.
132. reyestr.court.gov.ua. (2021). Єдиний державний реєстр судових рішень. DOI: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/>

133. Rosenfeld, A.A., Pilowsky, D.J., Fine, P., Thorpe, M., Fein, E., Simms, M.D., Halfon, N., Irwin, M., Alfaro, J., Saletsky, R. and Nickman, S. (1997). Foster Care: An Update. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 36(4), pp.448–457
134. Rossi, A. (1982). *The architecture of the city*. Cambridge, Mass, Mit Press
135. 137 Rovai, A.P. and Wighting, M.J. (2005). Feelings of alienation and community among higher education students in a virtual classroom. *The Internet and Higher Education*, 8(2), pp.97–110. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2005.03.001>
136. Scott, S. (2010). *Architecture for children*. Camberwell, Vic.: ACER Press : Imprint of Australian Council for Educational Research.
137. Shulga, T.I., Savchenko, D.D. and Filinkova, E.B. (2016) Psychological Characteristics of Adolescents Orphans with Different Experience of Living in a Family. *International Journal of Environmental and Science Education*, [online] 11(17), pp. 10493–10504. DOI: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1120236>
138. Sengendo, James, and Janet Nambi. (1997) “The Psychological Effect of Orphanhood: A Study of Orphans in Rakai District.” *Health Transition Review* 7: 105–24.
139. Sobota, B., Korecko, S., P. Pastornicky and L. Jacho (2016). Virtual-reality technologies in the process of handicapped school children education. *International Conference on Emerging eLearning Technologies and Applications*. DOI: <https://doi.org/10.1109/iceta.2016.7802077>.
140. Stone, V.E. (1993). Social Interaction and Social Development in Virtual Environments. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 2(2), pp.153–161. DOI: <https://doi.org/10.1162/pres.1993.2.2.153>.
141. Tabita Y., Tania Q., Ayesha Y. (2021) Loneliness, coping and socio-emotional adjustment among orphans. *Education Sciences & Psychology* . 2021, Vol. 60 Issue 3, pp. 50-53.
142. Tapper, J. (2019). How the elderly can help the young – and help themselves. [online] *the Guardian*. DOI: <https://www.theguardian.com/society/2019/jan/05/children-elderly-intergenerational-care-advantages>.

143. Tarnopolsky Ch. (2015). Thumos and rationality in Plato's Republic. *Global Discourse*, 5(2), pp.242–257.
144. the.akdn. (2001). SOS Children's Village - AKDN. [online] DOI: <https://the.akdn/en/how-we-work/our-agencies/aga-khan-trust-culture/akaa/sos-childrens-village>
145. Troman, G., Jeffrey, B. and Raggl, A. (2007). Creativity and performativity policies in primary school cultures. *Journal of Education Policy*, 22(5), pp.549–572.
146. Tzuriel, D. (2000). Dynamic Assessment of Young Children: Educational and Intervention Perspectives. *Educational Psychology Review*, 12(4), pp. 385–435
147. Venturi, R. (1977). *Complexity and contradiction in architecture*. New York: Museum Of Modern Art; Distributed By New York Graphic.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАЦІЙ

Джерела використаних малюнків (рисуноків):

1. <http://wikimapia.org/23687906/uk/%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D0%B%D0%B0-%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%82#/photo/2364330>
2. <https://www.icapcharityday.com/our-impact/2010-new-jerusalem-childrens-home>
3. <https://credo.pro/2015/08/139288>
4. <https://www.volynnews.com/news/all/u-zaturtsivskomu-internati-ditey-vchat-hotuvaty-shyty-ta-stoliaruvaty/>
5. https://zaxid.net/dlya_diteysirit_ta_pereselentsiv_zi_shodu_u_lvovi_vlasht_uvali_svyato_n1315595
6. <https://zuidas.nl/en/blog/2021/01/22/the-burgerweeshuis-intricate-like-lacework/>
7. <https://www.kaleneadvancement.org/the-childrens-home>
8. <https://wanderingwheatleys.com/volunteer-donate-orphaned-disabled-children-phnom-penh-cambodia/>
9. <https://smapse.com/private-boarding-school-rangitoto-college-auckland-new-zealand/>
10. <https://aktualne.cvut.cz/en/reports/20230523-orphanage-in-congo-from-the-icwd-ctu-celebrates-global-success>
11. https://www.archdaily.com/630188/floating-in-the-sky-school-for-orphans-kikuma-watanabe?ad_source=search&ad_medium=projects_tab
12. https://www.archdaily.com/805043/an-eco-village-for-orphaned-kenyan-children-competition-winners-announced?ad_source=search&ad_medium=projects_tab&ad_source=search&ad_medium=search_result_all

13. <https://inhabitat.com/bright-yellow-dome-home-completed-for-mama-dolfines-orphanage-in-kenya/>
14. <https://contextbd.com/forsaken-not-forgotten-sanctuary-orphans-bracu/>
15. <https://inhabitat.com/new-jerusalem-orphanage-built-with-recycled-shipping-containers-makes-south-african-kids-feel-loved-again/>
16. <https://www.re-thinkingthefuture.com/designing-for-typologies/a6859-rethinking-the-architecture-of-orphanages/>
17. <https://archello.com/project/faladow-jigiyaso-orphanage>
18. <https://www.archdaily.com/570664/children-s-home-cebra>
19. <https://www.archdaily.com/453639/mos-architects-take-on-humanitarian-design-in-nepal>
20. https://www.archdaily.com/516151/internat-montceau-les-mines-x-to-architectes?ad_medium=gallery
21. https://www.archdaily.com/981579/care-house-of-the-wind-chimneys-hiroshi-nakamura-and-nap?ad_source=search&ad_medium=projects_tab
22. <https://thearchitectsdiary.com/maher-ashram-orphan-school-design-studio-ppba/>
23. https://interior.binus.ac.id/files/2022/11/Konten-Digital-Poster_Aurelia-Gabby-Wijay
24. <https://interior.binus.ac.id/2022/11/24/interior-design-of-catholic-orphanage-in-bekasi/>
25. https://hitman.fandom.com/wiki/Rosewood_Orphanage
26. <https://www.designboom.com/architecture/studio-arthur-casas-saraiva-bookstore-09-26-2014/>
27. <https://zikzakarchitects.com/ua/news/dyzajn-ynterera-detskogo-sada/>
28. https://www.kustavdesign.com/Mr_Und_Jones%27_Und_Orphanage_Und_Siam
29. <https://educationsnapshots.com/projects/4659/wegrow-school-new-york-city/>
30. <https://ratelist.top/56746>

31. <https://b2ai.com/en/news/new-primary-school-and-boarding-school-for-de-veerboot-in-deinze/>
32. <https://i.pinimg.com/564x/a0/a1/70/a0a170e0375d5a61157f3b9b62f31461.jpg>
33. <https://yur-gazeta.com/golovna/minregion-rozrobiv-tipovi-proekti-silskih-shkil-i-ditsadkiv.html>
34. <https://photo-lviv.in.ua/15-faktiv-pro-halytskyj-zaklad-dlya-temnyh-abo-najdavnisha-shkola-dlya-nezryachyh-v-ukrajini/>
35. <img.friv5games.com>
36. https://www.archdaily.com/981579/care-house-of-the-wind-chimneys-hiroshi-nakamura-and-nap/6278de58c691dd0166fb3e39-care-house-of-the-wind-chimneys-hiroshi-nakamura-and-nap-plan-1st-floor?next_project=no
37. <https://www.countryandtownhouse.com/school-house/best-and-homeliest-boarding-school-accommodation/>
38. <https://www.truroschool.com/boarding-school/the-boarding-houses/>
39. https://www.archdaily.com/965761/korea-national-arboretum-childrens-forest-school-geeumplus/60ffc75b11854a0164bdd2b8-korea-national-arboretum-childrens-forest-school-geeumplus-photo?next_project=no
40. <https://lv.isuo.org/schools/view/id/22433>
41. <https://dsp.kyivcity.gov.ua/kataloh-ustanov/pidvidomchi-ustanovy/sviatoshynskiyi-dytiachyi-budynok-internat>
42. <https://guide.kyivcity.gov.ua/places/ditacij-budinok-malatko>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Перелік об'єктів використаних для аналізу середовищно-фостерних показників

<i>Місце</i>	<i>Країна</i>	<i>Рік</i>	<i>Тип</i>
Кертемінде,	Данія	2014	розгалужени й
Ніїгата	Японія	2021	дисперсний
Маєда	Японія	2020	цільний
Шанкхбурі	Тайланд	2013	дисперсний
Сой	Кенія	2017	розгалужени й
Порт-о-Пренс	Гаїті	2012	цільний
Джибуті	Джибуті	2014	цільний
Моші	Танзанія	2007	дисперсний
Йорпаті	Непал	2003	цільний
Тагпуро	Філіпіни	2013	цільний
Кісуму	Кенія	2015	дисперсний
Новий Єрусалим	ПАР	2000	розгалужени й
Хінче	Гаїті	2016	розгалужени й
Оліфантсфонтей н	Північна Африка	2006	дисперсний
Аріолі	Індія	2015	розгалужени й
Роскільд	Данія	2021	цільний
Кінгорі	Танзанія	2019	розгалужени й
Нох Бо	Тайланд	2009	дисперсний
Амстердам	Нідерланди	1960	розгалужени й
Кодугу	Буркіна Фасо	2016	розгалужени й
Пуне	Індія	2019	цільний
Сой (конкурсний проект)	Кенія	2017	дисперсний
Сой (конкурсний проект)	Кенія	2017	розгалужени й

Сой (конкурсний проект)	Кенія	2017	дисперсний
Сой (конкурсний проект)	Кенія	2017	розгалужени й
Бамако	Малі	2010	дисперсний
Ракай	Уганда	2008	цільна
Кіртанкола Рівер	Бангладеш	2019	розгалужена
Ті Кай Ла	Гаїті	2016	дисперсна
Монпе	Гаїті	2019	дисперсна
Делі	Індія	2015	цільна
Акаба	Йорданія	2000	дисперсна
Діалакоро	Малі	2012	розгалужена
Багандай	Філіпіни	2017	дисперсна
Кайра Лоро (конкурсний проект)	Сенегал	2022	цільний (2 проєкти)
Кайра Лоро (конкурсний проект)	Сенегал	2022	дисперсний (2 проєкти)
Кайра Лоро (конкурсний проект)	Сенегал	2022	дисперсний (40 проєктів)
Ансе де Піте	Гаїті	2014	цільна
Вестмет	Ірландія	1860/200 6	цільна
Оагадогу	Буркіна Фасо,	2012	розгалужена
Гатсібо	Руанда	2021	розгалужени й
Хаюрахо	Індія	2007	розгалужена
Нім	Франція	2016	цільна
Монпельє	Франція	2011	розгалужена
Малес Веноста	Італія	2014	цільна
Париж	Франція	2016	розгалужена
Ла Пеллерін	Франція	2017	цільна
Кануана	Бразилія	2018	розгалужена
Лавіні	Швейцарія	2016	цільна
Клермон-Ферран	Франція	2011	цільна
Гандінагар	Індія	2016	розгалужена
Аштед	Великобританія	2015	розгалужена
Брісбен	Австралія	2016	цільна
Лос-Анджелес	США	2019	розгалужена
Делі	Індія	1986	розгалужена

Кімберлі	Канада	2022	розгалужена
Лінц	Австрія	2000	цільна
Вано	Франція	2019	цільна
Моншо-ла-Міно	Франція	2013	розгалужена
Монпельє	Франція	2021	цільна
Ужгород	Україна	2022	розгалужена
Сан-Антоніо	США	2007	розгалужена
Куштїа	Бангладеш,	2015	розгалужена
Фенікс	США	2006	цільна
Хьюстон	США	2022	цільна
Дельта (регіон)	Єгипет	2016	розгалужена

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
NATIONAL UNIVERSITY POLYTECHNIC OF LVIV
DEPARTMENT OF ARCHITECTURE AND DESIGN

Bandera str. 12, Lviv, 79646, Ukraine
tel./fax: +38 032 258 22 39
e-mail: tschers@polynet.lviv.ua

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА
ІНСТИТУТ АРХІТЕКТУРИ ТА ДИЗАЙНУ

вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79646, Україна
тел./факс: +38 032 258 22 39
e-mail: tschers@polynet.lviv.ua

№ 12/2024
на № _____

До спеціалізованої вченої ради
Національного університету «Львівська політехніка»

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи на тему
«Архітектура інтернатних закладів сімейного типу»
Бабич Ольги Миколаївни у навчальному процесі

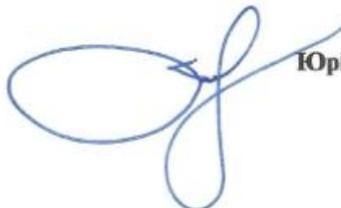
Основні положення та результати дослідженої роботи аспірантки кафедри архітектурного проектування Бабич Ольги Миколаївни «Архітектура інтернатних закладів сімейного типу», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 «Архітектура та містобудування», зокрема модель архітектури, принципи, методики та практичні рекомендації інтернатних закладів сімейного типу, впроваджені у навчальних програмах для спеціальності 191 «Архітектура та містобудування» кафедри архітектурного проектування Інституту архітектури та дизайну:

- в практичних курсах для ОКР «Магістр»: «Курсовий проект за темою магістерської кваліфікаційної роботи», зокрема дипломне проектування.

Впроваджено в навчальних програмах спеціальності 191 «Архітектура та містобудування» кафедри дизайну та основ архітектури Інституту архітектури та дизайну:

- в практичних курсах для ОКР «Бакалавр»: «Курсовий проект за темою бакалаврської кваліфікаційної роботи», зокрема дипломне проектування.

Директор Інституту архітектури та дизайну
Доктор архітектури, професор

Юрій ДИБА